ФЫКЪЫХ
УСУЛЫ

Къырым мусульманлары диний идареси
Азовское ислямий илимлер медресеси

بسم الله الرحمن الرحيم

Терджиман: Мустафа Аджибекиров
Эдебий муаррир: Эмирасан Умеров
Диний Муаррир: Айдер Исмаилов

Къолунъыздаки китапта Ислямнынъ амель иле алякъалы укюмлерини такъдим эткен фыкъых ильмининъ тарихий шекилленмеси ве девирлери, шериат укюмлерининъ сыныфландырылмасы, укюм менбалары, укюмлерни чыкъаргъанда къулланылгъан усуллар в.с. анълатылып, мисаллер иле базы фыкъхий укюм ве фетвалар акъкъында малюмат бериле. Айрыджа, Ислям аиле укъукъы, тиджарий аяттаки укъукъий низамлар, куньлюк яшайышымыздаки эляллар арамлар ве джезалар акъкъында бахс эткен болюклер де мевджут.

Китап, Къырым мусульманлары диний идареси тарафындан медресе талебелери, имамлар ве Фыкъых ильмининъ эсасларынен танышмагъа истеген ватандашларымыз ичюн тевсие этиле.

© ДУМК. Китапнынъ бутюн хакълары сакълыдыр.

Адрес: АР Крым, Симферополь, ул. Курчатова, 4.
Тел/Факс: (0652) 27-43-53, (0652) 60-94-42.

ФЫКЪЫХ УСУЛЫ

методология исламского права

Акъмесджит - 2012 с.

АНТ ЭТКЕНМЕН

Ант эткенмен, миллетимнинъ ярасыны сармагъа,
Насыл болсун бу заваллы къардашларым чюрюсин?
Онлар ичюн окюнмесем, къайгъурмасам, яшасам,
Юрегимде къара къанлар къайнамасын, къурусын!

Ант эткенмен, шу къарангъы юрткъа шавле сепмеге,
Насыл болсун ики къардаш бир-бирини корьмесин?
Буны корип бувсанмасам, мугъаймасам, янмасам,
Козьлеримден акъкъан яшлар дерья-денъиз къан болсун!

Ант эткенмен, сёз бергенмен бильмек ичюн ольмеге,
Билип, корип миллетимнинъ козьяшыны сильмеге.
Бильмей, корьмей бинъ яшасам, къурултайлы хан болсам,
Йине бир кунь мезарджылар келир мени коммеге.

Номан Челебиджихан (1885-1918)

КИРИШ СЁЗ

Къыйметли окъуйыджы!

Бир чокъ йыллардыр озь динини огренмеге чаре тапалмагъан, динимиз акъкъында бильги бериджи, анълайышлы ве ана тилимизде олгъан менбаларгъа асрет къалгъан халкъымыз бу бошлукъны толдураджакъ эр севиеде ве эр тарафлама Ислямны анълатаджакъ китапларгъа мухтаджды́р. Халкъымызнынъ бу ихтияджыны къаршыламакъ озюне вазифе оларакъ бильген Къырым мусульманлары диний идареси бу ёлда планлы шекильде басамакъ-басамакъ илерилеп, бир сыра диний яйынларны басып кельмекте.

Истер, динни янъы огренгенлерге Ислямнынъ эсасларыны энъ саде шекильде анълаткъан, истер, медресе талебелерине ве Ислям дининен меракълангъан кениш кутьлелерге динимизни даа терен ве хусусий ислямий илим далларына аит оларакъ анълаткъан Диний Идаремизнинъ нешрлери сырасында артыкъ ишбу «Фыкъых усулы» серлевхалы китап да къошулды.

Къолунъыздаки китапта Ислямнынъ амель иле алякъалы укюмлерини такъдим эткен фыкъых ильмининъ тарихий шекилленмеси ве девирлери, шериат укюмлерининъ сыныфландырылмасы, укюм менбалары, укюмлерни чыкъаргъанда къулланылгъан усуллар в.с. анълатылып, мисаллер иле базы фыкъхий укюм ве фетвалар акъкъында малюмат бериле. Айрыджа, Ислям аиле укъукъы, тиджарий аяттаки укъукъий низамлар, куньлюк яшайышымыздаки эляллар арамлар ве джезалар акъкъында бахс эткен болюклер де мевджут.

Китапта эр бир мусульман ичюн файдалы ве билинмеси керек бильгилер топланып, тертипли суретте такъдим этильди. Бойлеликнен, медресе ве дигер окъув юртларында дерслик оларакъ къулланылмасы мумкюн бу китап, эр бир мусульманнынъ окъуп, мураджаат эте биледжеги бир эсердир.

Къырым мусульманлары диний идареси халкъымыз адындан ишбу китапнынъ азырланып басылмасында эмеги ве ярдымы кечкен эр кеске тешеккюрлер бильдире. Умют этемиз ки, бу эсер олгъан бошлукъны толдурыр, халкъымыз ичюн файдалы ве берекетли олып, онынъ озь менлигини къазанмасына ярдымджы олур.

Гъайрет къулдан, мувафакъиет Аллахтандыр.

Къырым мусульманлары диний идареси
Акъмесджит - 2012 сенеси

БОЛЮК I

ФЫКЪЫХ УСУЛЫ ВЕ ИЧТИХАД

БОЛЮКНИНЪ МЕВЗУЛАРЫ

Фыкъых усулынынъ тарифи ве пейда олувы
Фыкъых усулынынъ гъаеси, файдасы ве методлары
Ифаделерни анълама ве иза этюв усуллары
Ичтихаднынъ маиети ве зарурети
Такълид ве таассуб

АЗЫРЛЫКЪ ЧАЛЫШМАЛАРЫ

1. Диний укюмлернинъ анълашылмасында фыкъых усулынынъ ролюни араштырынъыз.

2. Фыкъых усулы илимининъ догъушы насыл олды?

3. Къаршылашкъан диний мевзуларнынъ чезиминде насыл ёл излейсинъиз? Кимлерге ве не ерлерге мураджаат этесинъиз? Тюшюнинъиз.

4. Эр бир инсан бир мезхепке багъланмагъа меджбурмы? Тартышынъыз.

ФЫКЪЫХ УСУЛЫНЫНЪ ТАРИФИ ВЕ ПЕЙДА ОЛУВЫ

1. ФЫКЪЫХ УСУЛЫНЫНЪ ТАРИФИ

Фыкъых усулы шу шекильде тариф этиле:

«Тафсилятлы делиллерден татбикъ этмекнен алякъалы диний укюмлернинъ чыкъарылмасыны теминлеген къаиделерни анълаткъан илимдир».

«Тафсилятлы делиллер» – укюми араштырылгъан мевзунен алякъалы хусусий укюмлерни ифаде эткен аетлер, хадислер, иджма ве къыяслар демектир.

«Татбикъ этмекнен алякъалы» ифадеси, инанч ве ахлякънен алякъалы укюмлер тышында къалгъан, давранышларнен алякъалы меселелерни анълатмакътадыр.

«Диний укюм» ифадеси исе, «Юдже Аллахнынъ, инсанларнынъ фиилеринен алякъалы ачыкъламалары» яхут да «бу ачыкъламаларнынъ нетиджелери» демектир. Бу ифаде акъыл чалыштырылып берильген я да дуйгъу органларына эсаслангъан укюмлерни «диний укюм» даиресинден чыкъара.

2. ФЫКЪЫХ УСУЛЫНЫНЪ ПЕЙДА ОЛУВЫ

Фыкъых усулынынъ мустакъиль бир илим далы оларакъ ортагъа чыкъмасы иджрий экинджи асырнынъ сонъларына догъру келе.

Хазрети Пейгъамбернинъ -салляллаху алейхи ве селлем- Раббине къавушмасындан сонъраки девирде инсанлар арасында фетва берюв ве махкеме вазифелерини сахабелернинъ буюклери ерине кетире эдилер. Олар Къуран ве Суннетнинъ тили олгъан арапчаны чокъ гузель билип, чыкъарылгъан укюмлернинъ икмет ве инджеликлерини пек яхшы анълай эдилер.

Сахабелер бир де бир вакъианынъ укюмини бельгилемеге истегенде, догърудан догъру Къурангъа мураджаат эте эдилер. Араштыргъанлары мевзу иле алякъалы укюм тапып оламасалар, Ресулюллахнынъ Суннетине бакъа эдилер. Анда да тапып оламасалар, иджтихад эте эдилер.

Сахабелерден сонъраки несиль – табиунларнынъ муджтехидлери де айны ёлны изледилер.

Ильк асыр, сахабе ве табиун девирлери кечкенден сонъ, даа эвель мевджут олмагъан янъы-янъы вазиетлер ортагъа чыкъмагъа башлады.

Муджтехидлер кейфий, истегине коре, укюм берюв ихтималына ёл бермемек себеби иле шеръий делиллерден укюм чыкъармакъ ичюн эсас алынаджакъ принциплер бельгиледилер. Фыкъых усулы илимининъ къаиделери, ильк кере, Имам Шафиийнинъ «эр-Рисале» адлы китабында мустакъиль бир эсер алында бир арагъа кетирильди.

ФЫКЪЫХ УСУЛЫНЫНЪ ГЪАЕСИ ВЕ УСУЛЛАРЫ

Фыкъых усулынынъ мевзусы ве гъаеси

Фыкъых усулы илими дёрт эсас мевзуны эльге ала:

1- Мукеллеф: Диний укюмлерден месуль олгъан кишилернинъ бельгиленмеси, оларнынъ салахиетлери, салахиетни ортадан къалдыргъан хусуслар;

2- Шеръий укюмлер: Мукеллефлернинъ фииллерине багълангъан «фарз / ваджиб, мендуп, мубах, мекрух ве арам» киби месулиет юклеген укюмлер иле бу укюмлерге багълангъан базы вазиетлер, яни вазъий укюмлер;

3- Шеръий делиллер: Шеръий укюмлер чыкъарылгъан Китап, Суннет, Иджма ве Къыяс киби укюм менбалары ве усуллары.

4- Муджтехид: Шеръий делиллерден шеръий укюмлерни чыкъарув салахиетине саип олгъан кимселер.

Фыкъых усулы догъру фыкъхий укюмлерни чыкъаргъан илимдир. Фыкъых усулынынъ гъаеси де, амелий укюмлернинъ менбалардан насыл чыкъарыладжагъыны косьтермек, тесбит этильген эсас ве къаиделер саесинде, муджтехиднинъ, янълышлыкъкъа тюшмеден, фыкъхий укюмни чыкъармасыны теминлемектир.

Фыкъых усулынынъ файдалары

Фыкъых усулы ильмининъ файдаларыны бойле сыраламакъ мумкюн:

- Муджтехидлер тарафындан чыкъарылгъан амелий-фыкъхий укюмлернинъ анълашылмасыны теминлев;
- Фаркълы иджтихадлар арасында энъ кучьлю олгъаныны сайлап алмакъны теминлев;
- Къуран ве хадис метинлерини энъ догъру шекильде анъламагъа ярдымджы олув;
- Дин вазифелилерине соралгъан фыкъхий суаллерге

олар джевап бергенлери вакъытта, тутуладжакъ усулны огретюв;

- Иджтихад фаалиетининъ эмиетини, иджтихаднынъ не къадар муреккеп ве индже меселе олгъаныны огретюв;
- Ислямнынъ заман ихтияджларына джевап берюв къабилиетинде олгъаныны косьтерюв.

ИЧТИХАДНЫНЪ МАИЕТИ ВЕ ЗАРУРЕТИ

1. Иджтихаднынъ тарифи

«Иджтихад» сёзю арапчада гъайрет косьтермек, етишмеси къыйын олгъан бир шейни эльге кечирмек ичюн мумкюн олгъаны къадар кучь ве имкянлар сарф этмек манасына келе. Фыкъых термини оларакъ, иджтихад – муджтехиднинъ, мумкюн олгъаны къадар кучюни сарф этип, занний шеръий укюмни тафсилий делилинден чыкъармасы демектир.

2. Китаб ве Суннетнинъ иджтихадны тешвикъ этмеси

Къуран ве Суннетте ер алгъан бир чокъ ает ве хадиснинъ иджтихадны тешвикъ, атта эмир эткенини коремиз. Меселя, Къуранда мусульманларнынъ ишлери шура ве акъыл танышувгъа таянмасы керек олгъаны бильдирилип «Шура» сureси, 38-инджи ает, оларгъа мушавере этмек эмир этиле.

Пейгъамберимиз озю де ичтихад эткен, эм де сахабелерге бунынъ къапусыны ачкъан. Меселя, Хазрети Пейгъамбер Йеменге вали оларакъ ёллагъан Муаз бин Джебельге -радыяллаху анх- «Къаршылашкъан бир проблемагъа Китап ве Суннеттен укюм тапамасанъ, не япарнынъ?» – дегенде, Муаз «Аллахнынъ китабында ве Ресулюллахнынъ Суннетинде тапамасам, ичтихад этерим» шеклинде джевап берген. Пейгъамберимиз де Хазрети Муазнынъ бу джевабыны такъдирнен

къаршылагъан. *Эбу Давуд, Акдие, 11; Тирмизий, Ахкям, 3.*

Хазрети Пейгъамбер базы вакъытларда асхабнынъ озь тюшюнджелери иле укюм этмелерини истеген, бойледже, оларны тербие эткен эди. Меселя, бир кунь Хазрети Пейгъамберге эки даваджы кельди. О да, сахабелернинъ буюклеринден Укъбеге -радыяллаху анх- мураджаат этип, «Араларындаки даваны сен укюмге багъла» буюрды. Укъбе «Сиз мында олгъанда, мен насыл укюм берерим, эй, Аллахнынъ Пейгъамбери!» дегенде, Хазрети Пейгъамбер «Сен араларында укюм эт. Догъру айтсанъ, санъа он савап, хата этсенъ, бир савап бар» буюргъан. *Даракутний, Сунен, С 4, с. 203; Ахмет Ибн Ханбель, Муснед, С 4, с. 205.*

Корюнгени киби, Хазрети Пейгъамбер ичтихадкъа изин берип, оны тешвикъ де эткен. Алим киши ичюн хата этмек ве янъылмакъ эндишеси ичтиxаднынъ огюни къапатаджакъ маниа оламайджагъыны къайд эткен.

3. Ичтихаднынъ заруретi

Ислямнынъ менбалары олгъан Къуран ве Суннет мусульманнынъ аятыны низамгъа къойгъан къаиде ве ачыкъламаларгъа саип исе де, олар къыяметке къадар мейдангъа келеджек бутюн вакъиаларнынъ укюмини бирер-бирер ачыкъламайлар. Бу, асылында, имкянсыздыр. Чюнки, Къуран ве Суннетте анълатылгъан укюмлернинъ сайысы сынъырлыдыр, чыкъа биледжек вакъиа ве меселелернинъ сайысы исе, сынъырсыздыр. Янъы вазиетлерни дегерлендирмек ве оларны шериаткъа уйгъун аль этмекнинъ ёлу – ичтихаддыр.

Эр бир мусульман Аллах ве Эльчисине итаат этмек меджбур. Бу, инсанлыкъ бар экен, Къуран ве Суннетнинъ рухуна уйгъун ичтихаднынъ зарур олмасыны ифаде этмектедир. Даа эвель берильген укюмлерни, Ислямнынъ рухуна уйгъун оларакъ, козьден кечирип, денъишкен аят шартларына коре, берильмеси керек.

Ичтихад мусульман джемиетининъ инкишаф эткен вазиетлерге нисбетен чезимлер ортагъа чыкъармасы, аятнынъ эр аныны Аллах ве Ресули сызгъан сынъырлар ичинде кечире бильмеси, дин ве дюнья маслахатларыны эльде эте бильмеси ичюн дин нокъта-и назарындан заруреттир. Бу бакъымдан ичтихаднынъ белли бир заманы, белли бир мекяны ёкътыр. Эр бир ал ве вазиетте мусульманларнынъ онъа ихтияджы бар. Ичтихад эр заман ве эр ерде япыла биле ве япылмалы, анджакъ шартлары козь огюнде тутулып япылмалыдыр.

4. Муджтехид олмакъ ичюн керек шартлар

а) Арап тилини бильмек: Муджтехид нассларны (мукъаддес метинлер – ает ве хадислерни), оларнынъ макъсадларыны толусынен анълайджакъ дереджеде арап тилини бильмелидир;

б) Къуранны бильмек: Къураннынъ эписини келиме ве шеръий анъламларынен, хусусан, укюм чыкъкъан аетлерни тафсилятлы шекильде бильмелидир. Бунен берабер муджтехид, Къуранны анъламагъа ярдым эткен аетлернинъ эниш себеплери (эсбаб-ы нузуль), сурелернинъ эниш вакъытлары (Меккеде ве Мединеде эндирильгенлерини), лягъу этильген ве лягъу эткен аетлер (насих ве менсух), аетлернинъ мухкем я да мутешабих олувы киби бильгилерни бильмели;

в) Суннетни бильмек: Хадислернинъ сахихлерини, зайыфларыны, равийлернинъ вазиетини, хадислернинъ мутеватир, мешхур ве ахад олгъанларыны, вуруд себеплерини, терджих къаиделерини бильмек керек. Анджакъ ахкям хадислерини бильмек етерли дегиль. Чюнки дигер хадислер де бериледжек укюмлерге тесир эте билир;

г) Иджманы бильмек: Муджтехид, иджма этильген ве ихтиляф этильген укюмлерни бильмели;

д) Фыкъых усулыны бильмек: Муджтехид укюм чыкъарув усулларыны, яни фыкъых усулы илимини ве,

хусусан, къыяс ишлевининъ татбикъ этильмесини бильмели;

е) Диннинъ макъсатларыны бильмек: Муджтехид диннинъ умумий макъсат ве гъаелерини яхшы бильмели, бу макъсатларгъа терс ичтихад этмемели;

ж) Терджих бильгиси: Муджтехид бир мевзуда бир-биринен зытлашкъан шеръий делиллернинъ тертипке коре сыраланмасыны ве бу зытлыкъларнынъ аль этилюв усулларыны да бильмели;

з) Иджтихад этиледжек меселеде бильгили олмакъ: Муджтехид укюмини чыкъараджакъ меселенинъ мейдангъа келювини, пейда олув себеплерини, керчеклешюв шартларынынъ, бу саадаки ильмий малюматны бильмели;

и) Къабилиет: Муджтехиднинъ бир чокъ малюматны бир ерге кетирип, анализ ве синтез япаракъ, нетидже чыкъармакъ – яни ичтихад япмакъ къабилиети олмалы.

к) Динге уйгъун яшайыш: Муджтехиднинъ диннинъ эмир ве ясакъларына уйгъан бир кимсе олмасы, фасыкъ олмамасы керек.

ТАКЪЛИД ВЕ ТААССУБ

Такълид – фикрий я да диний делиль олмадан, делильсиз амель этмек; башкъасынынъ фикирини, делильнинъ къувет дереджесини бильмеден, оны къабул этмек демектир. Такълид эткен кишиге «мукъаллид» айтыла.

Фыкъхий манада таассуб – къайсы бир фыкъхий корюшнинъ не дереджеде къуветли я да зайыф олгъаныны бильмеден, догърулыгъыны мудафаа этмек; кесен-кес олмагъан занний бир тюшюнджени екяне догъру тюшюндже киби мудаффа этмек; къабул эткен фикирнинъ тенкъид этиле биледжегини къабул этмемек демектир. Таассубнен арекет эткенге «мутаассыб» айтыла.

Ислямда, принцип оларакъ, динни бильген кимселернинъ такълид этмелери янълышлыкъ къабул

этиле. Бунен берабер, иджтихад салахиетине саип олмагъан мусульманлар муджтехидлерге укюмлеринде уймакъ меджбурлар. Чюнки эр мусульманнынъ муджтехидлернинъ делиллерини араштырып анъламасына имкяны ёкътыр.

Бир де бир мезхепке багълы олгъан эр бир мусульман шу хусусларны козь огюнде тутмалы:

- Мезхеплер бирер дин дегиллер, олар диннен алякъалы тюшюндже системаларыдыр.

- Мезхеплернинъ фыкъых саасында фаркълы тюшюнджелерни ифаде этмеси мусульманлар ичюн ярамай бир вазиет дегиль, аксине, зенгинликтир.

- Мукъаллид киши мезхеп таассубындан озюни узакъ тутмалыдыр.

- Эр бир мусульман чешит фыкъых мезхеплеринден олгъан муджтехидлернинъ дегерини итираф этмек, оларгъа сайгъы дуймакъ, оларгъа нисбетен эдепли ве тербиели олмакъ, олар ичюн хайыр дуа этмек, ичтихадларында догъру я да янълышкъан олсалар да, ахиреттеки мукяфатларына акъ къазангъанларына инанмакъ керек.

Эр бир мусульман диннинъ темель укюмлеринде башкъаларны такълид этмек ерине, керчеклерни араштырмакъ керек. Бу мевзуда муджтехид имамларнынъ ашагъыдаки сёзлерини рехбер оларакъ къабул этмели:

- «Не ерде сёйлегенимизни, бергенимиз укюмнинъ делиль ве менбасыны бильмеден, араштырмадан, бизим корюшимизге коре фетва бермек догъру дегильдир» (Эбу Ханифе).

- «Мен инсаным. Берген укюмим догъру да, янълыш да ола билир. Бойле экен, берген укюмлеримни тедкъикъ этинъиз. Китап ве Суннетке уйгъан эр сёзюмни алынъыз. Оларгъа уймагъан бутюн сёзлеримни де терк этинъиз» (Имам Малик).

- «Делильсиз бильги топлагъан кимсе гедже

къаранлыгъында одун топлагъангъа ошай. Топлагъан одуныны сыртына юклегенде, ичинде оны тишлейджек бир йыланнынъ олмасыны анъламайып къалыр» (Имам Шафиий).

- «Не мени, не Маликни, не Севрийни, не де Эвзаийни кёр-кёране такълид этме. Укюм ве бильгини олар алгъан менбаларындан ал» (Ахмет б. Ханбель).

СУАЛЛЕР ВЕ ВАЗИФЕЛЕР

1. Фыкъых усулы недир, тарифини айтып, мевзуны анълатынъыз.

2. Фыкъых усулы насыл пейда олды? Анълатынъыз.

3. Фыкъых усулынынъ насыл файдалары бар? Анълатынъыз.

4. Пейгъамберимиз Муаз б. Джебельнинъ къайсы бир сёзюни бегенди? Бу вакъианы анълатынъыз.

5. Муджтехид олмакъ ичюн зарур шартлар нелердир? Оларны язынъыз.

6. Къайсы бир мезхепке багълы олгъан мусульманнынъ «фыкъых мезхеплери» мевзусында тюшюнджеси насыл олмалыдыр?

БОЛЮК II

ФЫКЪХИЙ УКЮМЛЕРНИНЪ МЕНБАЛАРЫ

БОЛЮКНИНЪ МЕВЗУЛАРЫ

Аслий (биринджи дереджели) менбалар

1. Китап (Къуран-ы керим)
2. Суннет
3. Иджма
4. Къыяс

Феръий (экинджи дереджели) менбалар

1. Сахабий корюши
2. Седд-и зераи
3. Месалих-и мурселе
4. Урф
5. Истихсан
6. Истихсаб
7. Шеръу мен къаблена

АЗЫРЛЫКЪ ЧАЛЫШМАЛАРЫ

1. Диний мевзулардаки суаллеринъизге джевапларны къайдан къыдырасынъыз?

2- Тефсир ве хадис дерслеринде огренгенлеринъизден де ярарланып, Къуран ве Суннетке къайсы мевзулар киргенини араштырынъыз.

3. Ислям укъукъында Китап, Суннет, Иджма ве Къыяскъа не ичюн аслий делиллер дейиле? Бу мевзуны араштырынъыз.

4. Феръий делиллер иле алякъалы менба араштырмасы япынъыз.

5. Чевренъизде мейдангъа кельген ихтиляфлар насыл чезильгенини тюшюндинъизми? Урф ве адетлер нелер олгъаныны араштырынъыз.

МЕНБАЛАР АКЪКЪЫНДА УМУМИЙ МАЛЮМАТ

Делиль сёзю арапчада «рехбер», «ёл косьтерген», «ишарет», «бир иддианы исбат эткен шей» маналарына келе. Чокълукъ шекли «делаиль» я да «эдилле» сёзлеридир. Фыкъых термини оларакъ делиль – тюшюнип араштырмакъ нетиджесинде инсанны шеръий нетиджеге ве укюмге етиштирген менба ве эсастыр.

Ислям динининъ дюнья ве ахиретиле алякъалы укюмлери муджтехидлер тарафындан тек-тек тесбит этильген. Муджтехидлер укюмлерни чыкъаргъанда, озьлерине хас бир такъым усуллар къуллананалар. Укюм чыкъаргъанда къуллангъан менбаларгъа, «диний меселелерни чезмек ичюн къулланылгъан делиллер» манасында, «эдилле-и шеръийе» (шеръий делиллер) дегенлер.

Шеръий делиллернинъ дёртю аман-аман бутюн муджтехидлер тарафындан къабул этильген. Укюм чыкъарылгъанда, эвеля, сырасынен буларгъа бакъылыр. Булар Китап, Суннет, Иджма ве Къыястыр. Муджтехидлер буларны «иттифакънен къабул этильген дёрт муим делиль» манасында «эдилле-и эрбаа» деп адландырдылар.

Аслий делиллер: Булар диннинъ темель менбалары – Китап ве Суннеттир. Къуран лафзы ве манасынен вахийдир, Аллахнынъ сёзюдир. Суннет исе, Аллахдан кельген вахий ве ильхамгъа эсасланып, Хазрети Пейгъамбернинъ айткъан, япкъан ве ишарет эткен сёз, фииль ве такърирлеридир. Суннет Къуран-ы Керимни ачыкълав вазифесини ерине кетирмектедир.

Феръий делиллер: Булар аслий менбаларгъа эсасланып, укюм чыкъарув усулларыдыр. Араларындан энъ муимлери – Иджма, Къыяс, Сахабий корюши, Седд-и зераи, Месалих-и мурселе, Урф, Истихсан, Истихсаб ве Шеръу мен къаблена. Бу делиллерде, Китап я да Суннетке таянмакъ меджбуриети олгъаны ичюн, феръийет, яни экинджи дереджеде олма хусусиети мевджуттыр.

КИТАП (КЪУРАН-Ы КЕРИМ)

1. Китапнынъ тарифи ве хусусиетлери

Китап сёзю арапчада «язылгъан шей» демектир. Фыкъых усулында Китап дегенде, Къуран-ы Керим анълашыла. Къураннынъ, термин оларакъ, фаркълы тарифлери япылгъан эди. Олардан бириси бойледир:

Къуран – Аллах тарафындан Пейгъамберге -салляллаху алейхи ве селлем- арап тилинде эндирильген, мусхафларда язылгъан, Пейгъамберден бизге къадар теватюр ёлунен етип кельген, аджиз быракъыджы, бенъзерсиз сёз низамы олып, «Фатиха» суресинен башлап, «Нас» суресинен биткен Аллахнынъ сёзюдир».

2. Къураннынъ укюмлерни ачыкъламасы

Къуран инсан аятынен алякъалы бутюн эсас мевзуларны озь хусусий услюбынен ачыкълай. Аллах **«Санъа (бу) Китапны эр шейнинъ ачыкъ-айдын ачыкъламасы олувы ичюн эндирдик»** буюра. *Эн'ам суреси, 38-джи ает.*

Къуран-ы Керим укюмлерни эки шекильде ачыкълай:

1- Къуран базы укъукъий меселелерни тафсилятлы бир шекильде анълатып, укюмге багълай. Бойле аетлернинъ сайысы Хазрети Мирас укъукъындаки пай нисбетлери, базы джезаларнынъ колеми, эвленме-айрылыкъ в.б. мевзулар бу чешит ачыкълама шеклине мисаль берильмек мумкюн. Аиле укъукъы иле алякъалы базы мевзуларда да тафсилятларгъа ер бериле.

2- Къуран базыда укюмлерни къыскъаджа ачыкълай, тафсилятларгъа кирмей. Тафсилятлы ачыкъламалар Суннетте, яни Пейгъамберимизнинъ хадислеринде булуна. Къураннынъ умуман менимсеген ачыкълама шекли будыр. Намаз, ораза, хадж ве зекят киби пек чокъ мевзу бойледир.

Къуранда фыкъыхнен алякъалы аетлернинъ чокъусы

денъишик ачыкълама ве анълайышларгъа ачыкътыр. Къуран, къанун метинлери киби, кесен-кес ве ачыкъ укюмлер къоймай, фыкъых ичюн эсас оладжакъ принциплер тайин эте. Анълашмаларгъа багълы къалмакъ, берген сёзни тутмакъ, хакъ ве адалеттен айырылмамакъ, ийле ве алдатмагъа кирмемек, яландан, ифтирадан, косьтериш ве исрафтан узакъ къалмакъ, акъыл танышмакъ ве истишареге эмиет бермек, къаршылыкълы разылыкъны эсас алмакъ киби укъукънынъ темель принциплери Къуранда къайд этильген.

Меселя, Къуран **«Малларындан зекят ал»** *Тевбе суреси, 103-джи аят.* буюрып, умумий эмир берген, зекят акъкъында кениш бильги бермеген. Зекят насыл, къайсы маллардан берильгени тафсилятлы оларакъ Хазрети Пейгъамбер тарафындан ачыкълангъан.

СУННЕТ

1. Суннетнинъ тарифи

«Суннет» сёзю арапчада алышкъанлыкъ алына кельген иш ве арекетлернинъ текрарлангъан адети, тарзы, усулы ве ёлуны ифаде эте.

Фыкъых усулы термини оларакъ суннет – Хазрети Пейгъамбернинъ -салляллаху алейхи ве селлем- Къуран тышындаки айткъан сёзлери, арекетлери ве сусып, разылыгъыны косьтерген ал-вазиетлер.

Суннет Къуран-ы Керимден сонъра мураджаат этиледжек диннинъ экинджи менбасыдыр.

Юдже Аллах Озь пейгъамберине Къуранны ачыкъламакъ вазифесини берген ве **«Инсанларгъа эндирильгенини ачыкъча анълатманъ ичюн Биз санъа Къуранны эндирдик»** буюргъан. *Нахл суреси, 44-джи аят.* Бойледже, Аллах Суннетни Къуранны тамамлайыджы, яхшы этип, анълашылмасы ичюн зарур ачыкълайыджы оларакъ такъдим эткен.

2. Суннетнинъ чешитлери

Маиет бакъымындан Суннет къавлий, фиилий ве такъририй олып, учь чешитке айырыла.

а- Къавлий Суннет: Хазрети Пейгъамбернинъ, Къуран-ы Керимден гъайры, фаркълы макъсатларнен, фаркълы мунасебетлер иле айткъан сёзлеридир. Эсасен, Сёзлю Суннетке «Хадис» дейиле.

б- Фиилий Суннет: Хазрети Пейгъамбернинъ арекетлеридир. Онынъ абдест, намаз ве хадж иле алякъалы арекетлери, косьтергенлери бунъа мисальдир.

в- Такъририй Суннет: Пейгъамбер Эфендимизнинъ тасдыкъ ве къабул эткен сёз, арекет ве вакъиалардыр. Яни Ресулюллахнынъ янында сёйленген сёзни я да ишленген арекетни эшитип корьмесинден, янында олмагъанда, сёйленген сёзлерни ве япылгъан арекетлерни огренмесинден сонъ, оларны я сессиз ве реакциясыз тасдыкъ этмеси, я да тасдыкълагъаныны косьтерген кулюмсеме, башыны саллама киби ишаретнен къабул этмесидир.

3. Мукеллефиет нокъта-и назарындан Хазрети Пейгъамбернинъ арекетлери

Ресулюллахнынъ -салляллаху алейхи ве селлем- бутюн арекетлери айны хусусиетте дегиль, олар укюм менбасы олып-олмагъаны нокъта-и назарындан чешит къысымлардан ибареттир. Ресулюллахнынъ арекетлери учь къысымгъа айырыла:

а- Инсан олмасындан себеп Хазрети Пейгъамбернинъ табиий, инсаний ишлери: Емек, ичмек, кийинмек, юкъламакъ киби табиий, инсаний давранышлары, ве озюнинъ фикир ве теджрибесине эсасланып япкъан тиджарет, зираат, арбий тедбирлери, хасталыкъ тедавийси киби мевзулардаки давранышлары уюлмасы керек олгъан бирер укъукъий тасарруф дегиль. Буларнынъ орьнек алынмасы ве татбикъ этильмеси диний бакъымдан керек дегиль.

б- Хазрети Пейгъамбернинъ озюне хас арекетлери: Техеджуд намазыны фарз оларакъ къылмасы, савм-и висал дейильген бирден зияде кунь, арасында емеден-ичмеден, ораза тутмасы ве дёрттен зияде апайнен эвленмеси киби. Бу мевзулар онъа махсустыр. Башкъалары бунъа уямаз.

в- Хазрети Пейгъамбернинъ тешрииий (диний укюм къойма) хусусиетли арекетлери: Бу арекетлер мусульманлар ичюн укюм менбасыдыр ве уюлмакъ керек олгъан хусусиетлердир.

4. Суннетнинъ Къурангъа коре ери

Мусульманлар ичюн Аллахнынъ Китабындан сонъра укюм менбасы олгъан Хазрети Пейгъамбернинъ Суннети, шеръий укюмлери нокъта-и назарындан эльге алынса, онынъ учь хусусиети ашкяр ола:

а - Тейид (къуветлендирме) хусусиети: Суннетнинъ базы укюмлери Къураннынъ укюмлерине тамамен уйгъун олып, оларны пекиштире.

Меселя, «Эй, иман эткенлер! Малларынъызны аранъызда акъсыз себеплернен еменъиз. (Анджакъ) къаршылыкълы разылыкъкъа эсасланып япылгъан тиджарет олса, бу башкъа» аетини айны мананы ифаде эткен Пейгъамберимизнинъ бу хадиси де анълатып, къуветлендире: «Бир мусульманнынъ малы, онынъ гонъюль разылыгъы олмадан, (башкъасына) элял дегиль».

б- Тебйин (ачыкълав) хусусиети: Суннетнинъ базы укюмлери Къураннынъ манасыны ачыкълай, къыскъа ве озь (муджмель) аетлерни тефсир эте.

Меселя, Къуран-ы Керимде зекят фарз этильди. Анджакъ къайсы малдан, не вакъыт ве не микъдарда бериледжеги анълатылмагъан. Зекятнен алякъалы бутюн бу укюмлерни Ресул-и Экрем изаатлагъан. Айны шекильде, хадж, джума намазы в.б. ибадетлер Къуран-ы Керимде фарз олгъаны буюрыла. Бу ибадетлернинъ фарзлары, ваджиплери

ве насыл эда этиледжеги Ресул-и Экрем -салляллаху алейхи ве селлем- тарафындан изаатлангъан.

«Фатиха» суресинде **«Устьлеринде Аллахнынъ ачувы олгъанлардан ве ёлларыны шашыргъанлардан»** сёз юрсетиле. Ресулюллах «Устьлеринде Аллахнынъ ачувы олгъанлар – еудийлердир, ёлларыны шашыргъанлар исе – христианлардыр» деп, аетни тефсир эткен. *Тирмизий, Тефсиру'ль-Кур'ан, 2; Таберий, Тефсир, 1/61, 6.*

Суннетнинъ базы укюмлери Къураннынъ умумий укюмлерининъ сынъырыны тайин этип (тахсис), мутлакъ укюмлерине къайдлар кетирип (такъйид) ачыкълай.

Суннет Къуран-ы Керимнинъ мутлакъ укюмини (яни къайд къоюлмагъан, сынъырланмагъан укюмини) сынъырлай биле. Меселя, Къуран-ы Керимдеки **«Малларынъызны аранъызда (акъсыз ве арам ёлларнен) батыл шекильде ашаманъыз, анджакъ анълашма ве къаршылыклы разылыкъкъа эсаслангъан тиджарет иле алып ашанъыз»** *Ниса суреси, 29-джи ает.* аетини Суннет бир хусусда такъйид эткен (сынъырлагъан). *«Мейваларны тамам белли алгъа кельгенине къадар сатманъыз»* деген Аллах Ресули аетте анълатылгъан хусускъа айры бир къайд кетирген. *Бухарий, Буйу', 82; Муслим, Буйу', 51.*

в- Тешри (Къуранда олмагъан укюмлерни къоюв) хусусиети: Суннет базан Къуранда олмагъан укюмлерни къоя. Чюнки Суннет де, Къуран киби, озю укюм къоймасы мумкюн. Панджалы къушларнынъ, копек тишли йыртыджы айванларнынъ ве эв эшегининъ ашалмасынынъ арам олмасы; зина эткен эвли эркек я да къадыннынъ реджм этильмеси; бир эркекнинъ айны вакъытта эм къадынынен, эм онынъ ала я да тизесинен эвли олмасынынъ ясагъы; къартанагъа мирастан пай берильмеси в.б. укюмлер бунъа бир къач мисальдир.

5. Укюм менбасы оларакъ суннетнинъ эмиети

Суннет Ислям укъукъынынъ экинджи темель менбасыдыр. Къуран-ы Керимде Пейгъамберге итаат этмекни эмир эткен аетлер Суннетке бойсунмакъны зарур эте.

Аллах чешит аетлерде Ондан сонъ Пейгъамберине итаатнынъ кереклигини, Онъа бойсунувнынъ Аллахкъа бойсунув олгъаныны, бойледже, Къурандан сонъ Суннетнинъ мураджаат этиледжек экинджи укюм менбасы олгъаныны бельгилеген:

«Эй, иман эткенлер, Аллахкъа итаат этинъиз; пейгъамберге ве сизден олгъан эмир саиплерине де итаат этинъиз. Эгер бир шейде анълашмазлыкъкъа тюшсенъиз, Аллахкъа ве ахиретке инангъан олсанъыз, оны Аллахкъа ве ресулгъа арз этинъиз. Бу, нетидже нокъта-и назарындан хайырлы ве даа гузельдир»; *Ниса суреси, 59-джи ает.*

«Ким Пейгъамберге итаат этсе, Аллахкъа итаат эткен олур. Ким де юзь чевирсе, Биз сени оларгъа незаретчи оларакъ ёлламадыкъ»; *Ниса суреси, 80-джи ает.*

«Эй, иман эткенлер! Аллахкъа итаат этинъиз, Пейгъамберге итаат этинъиз ве амеллеринъизни бошуна чыкъарманъыз»; *Мухаммед суреси, 33-джи ает.*

«Аллах ве Ресулы бир мевзуда укюм берген вакъытта, инангъан бир эркек ве къадынгъа о ишни озь истеклерине коре сечюв акъкъы ёкътыр. Эр ким Аллах ве Ресулына къаршы кельсе, ачыкъ-айдын сапыкълыкъкъа тюшкен олур»; *Ахзаб суреси, 36-джи ает.*

Пейгъамберимиз де Суннетнинъ экинджи менба олмасы ве вахийнен шекилленмеси хусусында инсанларны бойле бильгилендирген:

«Сизге эки эманет къалдырам: Аллахнынъ китабы ве эльчисининъ Суннети. Оларгъа сарылып тургъандже, ёлунъызны шашырмазсынъыз»; Хаким, Мустедрек, I, с. 171-172.

«Хаберинъиз олсун, манъа Къуран ве онен берабер мисли берильди». Эбу Давуд, Сунен, 4604; Дарими, Сунен, 606.

ИДЖМА

1. Иджманынъ тарифи

Иджма – Хазрети Пейгъамбернинъ вефатындан сонъ эр бир девирде шеръий (укъукъий) укюм акъкъында о девирдеки бутюн муджтехидлернинъ айны фикирге кельмесидир.

Иджма Хазрети Пейгъамбернинъ вефатындан сонъки эр вакъытта пейда ола билир. Анджакъ факъихлер, асхаб-ы кирамнынъ иджмасындан башкъа иджманынъ делиль олмасы хусусында иттифакъ этмегенлер.

2. Иджманынъ делиль оларакъ къабул этильмесининъ себеплери

Иджманынъ пейда олмасы ичюн Хазрети Пейгъамбернинъ вефатындан сонъра кельген бир де бир девир ичинде яшагъан бутюн муджтехидлернинъ бир фикирге кельмеси керек. Бойле шартны ташыгъан иджма мусульманлар ичюн уюладжакъ кесен-кес укюм менбасыдыр. Чюнки Китап ве Суннетте иджмагъа къаршы арекет этильмемеси керек олгъанына даир делиллер булуна:

а- Юдже Аллах бойле буюра:

«Онъа догъру ёл белли олгъандан сонъ, Пейгъамберге къаршы чыкъкъан ве муминлернинъ ёлундан башкъа бир ёлнен кеткен кимсени исе, о тарафта къалдырырмыз ве джеэннемге сокъармыз. О не фена ердир». *Ниса сурреси, 115-джи ает.* Бу аетке коре, динни терен огренген муджтехидлер бир хусуста иттифакъ эткенде, о ёлнынъ такъип этильмеси зарурдыр.

б- Хазрети Пейгъамбер мусульманлар топлулыгъынынъ янълышлыкъ, сапыкълыкъ узере фикир бирлиги япмайджакъларыны бильдирген ве «*Умметим далалет узере бирлешмез (чокъусы ёлуны шашырмаз)*» буюргъан. *Ибн Мадже, Фитен, 8.*

Кене бир хадис-и шерифте «*Мусульманлар гузель корьгенлери бир шей, Аллах къатында да гузельдир*» буюрыла. *Ахмед б. Ханбель, I, 379.*

3. Иджманынъ мисаллери

Хазрети Пейгъамбернинъ вефатындан сонъ, хулефа-и рашидин девринде, Къураннынъ китап шеклинде топланмасы, онынъ чокълаштырылмасы, мусульман къадыннынъ мусульман олмагъан эркекнен эвленемейджеги, джума намазында эки эзаннынъ (бириси ич, бириси тыш) окъулмасы киби пек чокъ укюм меселесинде иджма къурулды.

а. Китап эсаслы олгъан Иджма: Меселя, Аллаху Тааля **«Аналарынъыз ве къызларынъызнен эвленмек сизге арам къылынды»** аетинен огъулнен ана ве къызнен баба арасында эвленюв ясагъыны къойгъан. *Ниса суреси, 23-джи ает.* Аеттеки «аналар» ифадесине «къартаналар», «къызлар» ифадесине де «къыз торунлар» маналары киргени исе, иджманен сабит олгъан.

б. Суннет эсаслы олгъан Иджма: Сахабе-и кирамнынъ къартанагъа мирастан алтыда бир пай берильмеси меселесинде иджмасы бунъа мисальдир. Хазрети Эбу Бекир халифе экенде, къарт бир къадын кельген ве ольген торунындан, онынъ къартанасынынъ анасы олгъаныны айтып, мирас алмагъа акъкъы бармы, я да ёкъмы, деп сорагъан. Эбу Бекир -радыяллаху анх- онъа «Аллахнынъ китабында сенинъ ичюн бир шей тапамадым. Ресулюллах –салляллаху алейхи ве селлемден де бу мевзуда бир шей дуймадым. Шимди бар, сенинъ меселенъ боюнджа аркъадашларымнен корюшейим», деген. Уйле намазындан сонъ сахабелерден бу меселеде араларындан бильгиси олгъаны бармы, деп сорагъан. Мугъире б. Шубе -радыяллаху анх- аякъкъа турып, «Ресулюллах, къартанагъа алтыда бир иссе берди, мен бунъа шаатым» деген. Бу вакъианы корьген башкъа шаатынъ бармы, айтылгъанда, Мухаммед б. Меслеме де Хазрети Пейгъамберден айны манада хадис дуйгъаныны сёйлеген. Бунъа эсасланып,

къартанагъа алтыда бир мирас акъкъы бериледжеги боюнджа иджма олды, бир кимсе бунъа къаршы сёз айтмады. *Эбу Давуд, Фераиз, 5; Тирмизий, Фераиз 10; Ибн Мадже, Фераиз, 4; эль-Мевсилий, эль-Ихтиар, V, 90.*

в. Таянагъы Иджтихад олгъан Иджма: Иджманынъ эсасында къыяс я да маслахат да ола билир. Меселя, Хазрети Умер фетх этильген Сурие топракъларыны муджахидлерге даркъатмамакъ фикиринде эди. Бу меселеде, эвеля, маслахатны козь огюне алып, сахабийлернен эки кунь музакере эткен, озь фикирини къабул эттиремеген эди. Анджакъ даа сонъра бунынъ мусульманларнынъ маслахатына оладжагъы анълашылгъанда, бу меселеде сахабе арасында иджма керчеклешкен эди.

Сахабийлер «домуз ягъынынъ арамлыгъы» мевзусында иджма эткенлер. Бу иджманынъ таянагъы да домуз ягъыны домуз этининъ арам олмасына къыяс этмелеридир.

4. Иджманынъ эмиети ве файдалары

Бир кишининъ берген укюминде догъру ве янълыш олув ихтималы бар. Лякин билинген бутюн муджтехидлернинъ бир укюмде фикир бирлигинде олмалары, бу укюм акъкъында башкъа бир ичтихаднынъ олмагъанына ачыкъ бир делильдир.

Иджма фикир фаркълылыгъыны мейдангъа кетирген фаркълы укюм татбикъыны да ёкъ эте. Бунъа коре, иджма – мусульманларнынъ бирлик ве бераберликлерини теминлеген бир къуветтир.

КЪЫЯС

1. Къыяснынъ тарифи

Арап тилинде «къыяс» сёзю мусавийлик, ольчемек, мукъаесе этмек киби маналаргъа келе. Термин оларакъ исе, Къыяс – Китап, Суннет ве Иджмада укюми ачыкъ олмагъан меселеге, араларында олгъан ортакъ иллет себебинен бу менбалардан бирисинде ер алгъан меселенинъ укмюни бермектир.

2. Къыяснынъ делиль оларакъ къабул этильмесининъ себеплери

Мусульман алимлерининъ чокъусы бир мевзуда шеръий укюмни бельгилемек ичюн къыяс усулына мураджаат этювнинъ мешру олгъаны, яни къыяснынъ диний делиллерден бири олгъаны мевзусында иттифакъ эткенлер.

1- Къуранда бойле буюрыла: **«Эй, иман эткенлер, Аллахкъа итаат этинъиз, Пейгъамберге ве сизден олгъан идареджилерге (улю'ль-эмр) итаат этинъиз. Эгер бу хусуста анълашмазлыкъкъа тюшсенъиз, Аллахкъа ве ахиретке акъикъатен инансанъыз, оны Аллахкъа ве Пейгъамберге арз этинъиз».** *Ниса суреси, 59-джи ает.* Бир шейни Аллахкъа ве Пейгъамберге арз этмек Китап ве Суннетнинъ макъсатларыны билип, къыяс япмакънен олур.

2- Хазрети Пейгъамбер Муаз б. Джебельни Йеменге вали оларакъ ёллагъанда, араларында бойле къонушма олып кечкен:

- *Санъа бир дава кельгенде, насыл укюм этеджексинъ?*

- *Аллахнынъ китабынен...*

- *Аллахнынъ китабында тапмасанъ?*

- *Аллах Ресулынынъ Суннетинен…*

- *Ресулюллахнынъ Суннетинде де тапмасанъ?*

- Озь фикиримнен ичтихад этерим, (укюм бермектен) кери къалмам.

Ресулюллах Эфендимиз мубарек элини Муазнынъ коксюне къойып, «Эльхамду лиллях, Аллах Таала Ресулынынъ эльчисини Ресулюллахнынъ ризасына уйгъун эйледи» буюрды. Тирмизий, Ахкям, 3; Бу хадисни Эбу Давуд ве Даримий де риваета эткен. Бойледже, къыяснынъ иджтихад олгъаны ве Хазрети Пейгъамбер тарафындан ачыкъ бир шекильде тевсие этильгени ортагъа чыкъа.

3. Къыяснынъ шартлары ве къыяс мисаллери

Къыяснынъ дёрт рукюни бар:

а. Асыл: Ает я да хадиснен укюми бельгиленген бир меселе.

б. Фер: Ает я да хадислерде укюми берильмеген бир меселе.

в. Иллет: Асылгъа аит укюмнинъ ферге де къоюлмасына себеп олгъан бенъзер хусусиет.

д. Укюм: Асыл акъкъында билинген ве къыяс ёлунен ферге да татбикъ этильмек истенген укюм.

Бу ачыкълавлардан сонъ, къыяскъа бойле мисаллер бермек мумкюн:

1- Шарапкъа къыяс этилип, ракъы чешитлерининъ ве наркотиклернинъ арам олмасы: Юдже Аллах, Къуранда шарап (хамр) ичмекни арам къылды: «**Эй, иман эткенлер! Шарап, къумар, таш путлар, фал окълары – бирер шейтан иши, писликтир; булардан узакъ турынъыз, къуртулышкъа ириширсинъиз».** *Маиде суреси, 90-джи ает.* Девир авушкъан сайын, инсанларнынъ шараптан гъайры бира, ракъы, виски, коньяк киби ичкилерни де ичкенлери корюльди ве буларнынъ укюми огренильмесине ихтиядж дуюлды. Муджтехид, эвеля, шарап ичмек иле арамлыкъ укюми арасында бир багъ къурмагъа чалыша. Шарап ичме вакъиасы я да меселеси

«асылдыр». Шарапнынъ арам олмасы «укюмди». Бу укюмнинъ темель себеби олгъан «сархош этюв» хусусиети исе, – «иллеттир». Сонъра сархош этюв хусусиетининъ ракъы, виски, коньяк киби ичкилерде де олып-олмагъаны араштырыла. Меселя, арпадан япылгъан бираны ичмек мевзусында ич бир насс мевджут дегиль. Яни бира ичмек фердир. Муджтехид бу ичкилернинъ сархошлыкъ бермек хусусиетине саип олгъанлары себебинен арам олгъаныны сёйлер.

Мында:

Асыл: Шарап ичмек;

Фер: Бира, ракъы в.б. алкоголли ичкилер ичмек;

Иллет: Сархош этюв хусусиети;

Укюм: Арамдыр.

2- Джума намазы къылынгъан вакъытта алыш-веришнинъ ясакъ олмасына къыяснен дигер ишлернинъ де ясакъланмасы:

«Эй, иман эткенлер! Джума куню, намазгъа чагъырылгъан вакъытта, аман Аллахны анъмагъа чапышынъ ве алыш-веришни быракъынъ…» *Джума суреси, 9-джи ает.* Аетте, джума эзаны окъулмагъа башлангъанда, алыш-веришнинъ ясакъ олгъаны бельгилене. Муджтехидлер айны вакъытта джумагъа кетмеси керек олгъан кишилер ичюн башкъа ишлернен мешгъуль олмакънынъ да ясакъ олгъаныны бильдирдилер.

3- Васиет эткен кишини ольдюргеннинъ васиет акъкъыны аламайджагъы:

Пейгъамберимиз *«Къатиль мирасчы оламаз» Эбу Давуд, Дият, 18.* буюргъан. Муджтехидлер къыяс ёлунен онъа васиет эткен кишини ольдюрген кимсенинъ де япылгъан васиеттен махрум къаладжагъыны бильдирдилер.

ФЕРЪИЙ МЕНБАЛАР (ЭКИНДЖИ ДЕРЕДЖЕЛИ)

1. САХАБИЙ ФИКИРИ

Сахабе фикири – Ресулюллах асхабынынъ бирисинден ривает этильген ичтихадий фикир ве фыкъхий фетвалардыр.

Сахабелер вахийнинъ менбасында булунгъан кимселердир. Олар вахийнинъ насыл, не себеплер ве къайсы макъсатнен энгенини энъ яхшы бильген кимселердир. Бунъа эсасен, эльбетте, оларнынъ сёзлери мутебердир.

Юдже Аллах «**Ислямны ильк эвель къабул эткен мухаджирлер ве энсар иле оларгъа гузелликнен таби олгъанлардан Аллах разы олгъан; олар да Аллахтан разы олгъанлар»** аетинде сахабелерни макътады. *Тевбе суреси, 100-джи ает.* Бу мевзуда Пейгъамберимиз -саллялаху алейхи ве селлем- де «Умметимнинъ энъ хайырлысы, заманымда олгъанлардыр; сонъра оларгъа якъын олгъанлар, сонъра да буларгъа якъын олгъанлардыр» *Муслим, Фезаилу'с-Сахабе, 213, 215; Эбу Давуд, Сюннет, 9;* буюрып, сахабелернинъ хайырлы инсанлар олгъанларыны ифаде эткен.

Китаб, Суннет ве Иджмада укюм тапылмагъанда, дёрт мезхеп «сахабе сёзю кесен-кес делильдир» дегенлер. *Мир'ату'л-Усул, 2:250; Газали, Эль-Мустасфа, 1:135.*

Сахабе фикири ичтихадгъа биле таянса, онен амель этмек даа догъърудыр. Чюнки сахабе сёзюнинъ Суннет олма ихтималы бар. Олар Пейгъамбернинъ «Менден ялан бир сёз ривает эткен кимсе джеэннемде ерини азырласын» къоркъутыджы сёзюни эшиткенлери ичюн, бир фикирни, Пейгъамберге нисбет этмеден, санъки озь фикирлери киби ифаде этювлери мумкюн.

Сахабий фикирине бойле мисаллер кетирмек олур:

- Къадынларда адет алы энъ аз учь куньдир. Бу хусуста Абдуллах б. Месуддан кельген ривает эсас алынгъан.

- Хамилелик муддети эки йылдан зияде оламаз. Бу хусуста Хазрети Айшеден ривает этильген фикир эсас алынгъан.

2. СЕДД-И ЗЕРАИ

Усул ве фыкъыых китапларында «седду'з-зераи» шекилинде къулланылгъан бу ифаде арам ве ясакъ олгъан фииль ве арекетлерге алып баргъан ёллар ве весилелернинъ де ясакъланып къапатылмасыны ифаде эте.

Седд-и зераининъ мисаллери Китап ве Суннетте баягъы чокъ ер ала. Онъа мисаль оларакъ, шу укюмлерни анъмакъ мумкюн:

- Къуранда мушриклернинъ путларына акъарет этильмемеси эмир этиле. Чюнки мушриклер ичюн бу Аллахкъа куфюр этмек ичюн бир маначыкъ ола эди. Аллах Таала бойле буюра: «Аллахтан башкъасына табынгъанларны (ве путларыны) сёгменъиз; сонъра олар да, бильмейип, Аллахны сёгерлер». Энам суреси, 108-джи ает.

- Пейгъамберимиз дженк куньлеринде мусульманлар арасында фитне чыкъаргъан олсалар да, мунафыкъларны ольдюртмеди. Чюнки бойле арекет «Мухаммед озь адамларыны ольдюре» деген ошеклерге себеп оладжакъ эди.

- Дженк эснасында хырсызлыкъ япкъанларнынъ эллерини кесмек ясакъ этильди. Чюнки бу, оларнынъ душман сафларына къошулмасына себеп ола билир.

- Фаишелик арамдыр; фаишеликке весиле олгъаны ичюн, ят къадыннынъ аврет ерине бакмакъ да арамдыр. Джума намазы фарздыр, джума намазына бармакъ ве джума намазына бармакъ ичюн алыш-веришни быракмакъ да фарздыр.

- Зинагъа ёл ачмамакъ ичюн, ят бир къадыннен ялынъыз къалмакъ арам этильген.

- Ичкиджиликке себеп оладжагъы ичюн, ичкининъ тамчысы да арам этильген. Бунынъ ичюн Ресулюллах

-салляллаху алейхи ве селлем-: «Чокъу сархош эткеннинъ азы да арамдыр» Эбу Давуд, Эшрибе, 5. буюргъан.

- Ресулюллах -салляллаху алейхи ве селлем- фаизге ёл ачар я да фаиз ерине кечер деп, борджлунынъ бордж саибине эдие бермесини ясакълагъан.

- Вазифеден ярамай ёлларда къулланмагъа ёл ачар деп, махкемеджи ве эмирге эдие бермек ясакълангъан.

- Силя ташымакъ ильк заманларда суннет къабул этиле эди. Янълыш къулланувларгъа маниа олмакъ ичюн, кунюмизде силя ташымакъ белли шартларнен рухсаткъа багълангъан.

- Башкъасынынъ нишанлысына эвленюв теклиф этмек, базарлыкъ япылгъанда, бир адамнынъ арагъа кирип, ишни бозмасы инсанларнынъ араларында кин ве душманлыкъкъа себеп оладжагъы ичюн ясакълангъан.

3. МЕСАЛИХ-И МУРСЕЛЕ (МУРСЕЛЬ МАСЛАХАТЛАР)

Ает, хадис, иджма ве къыяс киби эмир я да ясакъ эткен шеръий делиль олмагъан хусусларда Ислямнынъ макъсад ве гъаелерине уйгъун укюм берювине Месалих-и мурселе деп айтыла.

Месалих-и мурселенен делиль кетирюв арекетине «истислях» дейиле.

Ислям укъукъынынъ бутюн укюмлери инсанларнынъ маслахатларыны, файдаларыны козете, инсанларнынъ дюнья ве ахиретте бахтлы олмаларыны теминлей.

Къураннынъ мусхаф оларакъ топланмасы, Хазрети Эбу Бекирнинъ Хазрети Умерни халифе оларакъ косьтермеси, Хазрети Османнынъ китап шеклинде топлангъан мусхафтан гъайры бутюн мусхафларны якътырмасы, Джума намазында экинджи эзан окъуттырмасы, Хазрети Умернинъ валиси Хузейфенинъ христиан апайынен айрылмасыны

теминлемеси, фетх этильген топракъларны гъазыларгъа таркъатмайып, харадж вергисине багъламасы, душманны енъе бильмек ичюн, керек олгъанда, айванларнынъ ве тереклернинъ ёкъ этильмеси, буларнынъ эписи маслахат принципине коре берильген укюмлердир.

Умумий сагълыкъны бозгъан шейлернинъ ясакъланмасы, меселя, умумий къапалы ерлерде сигарет ичильмеси ве ёлларгъа тюкюрильмеси де маслахат пренципине коре ясакъланґъан.

Сахабий ве табиинлер девиринде маслахаткъа коре берильген фетва ве укюмлернен алякъалы мисаллер чокътыр:

1. Акъайы апайыны, мирасындан онъа ич бир шей тюшмесин деп, айыргъан олса, къадын, айрылмагъаны киби, акъайынынъ мирасындан иссесини ала.

2. Бир инсанны акъсыз оларакъ ольдюргенлер, бирден чокъ олсалар да, эпсине къысас джезасы бериле биле.

3. Маликийлер, маслахат эсасына коре, бойле укюмлер берелер:

а. Муджтехид ёкъ олса, муджтехид олмагъанлардан энъ ляйыкъ киши онынъ ерине тайин этиле биле.

б. Бир кимсе, ондан даа ляйыгъы олса да, девлет башына кетириле биле.

4. Шафиийлерге коре, дженкте душманны енъмек макъсадынен атларны ве тереклерни ёкъ этмек керек олса, булар япыла биле.

5. Ханбелийлере коре, бозгъунлыкъ ве фесат чыкъаргъанларнынъ яманлыгъындан къорчаланмакъ ичюн, оларны башкъа бир ерге сюргюн этмек мумкюн.

Маслахат принципи Ислям укъукъынынъ къыяметке къадар эр вакъыт ве эр ерде татбикъ этиле бильмесини теминлеген энъ муим менбадыр. Инсанларнынъ файдасына ве зарарына олгъан шейлер, яни маслахатлар, замандан

замангъа денъише билир. Маслахаткъа эсаслы укюм де бунъа коре денъиширир.

4. УРФ

Ислям укъукъы термини оларакъ, урф – акъыл делалетинен джемиетте ерлешкен ве менимсенип, къабул этильген сёз ве фиииллердир.

Джемиет нокъта-и назарындан япылмасы яхшы олгъан шейлерге урф, эскиден берли япылып кельген шейлерге де адет дейиле. Адет алышкъанлыкънен алякъалыдыр, эр вакъыт яхшы олмай биле. Меселя, бир де бир джемиетте сигарет ичмек адет ола биле, амма бойле ал сигарет ичмекнинъ яхшы олгъаныны косьтермей.

Мусульманларнынъ гузель корип, менимсеген шейлери Ислямда делиль сайылгъан. Хадисте бойле буюрыла: *«Мусульманларнынъ гузель корьгени, Аллах къатында да гузельдир».* Ахмед б. Ханбель, Муснед: I, 379.

Мисаль кетирсек, «мал» сёзюнинъ урфке коре чешит маналары ола биле. Айванджылыкънен огърашкъанлар «мал» дегенлери вакъыт, буюк баш айванларны козь огюнде туталар. Тиджаретчилер исе, «мал» сёзюнден сатыладжакъ шейлер манасыны чыкъаралар. Булар, тюрлю табакъалар арасында бир сёзнинъ анълашылмасыны теминлеген урфлердир.

Ислямда базы татбикъатлар урфке быракъылгъан. Меселя, киралыкъ эвнинъ къайсы масрафларыны кираджы, къайсыларыны да эв саиби одейджеги анълашылмаса, урфке коре бельгилене. Нишан мерасиминде тарафлар ерине кетирмек керек олгъанлары вазифелер ве той азырлыкълары сырасындаки масрафларны ким одейджеги урфке коре тесбит этиле.

Къуранда урфке быракъылгъан базы мевзулар:

1. Сют анасына бериледжек уджрет урфке коре бель-

гиленмекте. Аетте бойле буюрыла: **«Балаларынъызны сют анасыны тутып эмиздирмек истесенъиз, уджретини урфке коре берсенъиз, сиз ичюн гунах ёкътыр».** Бакъара сурееси, 233-джи ает.

2. Етимни бакъкъан вели фукъаре олса, яшамасы ичюн етимнинъ малындан, урфке коре, къуллана биле. Аетте бойле буюрыла: **«Вели я да василерден зенгин олгъан кимсе (етимнинъ малыны ашамакътан) узакъ турсун. Фукъаре олгъан да, урфке коре ашасын».** Ниса сурееси, 6-джи ает.

3. Къадыннынъ нефакъасы урфке коре къаршыланмакъта. Islyamda эвли олгъан къадыннынъ ве балаларнынъ кечинюв масрафларыны къаршыламакъ акъайгъа аиттир. Аетте бойле буюрыла: **«Аналарнынъ ашыны ве кийимини урфке уйгъун оларакъ теминлемек бабагъа аиттир. Ич бир кимсе кучю етеджегинден даа зиядеси иле месуль тутулмаз».** Бакъара сурееси, 233-джи ает. Бу аетте бабанынъ месуль тутулгъаны нефакъанынъ микъдары бельгиленмей. Башкъа бир аетте акъайнынъ вазиети де итибаргъа алынмакъ керек олгъаны бойле бельгилене: **«Имкяны кениш олгъан киши нефакъасыны имкянларына коре берсин, рызкъы тарлашкъан да, Аллах онъа бергени къадарындан нефакъа одесин».** эт-Талакъ: 65/7.

Суннетте урфке быракъылгъан базы меселелер:

1. Хазрети Пейгъамбернинъ -салляллаху алейхи ве селлем- Эбу Суфьяннынъ апайы Хиндке берген джевабы балаларнынъ нефакъасында урфнинъ эсас алынгъаныны косьтере. *Пейгъамберимиз -салляллаху алейхи ве селлем- «Урфке коре санъа ве балаларынъа етеджек къадар ала билесинъ»* ифадесинен, нефакъа микъдарыны Хинд яшагъан ернинъ урфюне быракъылгъаныны бельгилеген. *Бухарий, Буйу’: 95; Мезалим: 18; Муслим, Акдийе: 7; Эбу Давуд, Буйу’: 79.*

2. Ислям джахилие деври адетлеринден бир чокъусыны, оларны базы янъы низамларгъа бойсундырып, сакълап

къалгъан. Алыш-вериш, реин, кира ве эвлендирюв веляетининъ асабе эсасында къурулмасы киби меселе ве укюмлерде вазиет бойледир. Ислям джахилие адетлеринден ярамай ве зарарлы олгъанларыны лягъу этти. Фаиз, къумар, къыз балаларынынъ тири-тири топракъкъа комюлюви киби мевзулар булар арасындадыр.

Кечерлилик нокъта-и назарындан урф сахих ве фасит деген эки чешитке айырыла:

1. Сахих урф: Китап ве Суннетке зыт олмагъан урфлер бу группагъа кире. Меселя, нишанлыларнынъ бир-бирине берген эдиелернинъ мехир сайылмамасы, эвленювде мехирнинъ эписи я да бир къысмы эвельджеден берильмеси я да сонърагъа къалдырылмасы.

2. Фасит урф: Кесен-кес бир ает я да хадиске зыт олгъаны ичюн догъру сайылмагъан урф. Той, нишан ве бунъа бенъзер мерасимлерде бир-бирине ят эркек ве къадынларнынъ тесеттюрсиз берабер булунмалары ве эгленмелери бунъа мисаль оларакъ бериле биле. Фасит урф бутюн джемиетке яйылса да, догъру сайыламаз ве мешру оламаз.

Урфнинъ денъишювинен укюмлернинъ денъишюви:

Урфке таянгъан укюмлер заман ве девирлернинъ денъишювинен денъишикликке огърайлар. Ислям укъукъы ильки кере къанунлар джыйынтыгъы шеклинде акс этильген «Меджелле» джыйынтыгъында бу хусус бойле ифаде этиле: «Заман, мекян ве шартларнынъ денъишювинен буларгъа эсасланып берильген фетваларнынъ да денъишюви къачынылмаздыр».

Муджтехидлер, бу эсаскъа коре арекет этип, эски урфлерке таянгъан бир чокъ меселеде пейда олгъан янъы урфлер эсасында янъы укюмлер къойгъанлар. Мисаллер:

1. Ибадет олгъан амель къаршылыгъында уджрет алынувы. Ильк вакъытларда Къуран огретюви ичюн пара алмакъ джаиз корюльмей эди. Амма эвельки шартлар денъишкенине коре, даа сонъра джаиз корюльди. Чюнки эвеллери бу

хайыр хызметлерини юрсеткенлерге бейтуʼль-малдан мааш айырыла эди, сонъралары да айырылмай къалды.

2. Эманет къаст, къусур я да ихмал олмаса, тазмин этильмей. Анджакъ ишанчлы билинген кимселер хиянет этмеге башлагъандан сонъ, эманетни тазмин этмек эсасы кетирильди. Мындаки макъсат – хиянет этмекнинъ огюни кесмектир.

3. Эбу Ханифеге коре, шаатлыкъ япмакъ ичюн шаатларнынъ ишанчлы олгъанларына даир бир бельгеге саип олмалары керек ёкъ. Чюнки Хазрети Пейгъамбер «*Мусульманлар, бир-бирине коре, догъру (адалетли) кимселердир*» буюргъан. *Ибн Кайийм, Иъʼлямуль-Муваккыийн, Дели шеэри, I, 30.* Бу татбикъ Эбу Ханифе деврине уйгъун эди. Анджакъ заман кечип, яланджылыкъ яйылгъандан сонъ, шаатларнынъ бойле бельгесине ихтиядж дуюлды. Бу себептен махкеме ишлеринде Эбу Юсуф ве Имам Мухаммед шаатларда бу бельгенинъ булунмасы шарт олгъанына фетва бергенлер.

Урф ве адетнинъ мутебер олмасы ичюн, олар насларгъа (ает ве хадислерге) зыт олмамакъ кереклер. Ахкямнынъ денъишюви хусусында бу хусус ич бир вакъыт козьден къачырылмамалы. Меселя, ички ичмек адетке кирген бир ерде укюм денъише ве ички ичмек джаиз ола киби ифаделер ич бир вакъыт муджтехидлер тарафындан сёйленемез.

5. ИСТИХСАН

Термин оларакъ, **истихсан** – хусусий бир себепнен ачыкъ къыяс я да умумий къаиденинъ аксине бир къарарны къабул этмектир.

Истихсанны даа яхшы анъламакъ ичюн шу мисальге бакъайыкъ:

Хатип адлы бир шахыснынъ хызметчилери Музейнели бир кишининъ девесини чалып сойгъанлар, этини де ашагъан эдилер. Хатип Хазрети Умерге шикает этти. Асыл

къаидеге коре, хырсызлыкъ къабаатындан себеп о хызметчилернинъ эллери кесильмек керек эди. Анджакъ вакъианы тафсилятлыджа огренген Хазрети Умер хызметчилернинъ чалыштырылгъан вакъытларында ач къалдырылгъанларыны огренди ве эль кесмек джезасыны лягъу этип, хызметчилернинъ саиби олгъан Хатипнинъ деве саибине шу деве кыйметининъ эки къатыны – 800 дирхем кумюш параны одемесине укюм берди.

Истихсан делилини энъ чокъ ханефийлер къулландылар. Истихсангъа умуман къаршы чыкъкъан Имам Шафиий озю де базы меселелерде истихсангъа коре укюм берген.

Истихсаннынъ чешитлери ве мисаллери:

1. Насс ве иджма эсаслы истихсан:

Селлем акъды эвельджеден берильген пара къаршылыгъында бир де бир малнынъ вадели оларакъ сатылмасы демектир. Яни селлем акъды, асылында, сымарыш анълашмасыдыр. Бу – бир кимсенинъ элинде олмагъан бир малны сатмасы манасына келе. Бу меселеде эки насс мевджут. Бирисинде, умумий оларакъ, бойле анълашмаларнынъ догъру олмагъаны ифаде этиле. Хазрети Пейгъамбер Хаким бин Хизамгъа «*Саип олмагъан шейни сатма*» буюргъан. *Эбу Давуд, Буйу': 70.* Экинджи насста исе, хусусий оларакъ, селлем акъдынынъ мумкюн ве джаиз олгъаны ифаде этиле. Хазрети Пейгъамбер Мединеге кельгенде, мединелилернинъ мейвалар боюнджа бир я да эки йылгъа селлем (парасы шимди, мейвалар пишкенден сонъ) анълашмасы япкъанларыны корьген. Бундан себеп Пейгъамберимиз -салляллаху алейхи ве селлем- буюргъан: «*Селлем ёлунен саткъан кимсе буны белли ольчюге, белли теразеге коре ве муддетини бельгилеп япсын*». *Эбу Давуд, Буйу', 57; Несаи, Буйу', 63.*

Унутып ашап ичкеннинъ оразасы бозулмагъаны истихсан ёлунен сабиттир. Умумий къаидеге коре, ашап ичкеннинъ оразасы бозулмакъ керек. Лякин хусусий бир насс –

хадиснен оразанынъ бозулмагъанына укюм этиле. Хазрети Пейгъамбер бойле буюргъан: «*Оразалы олгъанда, унутып ашап ичкен кимсе оразасыны тамамласын, чюнки оны Аллах ашатып ичирген*».*Бухарий, Эйман: 15, Савм: 26; Тирмизий, Савм: 26; Муслим, Сыйам: 171.* Эбу Ханифенинъ «Бу хадис олмаса, къыяскъа коре арекет этип, унутып ашап ичкеннинъ оразасы да бозуладжагъына укюм берер эдим» дегени анълатыла. *Зекиюддин Ша'бан, а.г.э. с. 165.*

Намаз къылгъанда кульген кишининъ абдести бозулмасы къыяскъа уймагъан бир меселедир. Чюнки къыяс анджакъ намазнынъ бозулмасыны зарур эте. Анджакъ намаз къылгъанда кульгенлернинъ абдестлери бозулгъаныны бильдирген хадис эсасында бу къыястан вазгечилип, истихсан къаидесине коре укюм берильген. *Зейляий, а.г.э., I, 47.*

2. Зарурет ве ихтиядж эсаслы истихсан:

Бойле истихсан зарурет себеби иле базы меселелернинъ укюмлерини умумий бир диний укюмден истисна этмек демектир. Меселя, уфакъ аджетини ёкъ эткенде, инсан устюне сычрагъан тамчылардан онынъ месуль олмамасы укюми бу истихсангъа бир мисальдир. Дин джеэтинден сийдик пис бир мадде олгъаны ичюн, о сычрагъан ве тийген ер де пис олмакъ керек. Лякин уфакъ аджет ёкъ этильгенде, сийдик тамчыларындан толусынен къорчаланмакъ чокъ къыйын олгъанындан, бу меселеде зарурет олгъаны къабул этильген. Бу зарурет себебинен онъа тиймесинден сакъынмасына бакъмадан бир инсаннынъ устюне сийдик сычраса, о, бундан месуль тутулмай. Бойле ал онынъ намаз къылмасына маниа сайылмагъан.

Тогъан, къартал ве къаргъа киби йыртыджы къушлар ичкенден сонъ къалгъан сувнен диний темизликнинъ япыла бильмеси де бу истихсангъа таяна. Булар, асылында, леш ашагъан къушлардыр. Къушларнынъ сувгъа авадан энгенлери, хусусан, буларнынъ сув ичмесине кедер этмек пек зор олгъаны козь огюнде тутулып, къыяс терк этильген ве бу

къушларнынъ ичмесинден сонъ къалгъан сувлар истихсан ёлунен темиз къабул этильген.

Кирленген къую ве хавузларнынъ темизленмеси де истихсан меселесине кире. Умумий къаидеге коре, къую ве хавузлар кирленсе, сувнынъ бир къысмы я да тамамы бошатылса биле, олар темиз олмаз. Кунюмизде къую ве хавузларнынъ темиз олып-олмамасы сувнынъ тахлили иле анълашыла биле. Кирли олгъанларнынъ да, сувлары чекильмеден, тюрлю земаневий васталар иле темизленмеси мумкюндир. Меселя, хлорлама в.с.

3. Маслахат ве урф эсаслы истихсан:

Меселя: умумий къаидеге коре, зираат ортакълыгъы (музараа) ве кира анълашмасында анълашма япкъанларнынъ бириси я да эписининъ олюминен сонъуна иришир. Анджакъ маслахат фикиринен базы хусусий вазиетлер бу умумий къаиデден истисна этильген. Шу джумледен, топракъ саиби ольсе, амма махсулат даа етишмеген олса, бу вазиетте къыяскъа зыт арекет этилип, истихсангъа коре анълашманынъ девам этеджегине укюм этилир. Истихсаннынъ гъаеси, эмек саибининъ менфаатыны къорчаламакъ ве оны зараргъа огърамамакътыр.

Хашим огъулларына зекят бермекнинъ джаиз олмагъаны Ханефий ве Маликий мезхеплерининъ ве даа бир чокъ факъыхнынъ берген укюмидир. Чюнки Аллах Ресулы бойле буюргъан: *«Зекят Мухаммедге ве Мухаммеднинъ къорантасына элял дегиль»* *Муслим, Зекат: 168.*, ве *«(Гъаниметлерден) беште бири оларакъ оларгъа (Хашим огъулларына) озьлерине етеджек ве башкъаларгъа мухтадж этмейджек акъ берильген».Несаий, Фей', 15, Зейляий, Насбу'р-Рае, II, 404.* Лякин Эбу Ханифе ве Малик озь девирлеринде Хашим огъулларына зекят берильмек мумкюн олгъанына укюм эткенлер. Чюнки оларгъа гъаниметлерден айырылмасы керек олгъан пай айырылмай къалды.

6. ИСТИСХАБ

Истисхаб кечмиште сабит олгъан бир вазиетнинъ денъишкенине даир бир делиль олмаса, шимди де бар олгъанына укюм этмек демектир.

Бунъа коре, эскиден бар олгъан бир шей, аксине делиль тапылмаса, але даа бар олгъаны къабул этилир, эскиден олмагъан бир шей исе, аксине делиль тапылмаса, ёкъ къабул этилир. Меселя, аятта олгъаны билинген кишининъ вефаты къатий оларакъ исбат этильмесе, онынъ аятта олгъанына укюм этилир.

Истисхаб даа чокъ дженк, зельзеле, янгъын киби фелякетлерден сонъ гъайып олгъан инсанларнынъ акъларыны къорчаламагъа ярдым эте. Бир кишининъ олюм хабери алынмасына я да ольгенине махкеме тарафындан къарар берильмесине къадар онынъ акълары къорчаланыр. Меселя, узун вакъытлар ондан хабер алынмагъан бир кимсенинъ белли бир муддет ичинде маллары устюндеки акълары къорчаланыр ве маллары мирасчылар тарафындан пайлашылмаз.

Истисхабнен алякъалы базы принциплер булардыр:

1- Эшьяда асыл олгъан мубахлыкътыр: Аллах кяинатта олгъан эр шейни инсанлар ичюн яратты ве оларнынъ файдаланувына берди. *бк. Ибрахим суреси, 32-34-джи аетлер.* Бойле экен, арам олгъанына даир къатий делиль олмагъан эр шей мубахтыр.

Арам олгъанларына даир делили олмагъан ашаджакъичеджек мадделерден, айван, осюмлик я да джансыз мадделерден файдаланув джаиздир.

2- Берает-и зиммет асылдыр: Бир кимсе догъгъанда, гунахсыз, къабаатсыз ве борчсыз догъа. Занлы, къабааты исбат этильмегендже, къабаатсыздыр. Къабааты сабит олмадан, ич кимсеге къабаатлы муамелеси япыламаз. Бир де бир шахыснынъ джевапкяр олгъаныны идда эткен киши, бу иддасыны

исбатламагъа меджбурдыр.

3- Шек иле якъин заиль олмаз: Бир шейнинъ бар олгъаны кесен-кес билинсе, онынъ барлыгъы шимди де девам эткенине укюм этилир, шубе себебинен ёкълугъына укюм этилемез. Меселя, борджлы бир кишининъ борджуны одегенине даир делили олмаса, борджлулыкъ вазиети девам этер.

«Шубеленюв иле кесен-кес билинген вазиет ёкъ олмаз» къаидеси боюнджа абдест алгъаныны кесен-кес оларакъ хатырламагъан кимсе абдест алмакъ меджбурдыр; амма абдест алгъаныны кесен-кес бильген, лякин бозулып-бозулмагъанындан шубеленген киши абдестли къабул этилир.

7. ШЕРЪУ МЕН КЪАБЛЕНА (КЕЧМИШ ШЕРИАТЛАР)

Шеръу мен къаблена (кечмиш шериатлар) сонъ Пейгъамбер Хазрети Мухаммедден -салляллаху алейхи ве селлем- эвельки пейгъамберлернинъ кетирген шериатлары демектир.

Аллахнынъ пейгъамберлери вастасынен инсанлара еткизген яшайыш къаиделерине «шериат» дейлер. Эвельки шериатлар, бу – Юдже Аллахнынъ Хазрети Мухаммедден -салляллаху алейхи ве селлем- эвель яшагъан джемиетлер ичюн къойгъан ве Хазрети Ибрахим, Хазрети Муса ве Хазрети Иса киби пейгъамберлери вастасынен оларгъа бильдирген укюмлеридир.

Кечмиш шериатлардаки укюмлер Хазрети Мухаммеднинъ -салляллаху алейхи ве селлем- уммети ичюн де кечерли ве багълайыджымы?

Мусульманларнынъ уймакъ я да уймамакъ нокъта-и назарындан эвель шериатларнынъ укюмлери экиге айырыла:

а) Къуран-ы Керимде я да Хазрети Пейгъамбернинъ Суннетинде ер алмагъан Инджиль, Теврат ве Зебур укюмлери. Ислям алимлери бу укюмлернинъ мусульманлар ичюн

багълайыджы олмагъанында фикир бирлигине кельгенлер.

б) Къуран-ы Керимде я да Хазрети Пейгъамбернинъ сёзлеринде анъылгъан укюмлер. Буларны да учь группагъа больмек мумкюн:

аа) Ислям нокъта-и назарындан лягъу этильгенине даир делили олгъан укюмлер. Буларнынъ мусульманлар ичюн багълайыджы олмагъанында фикир бирлиги бар. Еудийлерге адден ашыр кетмелери ве зулумгъа киргенлери себебинен, джеза оларакъ, бутюн тырнакълы айванларнынъ ве сыгъырнен къойнынъ ич ягълары арам этильмеси бунъа мисальдир. *Энʼам суреси, 145-146-джи аетлер.* Буларнынъ чокъусы мусульманлар ичюн элялдыр. Гъаниметлернинъ анджакъ Ислям умметине элял этилип, эвельки умметлерге элял этильмемеси да бунъа мисаль оларакъ косьтериле биле. *Бухари, Тейеммум, 1.*

бб) Мусульманлар ичюн да кечерли олгъанына даир делили олгъан укюмлер. Оразанынъ даа эвельки динлерде фарз олгъаны киби, Islamда да фарз этильмеси; *Бакъара суреси, 183-джи ает.* къурбаннынъ Хазрети Ибрахим ичюн къоюлгъан укюм олып, Ислям умметине де буюрылмасы киби. *Ибн Мадже, Эдахи, 3.*

вв) Къуран я да хадислерде къабул я да ред ишарети олмадан анъылгъан ве несх этильгенине даир делили олмагъан укюмлер. Бунъа мисаль оларакъ бу аетни бермек мумкюн: **«Тевратта оларгъа бойле яздыкъ: «Джангъа джан, козьге козь, бурунгъа бурун, къулакъкъа къулакъ, тишке тиш (къаршылыкъ ве джезадыр). Яралар да къасастыр. Ким буны багъышласа, онынъ ичюн о кеффарет олур. Ким Аллах эндиргенинен укюм этмесе, иште, олар залымлардыр».** *Маиде суреси, 45-джи ает.*

Фыкъыхчыларнынъ чокъусына коре, бунынъ киби аетлер бизим ичюн де кечерли олып, багъымсыз делиль тешкиль этелер. Ает ве хадислерде белли бир миллет ве белли бир замангъа аит олгъанына я да несх этильгенине даир бир делиль ёкъ исе, насcларда анъылгъан асылнынъ укюми са-

бит къалыр. Чюнки Хазрети Мухаммед -салляллаху алейхи ве селлем- *«Ким бир намаз вакъытында юкълап къалса, я да унутып, вакъытыны кечирсе, хатырлагъанда, оны къылсын»* *Насаий, Мевакит, 53.*, – деп буюргъандан сонъ, – **«Ве Мени анъмакъ ичюн намаз къыл»** аетини окъугъан. *Таха суреси, 14-джи ает.* Асылында, бу ает Хазрети Мусагъа япылгъан хитапны ифаде эте.

Ханефийлер юкъарыдаки къысас аетине таянып, мусульман олмагъанны ольдюрген мусульманнынъ къысас ёлунен ольдюриледжегини сёйлегенлер. Дигер тарафтан Ресулюллах -салляллаху алейхи ве селлем- *«Джангъа джан къысасы бар»,* – буюрып, къысас укюмининъ мусульманлар ичюн де кечерли олгъаныны буюргъан. *Бухари, Дийат, 6.*

СУАЛЛЕР ВЕ ВАЗИФЕЛЕР

1. Делиль термининден не анъладынъыз?

2. Суннет недир? Кетирген укюмлер нокъта-и назарындан Суннетнинъ къысымларыны ве диндеки эмиетини ачыкъланъыз.

3. Иджманынъ чешитлерини ве хусусиетлерини къыскъаджа анълатынъыз.

4. Къыясны тариф этип, укюмлерини анълатынъыз.

5. Сахабий фикири не демектир, анълатынъыз.

6. Урф ве адетнинъ шеръий укюмнинъ делили ола бильмеси ичюн насыл шартлар керек?

7. Истихсаннынъ тарифини япынъыз, чешитлерини мисаллернен анълатынъыз.

8. Истисхаб не демектир? Мисаллер кетиринъиз.

9. Эвелькилернинъ шериаты дейильгенде, не анълашыла? О шериатларгъа бойсунмакъ керекмизми?

БОЛЮК III

ИСЛЯМДА АИЛЕ УКЪУКЪЫ

БОЛЮКНИНЪ МЕВЗУЛАРЫ

Аиленинъ эмиети

Аиледе олмасы керек темель хусусиетлер

Эвленювнинъ файдалары

Эвленювден эвель дикъкъат этиледжек хусуслар

Эвленюв маниалары

Сахих (сагълам) эвленювден догъгъан акълар

Багълайыджы олмагъан никях акъдлары ве велининъ бунъа тесир этюви

Батыл ве фасит эвленювлер

Никях ве той мерасими акъкъында билинмеси керек шейлер

Мехир

Нефакъа (аиле азаларынынъ яшайышыны теминлев)

Къадыннынъ акъайына итаат этюви ве бунынъ сынъыры

Эвлиликнинъ сонъа иришюви (айрылышув)

Айрылышув чешитлери

Иддет ве укюмлери

Баланынъ бакъым месулиетини къабул этюв (хидане)

АЗЫРЛЫКЪ ЧАЛЫШМАЛАРЫ

1. Джемиетлер, аиле муэссисеси олмадан хузурлы ве бахтлы ола билеми?

2. Зина яйылгъан бир джемиетте насыл проблемалар пейда ола? Бунъы араштырынъыз.

3. Эвленювнен алякъалы ает ве хадислерни араштырынъыз.

4. Къадын ве эркекнинъ эвлиликтен догъгъан акъ ве месулиетлерини араштырынъыз.

5. Никях, нефакъа, мехир, талакъ, мухаляа, тефрикъ терминлерининъ маналарыны тапынъыз.

АИЛЕНИНЪ ЭМИЕТИ

Аиле бир-бирине арзулы шекильде яратылгъан къадын ве эркекни мешру ве элял ольчюлер ичинде бир арагъа кетирген, гонъюльни хузургъа, беденни исе, сюкюнетке къавуштыргъан муэссиседир. Аллах Тааля аиледеки севги ве ишанчкъа таялы тынчлыкъ ве сеадетни, Онынъ буюклигини косьтерген бир делиль олгъаныны анълата: **«Къавушувларынъыз ичюн сизге озь джынсынъыздан зевджелер яратып, аранъызда севги ве мерхамет пейда этюви де, Онынъ варлыгъыны косьтерген делиллердендир. Догърусы, бунда яхшы тюшюнген къавм ичюн ибретлер бар».** *Рум суреси, 21-джи ает.*

Янъы етишеджек несиллер инсаниет дегерлерини къоранта муитинде къазаналар. Бунынъ ичюн севги, сайгъы, ярдымлашув ве бирдемлик киби фазилетлернинъ пейда олып, яйылмасы ичюн джемиетлер сагълам къоранталаргъа саип олмакъ кереклер.

АИЛЕДЕ ОЛМАСЫ КЕРЕК ТЕМЕЛЬ ХУСУСИЕТЛЕР

Ислямиет мусульманлар къураджакъ аиле оджагъыны бир такъым принциплерге багълагъан. Бу принциплерге коре, мусульман бир къорантада олмасы керек темель хусусиетлер булардыр:

1. Ислямгъа коре аиле, эр шейден эвель, мешру никях эсасында къурула.

Ислям мусульманларны эвленювге тешвикъ эте. Къуран-ы Керимде бойле буюрыла: **«Аранъыздаки бекярларны, эркек ве къадын хызметчилеринъизден эльверишли олгъанларны эвлендиринъиз. Эгер олар фукъаре иселер, Аллах озь лютфю иле оларны зенгинлештирир. Аллах лютфю кениш ве билиджидир».** *Нур суреси, 32-джи ает.; эль-Бакъара,*

2/102, 221, 228, 230, 232, 235; эн-Ниса, 4/4, 5, 19, 2-26; эль-А'раф, 7/189, 190; эн-Нур, 24/3, 32, 33; эр-Рум, 30/21; эль-Ахзаб, 33/37; эль-Мумтехине, 60/10-12.

Ресулюллах, яшларгъа хитап этерек, бойле буюргъан: «*Никях меним суннетимдир. Ким суннетими ишлемесе, менден дегиль. Эвленинъиз, чюнки мен дигер умметлерге сизинъ чокълугъынызнен макътанырым. Эй, яшлар джемиети! Сизден кимнинъ эвленмеге кучю етсе, эвленсин. Чюнки эвленюв козьни ве ырзны арамдан даа зияде къорчалар. Эвленмеге кучю етмеген де оразагъа девам этсин. Чюнки ораза онынъ ичюн къорчалавдыр*». *Ибн Мадже, Никях, 1, Бухарий Никях, 2,3.*

Асхаб-ы кирамдан учь киши Хазрети Пейгъамбернинъ -салляллаху алейхи ве селлем- къадынларындан онынъ гедже ибадетини сорадылар. Бунъдан сонъ, биринджиси эр кунь гедже намазыны къылмагъа, экинджиси эр кунь ораза тутмагъа, учюнджиси исе, къадынлардан эр даим узакъ къалмагъа ве ич эвленмемеге къарар бердилер. Оларнынъ бу сёзлеринден дуйгъан Хазрети Пейгъамбер бойле буюргъан: «*Базы кимселерге не ола да, бойле ве бойле дейлер. Лякин мен эм намаз къылам, эм юкълайым; ораза тутам, тутмагъан куньлерим де ола; къадынларнен де эвленем. Ким меним суннетимни терк этсе, менден дегиль*». *Муслим, Никях, 5; Несаий, Никях, 4; Даримий, Никях, 3; А. б. Ханбель, II, 158, III, 341,359, V, 409.*

Зинаны ясакълагъан Ислям эркекнинъ раат шекильде нефакъа темин этеджек кучьте олмасы ве араларында адалетнен давранмакъ шартларынен дёртке къадар къадыннен эвленювге рухсет берди, факъат бир къадыннен эвленювни тешвикъ этмекте. **«(Сизге элял олгъан) къадынларынъыздан экишер, учер, дёртер олып, никяхланъыз. Акъсызлыкъ япмакътан къоркъсанъыз, бир къадын алынъыз, я да саип олгъан (джариелеринъиз)нен къанаатланынъыз. Бу, адалеттен айрылмаманъыз ичюн энъ уйгъундыр»**. *Ниса суреи, 3-джи ает.*

Эркекнинъ чокъ къадыннен эвленюви бир зарурет оларакъ ортагъа чыкъты. Дженк нетиджесинде эркеклернинъ буюк дереджеде азалмасы, эркекнинъ иш себебинен чокъ

вакъыт апайындан узакъта къалмасы ве башкъа мемлекетте къалып, нефсине аким олувда яшагъан сыкъынтысы, эркеклернинъ зайыфлыгъыны бильген къадынларнынъ зенгин ве икътидар саиби эркеклерге якъынлашмакъ истеги, къадынларнынъ хусусий аллары, къысыр олмасы в.б. себеплер чокъ къадыннен эвленювнинъ мешру темельге таянгъаныны косьтере.

2. Апай-акъай арасындаки багълар къаршылыкълы севги, сайгъы ве гузель мунасебет эсасына таяна.

Аллах Тааля аиле оджагъынынъ бир-биринен гузель кечинюв эсасына таянмакъ кереклигини бойле бельгилей: **«Къадынларынъызнен яхшы кечининингъиз. Эгер олардан хошланмасанъыз, (билинъиз ки,) Аллах сиз ичюн чокъ хайырлы япаджакъ бир шейден де хошланмагъан ола билирсинъиз».** *Ниса суреси, 19-джи ает.*

Веда хаджы сырасында Пейгъамберимиз -салляллаху алейхи ве селлем- бойле буюргъан: «*Сизинъ къадынларынъыз устюнде акъкъынъыз, къадынларынъызнынъ да сизинъ устюнъизде акълары бар. Сизинъ къадынларынъыз устюндеки акъкъынъыз; ятагъынъызны къорчалавлары ве сиз хошланмагъан кимселернинъ эвинъизге кирмесине изин бермемелеридир. Дикъкъат этинъиз! Оларнынъ сизинъ устюнъиздеки акълары – ашайджакъ ве киеджеклерде (оларны бакъып) ихсан ве икрам этменъиздир*». *Муслим, Хадж, 147.*

Пейгъамберимиз чешит хадислерде къадынларгъа яхшы муамеле япылмасыны истеген ве къадынынен яхшы мунасебетте олгъан акъайны «хайырлы киши» оларакъ бельгилеген: «*Муминлернинъ иман нокъта-и назарындан энъ мукеммели – ахлякъ тарафындан энъ гузелидир. Энъ хайырлынъыз къорантасы ичюн энъ хайырлы олгъанынъыздыр*». *Ибн Мадже, Никях, 50; Даримий, Никях, 55.*

3. Апай ве акъайнынъ бир-бирине эзиет ве зулум этмек акълары ёкътыр.

Эбу Давуд, Сюнне, 14. «*Къадынларынъыз акъкъында Аллахтан къоркъунъыз. Шубесиз, олар сизинъ янынъызда ярдымджыларынъыздыр. Оларны Аллахнынъ эманети оларакъ алдынъыз*». *Эбу Давуд, Менасик, 56.*

Хазрети Пейгъамбер къадынларынен энъ гузель шекильде кечине эди. Даима кулер юзлю ве татлы тилли эди. Къоранта азаларына ильтифат эте эди. Хазрети Айше Пейгъамберимизнен -салляллаху алейхи ве селлем- тезликте ярышкъаныны анълатып, бойле деген: «*Ресулюллах меннен мусабакъа япты ве мен оны оздым. О вакъытлары мен индже эндамлы эдим. Бир талай вакъыттан сонъ, эндамым тюзельгенде, кене мусабакъа яптыкъ, анджакъ бу сефер о мени озды*». *Ибн Мадже, Никях, 50.*

Омюр бою берабер яшамагъа къарар берген апай ве акъай бир-бирининъ къыйметини бильмели, къаршылыкълы анълайыш ве федакярлыкъ ичинде Ислям бельгилеген принциплерге уйып, Юдже Аллахнынъ разылыгъыны къазанмагъа тырышмалылар.

4. Ана-баба ве балалар арасындаки мунасебетлер севги ве сайгъы темелине таяна.

Пейгъамбер -салляллаху алейхи ве селлем- озь балаларына, торунларына ве асхабынынъ эвлятларына нисбетен сонъ дередже шефкъатлы ве мерхаметли эди. Асхабыны да бойле давранмагъа тешвикъ эткен эди.

Хазрети Айшенинъ ривает эткенине коре, арапларнынъ бириси Аллахнынъ эльчисине келип, «*Сиз уфакъ балаларны севип опесинъиз, амма биз оларны опьмеймиз*», – *деген. Хазрети Пейгъамбер онъа бойле буюргъан:* «*Аллах Тааля сенинъ юрегинден мерхаметни чекип чыкъаргъан олса, мен не япайым?*» *Бухарий, Эдеб, 18.*

Эбу Хурейреден -радыяллаху анх- ривает этильгенине

коре, бунъа ошагъан даа бир олып кечти. Бир кунь Аллахнынъ Ресулы торуны Хазрети Хасанны опькен. О ерде олгъан Акъра бин Хабис -радыяллаху анх- буны корип, деген: «Меним он балам бар, лякин мен олардан ич бирисини опьмейим». Хазрети Пейгъамбер онъа бакъып деген: «*Мерхамет этмегенге мерхамет этильмез*». *Бухарий, Эдеб, 18, 27.*

Ана-баба балаларына адалетли давранмалы, чюнки «*Кимнинъ эки къызы олып, о, къызларыны ольдюрмесе, ашаламаса, огълан баланы оларгъа терджих этмесе, Аллах оны дженнетке къояр*». *Эбу Давуд, Эдеб 130.*

Балалар ана-бабаларына сайгъы косьтермек кереклер. Хусусан, къартлыкъ девринде бу даа чокъ эмиетлидир. Аллах Тааля буюра ки: **«Раббининъ, садедже Онъа къуллукъ этювинъизни, ана-бабанъызгъа да эйи давранувынъызны кесен-кес эмир этти. Олардан бири я да эр экиси сенинъ янынъда къартайсалар, оларгъа «Уф!» биле деме, оларны юзьлеме, экисине де гузель сёз сёйле. Оларгъа мерхамет этерек, алчакъгонъюлликнен устьлерине къанат кер ве «Раббим! Кичиклигимде олар мени насыл етиштирген олсалар, шимди сен оларгъа (ойле) мерхамет эйле!», – деп, дуа эт».** *Исра суреси, 23-джи ает.* Лякин, инсанлар берген эмирлерге уймакъ ичюн, олар Аллахнынъ эмир ве ясакъларына зыт олмамакъ керек. Ана-бабагъа итаат да бу принципнен сынъырлыдыр.

Аллахкъа исьян олмагъан мевзуларда ана-бабагъа итаат этмек ваджиптир. Намаз, ораза киби фарзлары япмамакъ, тесеттюрни быракъмакъ киби мевзуларда исе, балалар ана-бабанынъ къойгъан ясакъларына уймакъ меджбур дегиллер. Чюнки аетте бойле буюрыла: **«Биз инсангъа ана-бабасына эйи давранувыны тевсие эттик. Эгер олар сени, бильгинъ олмагъан бир шейни манъа ортакъ къошмакъ ичюн зорласалар, оларгъа итаат этме».** *Анкебут суреси, 8-джи ает.*

Инсанлар ичинде хызмет этильмек, сайгъы косьтерильмек ичюн энъ ляйыкъ олгъанлар ана ве бабаларымыздыр.

Ресулюллахкъа къайсы амельнинъ даа фазилетли олгъаны соралгъан. *Аллах Ресулы «Вакътында къылынгъан намаз», – деп, джевап берген. Даа сонъра къайсы амель, деп соралгъанда да, «Ана-бабагъа эйилик», – деп, джевап берген. Муслим, Иман, 137.*

Бир адам келип, – «Эй, Аллахнынъ Ресулы, яхшы давранувым ве хош лафыма энъ чокъ кимнинъ акъкъы бар?», – деп сорады. Хазрети Пейгъамбер -салляллаху алейхи ве селлем-: «Ананъ!», – деп джевап берди. Адам: «Сонъра ким?», – сорады. Ресулюллах -салляллаху алейхи ве селлем-: «Ананъ!», – деп джевап берди. Адам кене: «Сонъра ким?», – деп сорады. Ресулюллах кене: «Ананъ!», – деп, джевап берди. Адам дёртюнджи кере: «Сонъра ким?», – деп сорагъанда, Ресулюллах бу сефер: «Бабанъ!» , – деп джеваплады. Бухарий, Эдеб 2; Муслим, Бирр 1.

Аллахнынъ Ресулы чешит хадислерде ана-баба иле алякъаны кесмекнинъ буюк гунахлардан олгъаныны бельгилеген: «*Учь киши дженнетке кирмейджек: ана-бабасынынъ акъларына риает этмеген кимсе, ичкиге тюшкюн олгъан кимсе, бергенини эп хатырлатып, эзиет берген кимсе*». *Несаий, зекат 69.*

5. Къоранта азаларынынъ сагълам инанчкъа ве гузель амеллерге саип олмалары керек.

Ислям бу меселеде месулиетни къоранта башына юклеген. Аллах Ресулы бойле буюргъан: «*Сизден эр биринъиз бирер чобансынъыз, ве эр биринъиз бакъкъанынъыздан месульсинъиз. Девлет реиси – чобандыр, ве идаре эткен кишилерден месульдир. Эвнинъ эркеги – чобандыр, ве къоранта азаларындан месульдир. Къадын акъайынынъ эвинде чобандыр, ве бакъкъанындан месульдир. Хызметчи шорбаджысынынъ малы устюнде чобандыр, ве бунынъ идаресинден месульдир*». *Бухарий, Джум'а, 11.*

Ана-баба балаларыны Ислям фытраты узьре етиштирмеси ве эбедий аяткъа азырламасы керек. Хадисте бойле буюрыла: «*Эр догъгъан бала Ислям фытраты узьре догъар. Даа*

сонъра ана-бабасы оны еудий, христиан я да атешперест япар». Эбу Хурейре юкъарыдаки хадисни ривает эткенден сонъ, бу аетни окъугъан: **«Эй, Мухаммед! Сен юзюнъни ханиф оларакъ динге, Аллах инсанларны къайсы фытратта яраткъан исе, онъа чевир. Аллахнынъ яратувында ич бир денъишме ёкътыр. Иште, дос-догъру дин будыр; лякин инсанларнынъ чокъусы бильмейлер».** *Рум суреси, 30-джи ает.*

Ана-бабалар балаларыны гузель ахлякълы, тербиели етиштирмели. Пейгъамберимиз -салляллаху алейхи ве селлем- бойле буюра: *«Баба эвлядына гузель ахлякътан даа буюк бахшыш бералмаз».* *Тирмизий, Бирр, 33.*

6. Баланынъ тахсилине эмиет бермек керек.

Ислямиет хайырлы эвлят етиштирюв меселесине де эмиет бере. Аллах Тааля бойле буюра: **«Эй, инангъанланлар! Озюнъизни ве къорантанъызны якъарлыгъы инсанлар ве ташлар олгъан атештен къорчаланъыз».** *Тахрим суреси, 6-джи ает.* Бу ает-и керименинъ энгенден сонъ, Хазрети Умер: «Я, Ресуляллах! Озюмизни, Аллах ве Ресулынынъ эмирлерине бойсунып, джеэннем азабындан къорчаладжагъымызны билемиз. Анджакъ апайларымыз ве балаларымызны насыл къорчалай билемиз?», – деп сорады. Аллах Ресулы буюргъан: «Аллахнынъ эмирлерини оларгъа эмир этсенъиз, ясакъларындан оларны сакъындырсанъыз, бу олар ичюн джеэннемден къорчалав весилеси олур».

Ана-баба балалары ичюн ахлякъ къаиделерини татбикъ эткен энъ биринджи нумюнедир. Аллах Тааля буюра ки: «Къоранта азаларынъа намаз къылмаларыны эмир эт. Озюнъ де намазгъа девам эт». Эр кес идареси алтындакилерден месульдир. Оларнынъ фазилетинден, дининден ве тербиесинден месульдир. Бу мевзу иле алякъалы пек чокъ диний эмир бар.

Къуран-ы Керим балаларнынъ хайырлы эвляд олмасыны истеп, оларгъа къуллукъ шууры къазандырылмасы керек

олгъаныны ифаде эте. Мукъаддес Китабымызда Лукъман -алейхи-с селям- огълуна насиат этип, бойле айта: **«Яврум! Намаз къыл, яхшылыкъны эмир эт, яманлыкътан вазгечирмеге тырыш, башынъа кельгенге сабыр эт. Догърусы, булар эмир этильген ишлердендир», «Инсанлардан юзь чевирме ве ер юзюнде гъурурланып юрьме. Чюнки Аллах озюни бегенген, макътанып тургъан кимселерни севмей».** *Локман суреси, 15-19-джи аетлер*.

Аллахнынъ Ресулы инсанларнынъ хайыр ве берекети учь шейде олгъаныны ифаде эткен: *«Инсан ольгенде, амель дефтери къапатылыр. Учь шей себебинен амель дефтери ачыкъ калыр: девам эткен садакъа, ярарланылгъан илим ве хайырлы салих эвлят». Тирмизий, Ахкям, 36.*

ЭВЛЕНЮВНИНЪ ФАЙДАЛАРЫ

1. Мусульман несилининъ девамыны теминлей:

Пейгъамберимиз -салляллаху алейхи ве селлем- бир чокъ хадисинде эвленювни тешвикъ этип, къыямет куню умметининъ чокълугъынен гъурурланаджагъыны бельгилеген.

Ресулюллах -салляллаху алейхи ве селлем- бойле буюргъан:

– *«Ведуд (чокъ севген) ве велюд (чокъ догъургъан) къадынларнен эвленинъиз. Чюнки мен, дигер умметлерге къаршылыкъ, сизинъ чокълугъынъызнен макътанаджам».Эбу Давуд, Никях, 3/2050; Несаий, Никях, 11.*

Аллах Тааля ает-и керимеде: **«Ве олар: «Эй, Раббимиз, бизге козюмизни айдынлатаджакъ къадынлар ве несиллер багъышла ве бизни такъва саиплерипе рехбер эйле!» дегенлердир»** буюрмакъта. *Фуркан суреси, 74-джи ает.* Бу делиллер косьтере ки, эвленювнинъ энъ муим гъаелеринден бириси хайырлы несиллер етиштирмектир.

2. Фухуш къапусыны къапата:

Эвленюв вастасынен инсан фытратындаки шехвет арзусыны элял ёлнен ерине кетире. Бу меселе боюнджа Пейгъамберимиз -салляллаху алейхи ве селлем- бойле буюргъан: «*Аллах кимге салиха бир къадын насип этсе, диннинъ ярысында онъа ярдым этткендир. Артыкъ дигер ярысы хусусында да Аллахтан къоркъсын ве сакъынсын*». *Хаким, Мусдетрек II, 175.*

3. Джемиетнинъ хузурыны теминлей:

Эвленюв бир инсанны къорчалагъаны киби, джемиетнинъ эписини де къорчалар. Чюнки фертлер иффетли олгъанда, джемиет де фазилетли алгъа келир. Бунъа ишарет этип, Эфендимиз -салляллаху алейхи ве селлем- бойле буюргъан: «*Дини ве ахлякъы сизни мемнюн эткен бириси къызынъызны талап этсе, оны эвлендиринъиз. Бойле япмасанъыз, ер юзюнде фитне ве буюк фесат пейда олур*». *Тирмизий, Никях, 3.*

Эвленювлер олмагъан я да къолайлаштырылмагъан джемиетлерде сапыкълыкълар чокълашыр, намуслар техлюке алтында къалыр. Пек чокъ аиле йыкъылыр я да хузурсызлыкълар яшар.

4. Инсангъа аманлыкъ ве хузур бере:

Эркек ве къадын бир-бирине мухтаджлар ве, олардан бириси олмадан, аятыны там манасынен девам эттиремезлер. Къуран-ы Керимде бу алгъа бойле дикъкъат чекиле: **«Олар сиз ичюн орьтюлер, сиз де олар ичюн орьтюлерсинъиз».** *Бакъара суреси, 187-джи аеt.*

Ислямда эвленювнинъ гъаеси ве икмети эркек ве къадыннынъ хузур тапмасы, несильнинъ девамы ве гунахлардан къорчаланувдыр. Бу мевзуда Юдже Аллах бойле буюра: **«Къавушувларынъыз ичюн сизге озь джынсынъыздан зевджелер яратып, аранъызда севги ве мерхамет пейда этюви де, Онынъ бар олувынынъ делиллериндендир.**

Догърусы, бунда яхшы тюшюнген къавм ичюн ибретлер бар». *Рум суреси, 21-джи ает.*

5. Кедер ве севинчлернинъ пайлашылмасыны теминлей:

Инсанлар севинч ве кедерлерини пайлаша биледжеклери кимселерге мухтадждыр. Къадын ве эркекнинъ муаббет ве мейиллери де никях саесинде даа да зияделеше ве дегер къазана. Ресулуллах -салляллаху алейхи ве селлем-: «*Бир-бирини севгенлер ичюн никях къадар севгини арттырыджы бир шей корюльмеди*», – буюргъан. *Ибн-и Мадже, Никях, 1.*

6. Акъай ве апай ичюн савап весилесидир:

Ислямда никях акъды эм гражданлыкъ бир муамеле ве эм де ибадеттир.

Эвленюв арамгъа ачылгъан ёлларны къапатмасы, шехвет арзуларынынъ элял ёлдан татмин этильмеси себебинен савап менбасыдыр. Бундан гъайры, эр кишининъ апайынынъ нефакъасыны теминлемеси, къадыннынъ элял даиреси ичинде озь акъайынынъ истеклерини ерине кетирмеси ве балаларына бакъмасы киби хусусларда да эвленюв савап къазанмагъа весиледир.

7. Эвленюв къадыннынъ дегерини арттыра:

Эвленюв къадыннынъ дегерини арттыргъан ве акъларынынъ къазанувыны теминлеген хусуслардан биридир. Ислям дини эр даим къадынгъа дегер берип, онынъ озь акъларына къавушмасыны теминлеген ве теминлемекте. Ислям иле къадын керчек шахсиетине къавушкъан, эвининъ ханым эфендиси, балаларынынъ анасы олгъан, джемиетде сайгъы дуюлгъан алгъа кельген.

Эвленювнинъ юкъарыда сайылгъанлардан гъайры бир чокъ даа файдасы бар. Буларнынъ бир къысымы да бойледир: къартлыкъта имае этильмек, бала севгисини дуймакъ, гъайр-ы мешру балаларнынъ догъмасына мания

олмакъ, акърабаларнынъ артмасы, умметнинъ чокълашып кучьленмеси, нефснинъ ярамай сыфатларыны ислях этмек в.с.

ЭВЛЕНЮВДЕН ЭВЕЛЬ ДИКЪКЪАТ ЭТИЛЕДЖЕК ХУСУСЛАР

Бир-бирине махрем олмагъан къыз ве эркекнинъ ялынъыз къалмалары джаиз дегиль. Пейгъамберимиз -салляллаху алейхи ве селлем- бойле буюргъан: «*Бир кимсе онынъ ичюн махрем олмагъан бир къадыннен ялынъыз къалмасын. Ёкъса, учюнджилери шейтан олур. Анджакъ янларында бир махремлерининъ олмасы бундан мустеснадыр*». *Бухарий, Никях, 111, 112.*

Янларында учюнджи бир кишининъ олмасы я да эр кеске ачыкъ бир ерде олмасы шартынен эр экисининъ бир-бирининъ юзюне бакъмасы, эвленюв акъкъында лаф этмеси ве бир-бирининъ фикирлерини алмасы мумкюндир. Сахабийлерден Мугъире б. Шубе -радыяллаху анх- бир къадыннен эвленмеге истеген эди. Пейгъамбер -салляллаху алейхи ве селлем- онъа: «*Бар ве оны корь. Чюнки корьмек бир-биринъизге алышманъыз ичюн даа яхшыдыр*», – буюргъан. *Эбу Давуд, Никях, 18.*

Эвленмек сёзю берильгенде, чокъ муим бир себеп олмаса, берильген сёзден къайтмамалы. Аллах Тааля бойле буюра: **«Берген сёзюнъизни ерине кетиринъиз. Чюнки берильген сёз месуль олмакъны талап этер».** *Исра суреси, 34-джи ает.* Башкъасынынъ нишанлысы олгъан къадынгъа эвленюв теклиф этмек джаиз дегиль. Хадисте бойле буюрылгъан: «*Сизден биринъиз къардашынынъ сатышы устюне сатыш япмасын. Къардашынынъ нишаны устюне, изини олмаса, нишан да япмасын*». *Бухарий, Буйу', 58.*

Эвленюв эвленмелери ясакъ олмагъан эркекнен къадын арасында япылгъан, ортакъ аят ве несильни девам эттирмек ичюн бир багъ пейда эткен акъддыр (анълашмадыр). Бу меселенинъ пек эмиетли олгъаны себебинден эркек, озюне

апай къыдыргъанда, нефиске уяракъ, арекет этмемели ве ашагъыдаки хусусларгъа дикъкъат этмели:

а) Апай сайлангъанда, диндар ве гузель ахлякълы олгъаны терджих этильмели.

Хадисте бойле буюрылгъан: *«Къадын дёрт шейи ичюн никяхлана: малы, сою, гузеллиги ве дини. Сен диндар олгъаныны сайла, элинъ берекет тапсын».* *Бухарий, Никях, 15.*

Аллах Эльчиси -салляллаху алейхи ве селлем- анджакъ гузеллик я да зенгинлик ичюн эвленювнинъ сакъыныладжакъ тарафларыны бойле бельгилеген: *«Къадынларнен ялынъыз гузелликлери ичюн эвленменъиз, ола билир ки, гузелликлери ахлякъий нокъта-и назарындан тюшмелерине себеп олур. Оларнен ялынъыз маллары ичюн де эвленменъиз, чюнки маллары къопайып, арамларгъа кирмелерине ёл ача билир. Оларны диндарлыкълары ичюн никяхланъыз. Шубесиз, диндар олгъан эски орьтюли бир джарие, дигерлеринден даа устюндир».* *Ибн Мадже, Никях, 6.*

б) Сою ве несли гузель аилелер терджих этильмели.

Бу себептен бабасы билинмеген, я да зинадан догъгъан, я да ярамай ёлгъа тюшкен къадынларнен эвленмек мекрухтыр. Аллах Тааля бойле буюра: **«Зина эткен эркек, зина эткен я да мушрик бир къадыннен эвленир. Зина эткен къадыннен де, анджакъ зина эткен я да мушрик эркек эвленир. Бу, муминлерге арам этильген».** *Нур суреси, 3-джи ает.* Эвленювде къан уюшмазлыгъы, сакъат догъув в.б. проблемаларнынъ чыкъмамасы ичюн апайны якъын сойлардан дегиль де, сой олмагъанлардан сайламагъа гъайрет этмели. Эмдже, дайы, ала я да тизе къызларынен эвленмек джаиз олса да, муаббетсизлик ве айрылышув вазиетинде акърабалыкъ багълары зарар корьмеси мумкюн.

в) Этрафына шенълик берген, гузель, итааткяр, бакире ве несли догъургъан бир къадыннен эвленмеге тырышмалы.

Хадислерде бойле буюрыла: «*Эвленмек ичюн бакире къызларны терджих этинъиз. Чюнки олар даа татлы тилли, татмин этиджи ве даа азгъа къанаат этиджидирлер*», *Ибн Мадже, Сунен, I, 597;* «*Акъайыны севген догъургъан къадыннен эвленинъиз. Чюнки мен къыямет кунюнде, дигер умметлерге къаршылыкъ, сизинъ чокълугъынъызнен макътанаджам*». *Эбу Давуд, Никях, 3.*

Башкъа бир хадисте де бойле буюрыла: Пейгъамбер Эфендимизден «*Къайсы къадын даа хайырлыдыр?*», – *деп соралды. Аллахнынъ Эльчиси бойле буюрды:* «*Акъайы апайына бакъкъкъанда, онъа шенълик ве севинч берген, эмир этеккенде, онъа итаат эткен, акъайы эвде олмагъанда, онынъ намусыны къорчалагъан сою*». *Ахмед б. Ханбель II, 251, 432.*

ЭВЛЕНЮВ МАНИАЛАРЫ

Къуран-ы Керимде эвленюв маниалары эписи бир ерде анъыла: **«Аналарынъыз, къызларынъыз, къыз къардашларынъыз, алаларынъыз, тизелеринъиз, къардашнынъ къызлары, къыз къардашынынъ къызлары, сизни эмиздирген аналарынъыз, сют къыз къардашларынъыз, къадынларынъызнынъ аналары, бирлешкен къадынларынъыздан олып, эвлеринъизде олгъан огей къызларынъыз сизге арам этильди».** *Ниса суреси, 23-джи ает.* Бу ает-и керимеде учь къысым акърабалыкътан девамлы эвленюв маниасы пейда олгъаны бельгилене.

Омюр бою девам эткен эвленюв маниалары булардыр:

1- Къан акърабалыгъы: Бир кимсе анасы, къартанасы, къызлары, торунлары, къардашлары ве буларнынъ балалары, ала я да тизесинен эвленемез. Къартбабаларнынъ къыз къардашлары олгъан буюк ала ве буюк тизелер де ясакъ сай-

ыла. Къадыннынъ да айны акърабаларнынъ эркек олгъанлары иле эвленюви джаиз дегиль. Къадын бабасы, къартбабасы, огълу, торуны, эркек къардашы ве буларнынъ эркек балаларынен эвленемез.

2- Сихрий акърабалыкъ: Эвленюв иле мейдангъа кельген сихрий акърабалыкъ олюмге къадар девам эте. Эркекнинъ сихрий акърабалары дёрт къысымда топланмакъ мумкюн. а. Огей къызлар (апайынынъ эвельки эвленювинден олгъан къызлары); б. Къайнаналар; в. Баба ве къартбабанынъ апайлары; д. Огълу я да торунларынынъ апайлары. Къадында сихрий акърабалыкъ айны шекильдедир.

3- Сют акърабалыгъы: Сют акърабалыгъынынъ мейдангъа кельмеси ичюн сютнинъ эмген баланынъ ашкъазанына тюшмеси, яни энъ аз бир тоюмлыкъ олмасы ве ильки эки яшы ичинде эмильмеси керек. «*Сют акърабалыгъы анджакъ эки яш кечмеден эмиздирильген сютнен пейда олур.*» *Бухарий, Никях, 21.*

Сют эмген киши сютны эмиздиргеннинъ неслине арамдыр. Аллах Ресулы -салляллаху алейхи ве селлем-: «*Сою нокъта-назарындан арам олгъанлар сют ёлунен де арам олурлар*», – буюргъан. *Бухарий, Шехадат, 7; Муслим, Рада', 1.* Бир кимсе сют анасы я да сютюни эмген къадыннынъ акъайынен, сют къардашларынен, сютюни эмген къадындан сют эмген бутюн башкъа балалар ве оларнынъ омюр ёлдашларынен, сютюни эмген къадыннынъ ве акъайынынъ баба я да анасынен, сют анасынынъ къардашы олгъан тизе я да дайысынен, сют анасынынъ акаъйы тарафындан олгъан къардашлары – эмдже я да аласынен эвленемез.

Белли бир вакъыткъа мани олгъан эвленюв маниалары булардыр:

1- Диннинъ фаркълы олмасы:

Мусульман къадын я да эркек ич бир шекильде муштриклернен эвленемез.

Мусульман эркек эхли китаптан олгъан христиан я да еудий бир къадыннен эвлене биле. Къуран-ы Керимде бойле буюрыла: **«Сизден эвель китап берильгенлерден иффетли къадынлар да, мехирлерини берювинъиз шартынен... сизге элялдыр».** *Маиде суреси, 5-джи aeт.* Мусульман къадыннынъ эхли китап олгъан бир эркекнен эвленюви арамдыр.

Бир мусульман мушрик я да кяфир олгъанда, я да бир къадыннынъ акъайы мусульман олып, сонърадан христиан я да еудий олгъанда, Ислям укъукъына коре, никях бозула. Бу кишилер сонърадан кене мусульман олсалар, никяхлары текрар къыйылмакъ керек.

2- Иддетнен алякъалы эвленюв маниасы:

Эвлиликнинъ олюм, айрылышув я да фесих себеплеринден бириси иле битмесинен къадыннынъ янъыдан эвленмеси ичюн беклемеге меджбур олгъан муддетке «иддет» дейиле. Эвлилик акъайнынъ олюминен битсе, къадыннынъ беклейджек иддет муддети дёрт ай он кунь. Айрылгъан къадыннынъ иддети учь кере адет корип, темизленмеси къадар. Адет корьмегенлернинъ иддети учь ай. Акъайынынъ олюми я да айрылышув заманында къадын юклю олса, беклейджек иддетининъ вакъты бала догъувына къадар.

3- Текрар къайтарып эвленюв маниасы:

Учь кере риджъий я да баин талакънен айырылгъан къадыннынъ айырылгъан акъайынен текрар эвленип олмасы ичюн, башкъа бир эркекнен керчек эвленюв япып, ондан айырылгъан олмасы керек. Аллах Тааля бойле буюра: **«Кене эркек апайыны (учюнджи кере) айырса, ондан сонъра къадын ондан башкъа бир эркекнен никяхланып эвленмегендже, онъа элял олмаз. Бунен берабер, эгер бу янъы акъайы да оны айырса, олар Аллахнынъ сынъырларыны козетеджеклерини тюшюнселер, бир-бирине къайтувларына эр экиси ичюн маниа ёкъ».** *Бухарий, Талакъ, 7.*

Учь талакънен айырылгъан къадыннынъ башкъа эркекнен эвленмесинден сонъ, акъайынынъ олюми я да айрылышувнен бу экинджи эвлиликнинъ сонъа иришмеси ве, бойледже, къадыннынъ эски акъайына элял алгъа келювине «хулле» деп айтыла. Анълашувнен хулле япкъанлар лянетленгенлер. Абдуллах бин Месуддан бойле ривает этиле: «*Аллах Ресулы анълашувлы хулле эвлилигинде хулле япкъангъа да, япылгъангъа да лянет этти*». *Тирмизий, Никях 27; Несаий, Зинет 25.* Башкъа бир хадисте де бойле буюрыла: Пейгъамберимиз -салляллаху алейхи ве селлем- сорады: «Сизге киралыкъ теке акъкъында хабер берейимми?» – «Эбет, эй, Аллахнынъ эльчиси», – дедилер. О да бойле буюрды: «О, анълашувлы эвлиликнен къадынны элял къылмагъа истеген кимседир. Аллах Тааля элял къылмагъа тырышкъангъа ве эляллягъы ичюн тырышылгъангъа лянет эткен».

4- Башкъасы биревнен эвлиликтен пейда олгъан мании:

Ает-и керимеде бойле буюрыла: **«Эвли къадынлар сизге арам этильди».** *Ниса' суреси, 24-джи ает.*

5- Къадын ичюн бирден зияде, эркек ичюн дёрттен зияде эш иле эвленюв маниасы:

Къадын ичюн эвли олмакъ, айны вакъыт башкъа бир эркекнен эвленювге маниа ола. Ислям дини базы шартлар къошып, эркекнинъ бирден зияде къадыннен эвлилигине рухсет бере. Анджакъ бир эркекнинъ айны вакъытта дёрт къадындан даа зиядесинен эвленюви ясакъ. Раббимиз бойле буюра: **«Эгер (оларнен эвленгенинъиз такъдирде) етимлернинъ акъларына риает эталмамакътан къоркъсанъыз, бегенгенинъиз (я да сизге элял олгъан) къадынлардан экишер, учер, дёртер никяхланъыз. Акъсызлыкъ япувдан къоркъсанъыз, бир дане алынъыз; я да саип олгъан (джариелеринъиз)нен къанаатланынъыз. Бу, адалеттен айрылмаманъыз ичюн энъ уйгъуныдыр».** *Ниса' суреси, 3-джи ает.*

6- Эркекнинъ эки къыз къардашнен, я да апайнынъ тизеси яхут да аласынен эвленюв маниасы:

Къуран-ы Керимде бойле буюрыла: **«Эки къыз къардашны бирден алмакъ да (сизге арам этильди), анджакъ джахилие девринде кечкен кечмиштир».** *Ниса' суреси, 23-джи ает.* Пейгъамберимиз де бойле буюра: «*Апайнен ала ве тизеси бир никях алтында топланамаз*». *Бухарий, Никях, 27.*

БАГЪЛАЙЫДЖЫ ОЛМАГЪАН НИКЯХ АКЪДЛАРЫ ВЕ ВЕЛИНИНЪ БУНЪА ТЕСИР ЭТЮВИ

Базы никях акъдлары, япылса да, багълайыджы олмаз, велининъ тесири мында муимдир. Бу вазиетлер ашагъыдакилердир:

а) Велиден (ана-бабадан) хаберсиз эвленювде:

Пейгъамберимиз бойле буюргъан: «*Никях анджакъ велинен олур*». *Бухарий, Никях, 36*.

Къызларнынъ велисинден рухсет алмадан эвленювлери уйгъун дегиль. Чюнки къызлар, дуйгъулы олгъанлары ичюн, эркеклер тарафындан алдатылып, сонърадан пешман ола билирлер. Хадислерде бу вазиет ачыкъча беян этиле: «*Бир де бир къадын, велисининъ изини олмадан, эвленсе, онынъ никяхы батылдыр, батылдыр, батылдыр*» *Эбу Давуд, Никях, 19*; «*Къадынны къадын эвлендиремез. Къадын озь озюни де эвлендиремез*». *Ибн Madже, Никях, 15.*

Вели эвленюв меселесинде озюни эвленеджек бакире къыздан даа тесирли кормемелидир. Чюнки эвленюв гонъюль ишидир. Эгер къыз эвленмеге истеп, къорантасынынъ буюклеринен акъыл танышып бунъа къарар берсе, къызнынъ истеги биринджи плангъа алынаракъ, никях акъды къыйылмалыдыр. Пейгъамберимиз -салляллаху алейхи ве селлем- бойле буюра: «*Бекяр къадын озь акъкъында велисинден даа зияде акъ саибидир*». *Эбу Давуд, Никях, 25*.

Эркекнинъ табиатыны ве беден бичимини таныгъан тул къадын исе, велиси олмаса да, эвлене биле: «*Тул къадын меселесинде велининъ япып оладжакъ бир иши ёкътыр*». *Эбу Давуд, Никях, 25; Ахмед б. Ханбель, I, 334.*

Бир къыз, велисининъ изини олмадан, эвленген олса, там ве ляйыкъ мехирнен никяхы къыйылмалыдыр. Аз мехирнен эвленген къызнынъ эвлилигини велиси лягъу этмеси мумкюн.

б) Велининъ меджбур этип эвлендирмесинде:

Хазрети Айше меджбур этилип эвлендирильген бир къызнен алякъалы Пейгъамберимизнинъ татбикъыны бойле анълата: «*Энсардан Хидамнынъ къызы Ханса -радыяллаху анха- Хазрети Айшеге келип: «Бабам къоранта шерефини арттырмакъ ичюн мени къардашынынъ огълунен эвлендирди. Мен исе, бу эвлиликни истемейим», – деди. Аише де онъа: «Ресулюллах -салляллаху алейхи ве селлем- кельгенине къадар бекле», – деди. Хазрети Пейгъамбер кельгенде, Айше онъа вазиетни анълатты. О да къызнынъ бабасыны чагъырды ве къызгъа эвленип-эвленмеме меселесинде сайлав акъкъыны берди. Бундан сонъ, къадын бойле деди: «Эй, Аллахнынъ эльчиси! Бабам эткен никяхны къабул эттим. Лякин бу арекетимнен къадынларгъа бабаларынынъ эвленювде бойле зорлав акъкъы олмагъаныны бильдирмек истедим*». *Ахмед б. Ханбель, VI, 368.*

Пишкинлик яшына кельмеген баланынъ велиси оны уфакъ олгъанда никяхлагъан олса, эркек я да къыз баланынъ пишкинлик сайлавы акъкъы мевджуттыр. Булар пишкинлик яшына кельгенде, даа эвель къыйылгъан эвлиликлерини къабул этмеселер, никяхлары бозулыр.

в) Къыз ве эркек арасында кефает (тенълик) олмагъанда:

Кефает – эвленеджек къадын ве эр кишининъ диний,

икътисадий ве ичтимаий тарафлардан бир-бирине тенъ ве якъын олмалары демектир.

Кефает алты ерде муимдир. Булар – мусульман олув, диндарлыкъ, уррием, несеп, мал ве зенааттыр. Аллахнынъ Эльчиси Хазрети Алиге бойле буюргъан: «*Учь шейни кечиктирме: Вакъты кельгенде намазны, азыр олгъанда дженазени, тенъи тапылгъанда къызны*». *Тирмизий, Салят, 13.*

Эвленюведе тенълик эркек тарафында бакъыла. Эркекнинъ эвленеджек къадынгъа тенъ вазиетте олмасы, къадынны къорчаламакъ ичюн керек. Меселя, тенъ сайылмасы ичюн эркек мехир ве нефакъаны теминлейджек кучьте олмасы я да къадыннынъ серветине тенъ барлыкъкъа саип олмасы керек. Диндар олмагъан ве ахлякъ тарафындан зайыф олгъан гунахкяр эркек иффетли ве фазилетли бир къадынгъа тенъ дегиль, ляйыкъ дегильдир.

Бир де бир къадын онынъ тенъи олмагъан эркекнен эвленип, къадыннынъ велиси бунъа иджазет (разылыкъ, рухсет) бермесе, никях кечерли дегиль.

БАТЫЛ ВЕ ФАСИТ ЭВЛЕНЮВЛЕР

Акъылы еринде ве пишкин мусульман эркекнен кене акъылы еринде ве пишкин мусульман къадыннынъ, араларында эвленюв маниалары олмадан, эки шаат огюнде япкъан ве илян эткен никях акъдлары макъбулдыр. Лякин ашагъыда анълатыладжакъ базы эвленювлерде эвленюв текмиль керчеклешмей. Бу арада пейда олгъан маниаларнынъ аль этильмеси керек.

Догъурулыкъ (сиххат) шартларында эксиклик олгъан эвлиликке «фасит эвленюв» дейлер. Фасит олгъан эвленюв чешитлери булардыр:

1- Шаатсыз я да эксик шаатнен къыйылгъан никях,

2- «Бир ай» я да «бир йыл» киби бир муддет бельгиленип япылгъан сынъырлы (мувакъкъат) никях акъды,

3- Эвли бир къадыннен, эвли олгъаны билинмеден къыйылгъан никях.

Фасит эвленювде оны бозгъан бу аллар огренильгенде, аман айырылмакъ керек. Базы вазиетлерде янъыдан никях къыйып, фасит эксикликни ёкъ этмек мумкюн. Меселя, шаатсыз никяхны янъыдан шаатлар огюнде къыймакъ мумкюн. Бойледже, эвлилик девам этер.

Мында мута никяхы акъкъында да айтмакъ керек. Мута никяхы Ислямнынъ ильки йылларында рухсаты берильген, сонърадан да укюми лягъу этильген эвленюв чешитидир. Бу фасит никях чешити белли бир вакъыт ичюн, уджрет берип эвленмек демектир. Бир кимсе къадынгъа: «Шу къадар пара къаршылыгъында бу къадар вакъыт сенден файдаланайым», – деп, теклиф этсе, къадын да буны къабул этсе мута никяхы пейда олур. Ресулюллах -салляллаху алейхи ве селлем- мута никяхыны эбедий оларакъ ясакълагъан: «Эй, инсанлар! Мен сизге къадынларнен мута никяхыны япмакъ меселесинде рухсет берген эдим. Шубесиз, Аллах буны къыяметке къадар арам къылды. Кимнинъ янында мута никяхлы къадын бар исе, оны сербест быракъсын. Оларгъа берген ич бир шейинъизни алманъыз».

Себре б. Мабедден -радыяллаху анх- ривает этиле ки: «Аллах Ресулы Веда Хаджында мута никяхыны ясакълады».

НИКЯХ ВЕ ТОЙ МЕРАСИМИ АКЪКЪЫНДА БИЛИНМЕСИ КЕРЕК ШЕЙЛЕР

Эки ишанчлы эркек шаат я да бир эркек эки къадын шаат булунмагъандже, никях акъды сахих олмаз. Аллах Таля бойле буюра: **«Эркеклеринъизден эки шаат тутынъыз. Эгер эки эркек олмаса, разы оладжагъынъыз шаатлардан бир эркекнен эки къадын етер».** *Бакъара суреси, 282-джи ает.* Энъ аз эки эркек я да бир эркек эки къадын шаат огюнде тарафларгъа разылыкънен эвленювни истеп-истемегенлери сорала. Никях мерасими эснасында тарафларнынъ эвлиликни

къабул эткенлерини кечкен заман шеклинде ачыкъламалары керек. Мерасимде мехир де бельгиленмели.

Никяхларда къоранта буюклерининъ олмасы, хутбе окъулмасы, дуа япылмасы ве, шу арада, той ашы берильмеси эвлиликнинъ мустехапларындандыр.

Никяхнынъ муим бир шарты да иляндыр. Бу илян даа чокъ той мерасими ве той ашынен керчеклеше. Джемааткъа илян этильмейип, анджакъ шаатлар огюнде гизлидже япылгъан никях акъдынен эвленюв керчеклешмез. Пейгъамберимиз -салляллаху алейхи ве селлем- бойле буюргъан: «*Никяхны илян этинъиз ве оны месджитлерде къыйынъыз*». *Тирмизий, Никях, 6.* Бу хадис никяхнынъ диний бир мерасим олгъаныны ве джемааткъа илян этильмеси керек олгъаныны косьтере.

Тойларда эглендже ве шенълик де олмалы. Аллах Ресули -салляллаху алейхи ве селлем- бойле буюра: «*Никяхны илян этинъиз. Оны месджитлерде къыйынъыз ве шу арада даре чалынъыз*». *Тирмизий, Никях, 6.* Тойларда къадынлар ве эркеклернинъ, озь араларында олмакъ шартынен, эгленмелери Ислямнынъ рухуна уйгъундыр. Той меджлисинде иляхийлер, къасиделер, миллий, фон ве хафиф музыкаларыны динълемек мумкюндир. Анджакъ гунах олгъан я да гунахкъа ёл ачкъан эгленджелер джаиз дегиль.

Тойларда софралар да Ислямгъа уйгъун оларакъ къурулмалы. Аллахнынъ Ресулы -салляллаху алейхи ве селлем- муминнинъ ички ичильген софрада отурмасы ясакъ ве арам олгъаныны ачыкъ ифаде эткен: «*Аллахкъа ве ахирет кунюне иман эткен кимсе, ички ичильген софрагъа отурмасын*». *Шевкъаний, Нейлю'ль-Эвтар, II, 203.* Эгер ачыкъча арам ишленген той мерасимине бармакъ меджбуриети олса, я да арамлар оладжагъы эвельден белли дегиль исе, вазиет огренильген заманда той меджлисинден узакълашмалы ве той саиплери тенбиеленмели.

Тойда берильген ашкъа «велиме» дейлер. Аллахнынъ Ресулы -салляллаху алейхи ве селлем- той ашыны бермеге

тевсие эткен эди. Абдуррахман бин Авфнынъ (в. 32/652) эвленеджегини эшитип, онъа *«Бир къой сойып олсанъ да, той ашыны бер»*, – буюргъан. *Дариймий, Эт'име, 28, Никях, 22.* Той ашлары азырлангъанда да риякярлыкъ ве косьтериштен сакъынмакъ керек. Чюнки хадисте бойле буюрула: *«Велимени ильк куню бермек акътыр, экинджи куню бермек гузельдир, учюнджи куню бермекте исе, шухрет ве косьтериш (къокъусы) бар»*. *Эбу Давуд, Эт'ыме, 3.*

Тойгъа якъынларнынъ эписи, зенгини де, фукъареси де давет этильмелидир. Давет этильген кимсенинъ, бармакъ чареси олса, велимеде иштирак этмеси ваджиптир: *«Ким той ашына чагъырылып, бармаса, Аллахкъа ве Ресулына асийлик эткен сайылыр»*, *Бухарий, Никях, 72.* *«Сизден биринъиз той ашына чагъырылгъанда, анда барсын»*. *Бухарий, Никях, 71.* Бир къач ерге давет этильген кимсе акърабасыны я да якъын къомшусыны даа ляйыкъ корьмелидир. Даветлерден бириси даа эвель япылгъан олса, онынъ сайланып алынмасында биринджилик акъкъы бар.

МЕХИР

Мехир никяхтан сонъ файдаланмасы макъсадынен эвленеджек къадынгъа берильген мал я да уджрет демектир. Мехир къадыннынъ апансыздан акъайыны гъайып этмеси я да айрылышув вакътында, даа бир кере эвленмесине къадар яшайышына ярдым этеджек бир мал ве менфааттыр.

Сатувы я да къулланувы ясакъланмагъан эр шейни мехир оларакъ бермек мумкюн. Мехирнинъ энъ чокъ микъдары ичюн бир сынъыр бельгиленмеген. Аетте бойле буюрыла: **«Олардан бирисине юклернен мехир берген олсаныз биле, ондан ич бир шейни къайтарып алманъыз».** *Ниса' суреси, 20-джи ает.*

Пейгъамберимиз -салляллаху алейхи ве селлем- де мехирнинъ бельгиленмесине чокъ эмиет берген. Хазрети Али Пейгъамберимизнинъ -салляллаху алейхи ве селлем- къызы

Хазрети Фатименен эвленгенде, «хутамий зырхы» адынен белли олгъан дегерли зырхыны чешитини мехир оларакъ берген эди. *Несаий, Никях, 76.*

Аллахнынъ Ресулы -салляллаху алейхи ве селлем- эвленмеге истеген бир сахабийге мехир оларакъ бир шей бермек керек олгъаныны бильдирген ве бу кишининъ фукъаре олгъаныны корьгенде, *«Демирден бир юзюк олса биле, эвинъде къыдыр да кетир»* буюргъан эди. *Несаий, Никях, 62.* О Сахабий буны да кетирип оламагъанда, оны бильген Къураны къаршылыгъында бу къадыннен эвлендирген.

Мехир чешитлери:

1-) Мусемма (микъдары бельгиленген) мехир: Никях акъды сырасында я да даа сонъра акъай ве апайнынъ къаршылыкълы разылыкънен бельгилегенлери мехир.

2-) Эмсаль (микъдары урфке къалдырылгъан) мехир: Урфке коре къадыннынъ чевресиндеки эмсали (яни мисаллери, онъа тенъ олгъан дигер къадынлар) дикъкъаткъа алынып, бельгиленген мехир.

Къадын бу вазиетлерде эмсаль мехирге акъ къазана:

а) Никях акъды сырасында мехир бельгиленмесе, къадын эмсаль мехирге акъ къазана. Эвленюв сырасында мехирнинъ билип я да бильмейип бельгиленмемеси никях акъдыны бозмай. Мехир бельгиленмейип, акъай вефат этсе, апайы эмсаль мехирини мирас малындан алыр.

б) Мехир ачыкъ шекильде тайин этильмесе, я да алыш-вериши джаиз олмагъан мал мехир оларакъ бельгиленсе, къадынгъа эмсаль мехир берилир. Меселя, мехир «эв», «автомобиль», «айван» сёзлеринен бельгиленип, оларнынъ насыл олгъаны белли этильмесе, олар эмсаль мехирге коре берилир.

в) Мехир микъдарында акъай ве апай арасында анълашмазлыкъ чыкъса, къадын эмсаль мехир алыр.

г) Тарафлар мехирсиз эвленмеге къарарлаштырсалар, бойле шарт макъбул дегильдир. Бу алда къадын эмсаль мехирге акъ къазаныр.

Къадынгъа бериледжек мехир микъдары:

1) Там мехир:

а) Зифафтан я да сахих хальветтен сонъра эвленгенлер айрылышсалар, къадын мехирнинъ тамамына акъ къазаныр.

Зифаф – биринджи гедже демектир. Никяхлы акъай ве апайнынъ кимсе корьмеген я да къапалы олгъан бир ерде ялынъыз къалмаларына «сахих хальвет» дейиле. Эвлилернинъ бириси агъыр хаста олса, оларнынъ янында даа бир кимсе олса, в.с. вазиетлер сахих хальветке маниа къабул этиле.

Аетте буюрыла ки: **«Бир вакъытлары сиз бир-биринъизнен якъын мунасебетте олып, олар сизден догъру теминат алгъанда, оны насыл къайтарып алырсыныз?»** *Ниса' суреси, 21-джи ает.*

б) Эвленгенлернинъ эр бириси вефат этсе, къадын мехирнинъ тамамына акъ къазаныр. Вефат эткен къадын олса, онынъ мехири мирасчыларына берилир.

2) Ярым мехир:

Мехир микъдары бельгиленген эвленюв зифафтан эвель сонъуна иришкен олса, къадын мехирнинъ ярысыны алыр.

Аетте бу мехирден бойле сёз этиле: **«Мехир тайин этип эвленген къадынларынъызны, мунасебетке кирмеден айырсанъыз, тайин эткен мехиринъизнинъ ярысы оларнынъ акъкъыдыр. Анджакъ къадынларнынъ вазгечюви, я да никях багъы элинде олгъаннынъ (велининъ) вазгечюви истиснадыр, афу этювинъиз (мехирден вазгечменъиз) такъвагъа даа уйгъундыр. Аранъызда эйилик ве ихсанны унутманъыз. Шубесиз, Аллах япаяткъанларынъызны акъкъынен коре».** *Бакъара суреси, 237-джи ает.*

Эгер мехирнинъ тамамы даа эвельден берильген олса, къадын бунынъ ярысыны эр кишиге къайтармагъа меджбурдыр.

3) Мехирнинъ керек олмамасы

Никях акъды фасит я да батыл олып, зифафтан эвель айрылышув керчеклешмеген олса я да апайнен акъай махкеме тарафындан айырылмагъан олсалар, эркекнинъ мехир я да мута бермеси керекмей. Бундан да гъайры, зифафтан эвель къадыннынъ динден чыкъмасы киби къадындан кельген бир себепнен эвленюв сонъуна иришкен олса, къадыннынъ мехирге акъкъы ёкътыр.

МУСТАКЪИЛЬ ОКЪУВ ИЧЮН

МУСУЛЬМАН ОЛ, ЭВЛЕНЕЙИМ

Эвленюв аятыны гузелликнен девам эттирмек ичюн апай-акъай арасындаки багълар, къоранта багълары къуветли олмалы ве аиле гузель омюр аркъадашы сайлавынен сагълам темель устюнде къурулмалыдыр.

Ислям тарихында бу нокъта-и назардан бизлерге нумюне олгъан бир мусульман ханым бар – Умму Сулейм бинт Мильхан.

Умму Сулейм Мединедеки энсар къадынлары ичинде Ислямны ильк къабул эткенлерден бириси эди. О, Малик бин Надр иле эвленген, ондан Энес адлы бир огълу олгъан эди.

Умму Сулейм Ислямны къабул эткенде, акъайы Малик буны къабул этмеди ве оны терк этип кетти. Бир къач йылдан сонъ, акъайы ольгени акъкъында хабер кельди. Умму Сулейм

озю даа чокъ яш эди. Акъайыз, ярдымсыз къалгъанына эджир ве мукяфатыны Аллахтан беклеп, сабыр этти.

Бу сырада Мединенинъ зенгин, кучьлю ве гузель яшларындан бириси Эбу Тальха онъа эвленюв теклифини этти. О, даа мусульман олмагъан эди. Медине къызларынынъ тиллеринден тюшмеген бу адам, Умму Сулейм бу теклифини аман къабул этеджегини тюшюне эди. Умму Сулейм исе, онъа бойле джевап берди:

– Эй, Эбу Тальха! Сен мусульман дегильсинъ, путкъа табынасынъ. Сенинъ бу теклифини къабул эталмам. Бильмейсинъми, табынгъан путынъ топракътан етишкен бир терек эди. О терекни де хабешистанлы фелян киши пычкъан эди.

Эбу Тальха онъа чокъ буюк мехир береджегини, боллукъ ве раатлыкъ ичинде яшайджагъыны узун-узун анълатты. Умму Сулейм, оны динълеген сонъ:

– Аллахкъа емин этем ки, сенинъ киби бириси, эльбетте, кери чевирильмез. Лякин сен кяфирсинъ, мен исе, мусульманым. Сеннен эвленмек манъа элял дегиль. Эгер Ислямгъа кирсенъ, мусульман олувынъ меним мехирим олсун. Сенден башкъа мал ве мульк истемейим, – джевабыны берди.

Эбу Тальха экинджи кунь даа буюк мехир ве даа чокъ зенгинлик теклифинен кене Умму Сулеймнинъ янына кельди ве теклифини текрарлады. Умму Сулейм кене мусульман олмаса, эвленмейджегини ифаде этти ве:

– Сиз табынгъанынъыз иляхларны, фелян кимселернинъ хызметчиси олгъан дюльгер япты. Атешке атсанъыз, бу иляхларынъыз янмазмы? – деди.

Бу мантыкълы ве тюшюндириджи сёзлерден чокъ тесирленген Эбу Тальха озь озюне суаллер сорамагъа башлады:

– Ич де Раб олгъан янармы? Керчектен де, иляхларны

озь эллеримизнен япмаймызмы?

Бундан сонъ онынъ тилинден келиме-и шеадет тёкюльмеге башлады ве о, мусульман олды.

Иште, о вакъыт Умму Сулейм севинип, огълу Энестен аман шаатларны чагъырмасыны истеди. Шаатлар кельди, никяхлары къыйылды ве эвленгенлери илян этильди.

Эбу Тальха бутюн серветини Умму Сулеймнинъ огюне сермек истеди, лякин о къабул этмеди, ве тарих боюнджа къадынларгъа нумюне ола биледжек федакярлыкъ косьтерип:

– Эй, Эбу Тальха! Мен сеннен Аллах ичюн эвлендим. Бунынъ тышында сенден мехир истемейим, – деди.

Умму Сулейм гъает яхшы биле эди ки, Эбу Тальханынъ Ислямгъа кирмесинен о, ялынъыз озюне тенъ дегерли акъай къазанмады, Аллах къатында да буюк эджир ве мукяфат къазанды. Пейгъамберимизнинъ -салляллаху алейхи ве селлем- шу хадис-и шерифлери бу мукяфатны ифаде этмек ичюн еткен эди:

«*Весиленънен Аллахнынъ бир кишини хидаетке ириштирмеси, сенинъ ичюн къырмызы девелерге саип олмакътан чокъ даа хайырлыдыр*» Бухари, Муслим.

НЕФАКЪА (АИЛЕ АЗАЛАРЫНЫНЪ ЯШАЙЫШЫНЫ ТЕМИНЛЕВ)

Нефакъа инсаннынъ озюнинъ ве бакъмакънен месуль олгъанларынынъ кечинюв масрафларыны къаршыламасы демектир. Къадын эвленгенден сонъ, онынъ ашайджакъ, ичеджек, урба ве эв масрафлары акъайына аиттир. Акъай апайынынъ ашайджакъ ве кийим масрафларыны къаршыламакъ меджбурдыр: «**Оларнынъ (аналарнынъ) урфке уйгъун оларакъ бесленюви ве кийими бабагъа аиттир».** *Бакъара суреси, 233-джи ает.* Бу вазиетнинъ икмети Къуран-ы Керимде бойле ачыкълана: **«Эркеклер къадынлардан даа кучьлю**

ве къуветлидир. Аллах олардан базыларыны башкъаларындан усьтюн къылгъан. Бир де, эркеклер малларындан (аиле азаларына) масраф этелер». *Ниса суреси, 34-джи ает.*

Нефакъанынъ микъдары меселесинде эркекнинъ вазиети эсас алына.

Къуран-ы Керимде бойле буюрыла: **«Имкяны кениш олгъан кимсе, нефакъаны имкянларына коре берсин; рызкъы тарлашкъан кимсе де, Аллах онъа бергени къадардан нефакъа одесин. Аллах ич бир кимсени берген имкяныndан зиядесинен месулиетли тутмаз. Аллах зорлукътан сонъ къолайлыкъ яратмакътадыр».** *Талакъ суреси, 7-джи ает.*

Базы вазиетлер къадыннынъ нефакъа акъкъыны тюшюре. Булар ашагъыдакилердир:

1. Къадын акъайынынъ даветине къулакъ асмайып, онынъ эвине кельмесе, я да бойсунмайып, эвден чыкъып кетсе, эркектен нефакъа месулиети тюшер.

2. Кечмишке аит нефакъа месулиети тюше.

3. Акъай нефакъасыны бермеден ольсе, къадын буны онынъ малындан аламаз.

4. Къадын ирдитад этсе (динден дёнсе), акъайынынъ нефакъа месулиети тюше.

5. Къадыннынъ зина киби гунахлары себебинен пейда олгъан айрылыкъ нефакъа акъкъыны тюшюре.

Эр кишининъ фукъарелик себебинден апайынынъ кечинювини теминлеп оламамасы айрылышув себеби сайылмай. Делиль шу аеттир: **«Эгер олар фукъаре иселер, Аллах озь лютфу иле оларны зенгинлештирир».** *Нур суреси, 32-джи ает.*

Балаларнынъ нефакъалары да бабаларына аит. Нефакъанынъ ичине балаларнынъ аш, кийим ве эв ихтияджлары кире. Баба огълан баласыны пишкинлик яшына къадар бакъмакънен месуль. Лякин бала пишкинлик яшына келип, сакъат, хаста олса, я да, окъугъаны ичюн, къазанып оламаса, бабанынъ нефакъа месулиети кене девам этер. Къыз бала-

ларда пишкинлик ве яшкъа бакъылмай. Эвленювине къадар къыз балаларынынъ кечинюви бабалары боюнындадыр.

Талакъ суресининъ 6-нджы аетинде бойле буюрыла: **«Эгер сиз ичюн (балаларынъызны) олар (аналары) эмиздирселер, оларгъа уджретлерини там оларакъ беринъиз».** Бу ерде айырылгъан къадын, иддетини тамамлагъандан сонъ, баласыны эмиздирсе, уджретке акъ къазанаджагъы укмю ер ала. Бу да баланынъ нефакъасы баба устюнде олгъаныны косьтере.

Ана-баба фукъаре олса, я да къартайып чалышамасалар, оларны бакъмакъ месулиети балалар устюндедир. Ает-и керимеде бойле буюрыла: **«Раббинъ садедже Онъа къуллукъ этювинъизни, ана-бабанъызгъа да эйи давранувынъызны кесен-кес шекильде эмир этти».** *Исра суреси, 23-джи ает.*

Джабир бин Абдуллахдан бойле ривает этиле: Хазрети Пейгъамберге -салляллаху алейхи ве селлем- бабасынен берабер бир адам келип, бойле деген: «*Эй, Аллахнынъ эльчиси! Меним озь малым бар, бундан гъайры да, мал-мулькю олгъан бабам бар. Бабам меним малымны алмакъ истей». Ресул-и Экрем -салляллаху алейхи ве селлем- буюргъан: «Сен ве малынъ бабанъа аиттир».* *Сунени Ибн Мадже; эс-Серахсий, эль-Мебсут, V, 222-229.*

КЪАДЫННЫНЪ АКЪАЙЫНА ИТААТ ЭТЮВИ ВЕ БУНЫНЪ СЫНЪЫРЫ

Аллахнынъ Ресулине къайсы къадыннынъ даа хайырлы олгъаны соралгъанда, о, бу джевапны берген: «*Къадынларнынъ энъ хайырлысы, акъайы онъа бакъкъанда, онъа шенълик ве севинч берген, эмир этсе, итаат эткен, малында ве хусусий яшайышында акъайынынъ севмеген шейлерни япмагъан къадындыр».* *Эбу Давуд, Зекат, 32.* Дигер хадислерде бойле буюрылгъан: «*Акъайы къадынындан разы олып, вефат этсе, о къадын дженнетке кирер»* *Ибн Мадже, Никях, 4*, «*Эгер бир кимсенинъ башкъа бир кимсеге седжде этмесини истейджек олса*

эдим, къадыннынъ акъайына седжде этмесини эмир этер эдим». *Эбу Давуд, Никях, 40.*

Акъайнынъ яхшы муамелесине бакъмадан, къадын сёз динълемейип, акъайына ачыкъ шекильде къаршы кельсе, акъайынынъ оны джезаландырмакъ акъкъы бар. Юдже Аллах бу акънынъ къулланув шекилини бойле бельгилей: **«Бойсунмайджакъларындан шубеленгенинъиз къадынларынъызгъа огют беринъиз, оларны ятакъларда ялынъыз къалдырынъыз ве (буларнен ёлгъа кельмеселер) дёгюнъиз. Эгер сизге итаат этселер, артыкъ оларгъа къаршы башкъа бир ёл къыдырманъыз; чюнки Аллах юджедир, буюктир».** *Ниса суреси, 34-джи ает.*

Къадын акъайынынъ шереф ве намусыны къорчаламалы. Веда хутбесинде Пейгъамберимиз -салляллаху алейхи ве селлем- бойле буюргъан: *«Сизинъ оларнынъ устюндеки акъкъыныз – ятакъларынъызны сиз истемеген ич бир кимсеге таптатмамалары ве эвинъизге кирсетмемелеридир. Эгер буны япсалар, оларны дёге билесинъиз»* *Муслим, Хадж, 47.*, *«Къадынларынъызнынъ яхшы олмасы ичюн гъайрет косьтеринъиз. Чюнки олар сизинъ янынъызда ярдымджыларынъыздыр. Сиз къадынларынъызда, ачыкъ-ашкяр бир гунах ишлемегенлерине къадар, бундан башкъа бир акъкъа саип дегильсинъиз. Эгер ачыкътан исьян этселер, оларны ятакъларында ялынъыз къалдырынъыз, ве оларны енгильден дёгюнъиз. Эгер сизге итаат этселер, оларгъа къаршы бир ёл къыдырманъыз».* *Бухарий, Энбия, 1.*

Акъай апайыны кейфине коре дёгемез, онъа эзиет эталмаз. Итааткяр ве салиха къадынлар япкъан бир хаталарындан себеп джезаландырыламаз.

Ислямда, принцип оларакъ, инсаннынъ дёгюльмеси ясакътыр: *«Аллахнынъ къулларыны дёгменъиз».* *Эбу Давуд, Никях, 42.* Аллахнынъ Ресулы -салляллаху алейхи ве селлем- да бойле буюргъан: *«Къадынларны дёгменъиз».* *Эбу Давуд, Никях, 41.* Хазрети Аише (в. 58/677) Пейгъамберимизнинъ апайлары-

на давранувынен алякъалы буларны сёйлеген: *«Ресулюллах -салляллаху алейхи ве селлем- озь аилесинден ич бир къадынны дёгмеди, ич бир хызметчисини де дёгмеди. О, анджакъ Аллахнынъ Юдже затына ве Онынъ ясакъларына акъарет этильгенде, элини котерип, ургъан эди».* *Муслим, Фадаиль, 79.*

Къадын, бунъа муим бир себеп ёкъ исе, акъайынынъ джынсий истеклерини ерине кетирмеге ред этемез: *«Эр киши апайыны ятагъына чагъыргъанда, о, кельмектен къачынса, ве бу себептен акъайы онъа ачувлы оларакъ сабагъа чыкъса, мелеклер сабагъа къадар бу къадынгъа лянет этерлер».* *Бухарий, Бед'ю'л-Халк, 7.*

Къадын нафиле ораза тутмакъ ичюн акъайындан рухсет алмалы. Чюнки акъайнынъ акълары нафиле оразадан огде келе. Аллахнынъ Эльчиси -салляллаху алейхи ве селлем- бойле буюргъан: *«Акъайынынъ янында олгъан къадын ичюн, ондан рухсет алмадан, нафиле ораза тутмакъ ве эвине изинсиз бир ятнынъ кирмесине изин бермек элял дегильдир».* *Бухарий Никях, 86.*

Къадын рухсет алмадан эвден чыкъмамалы. Абдуллах ибн Умердан -радыяллаху анх- ривает этильген бир хадисте бойле буюрылгъан: *«Бир къадын Аллахнынъ Эльчисине келип, – «Эй, Аллахнынъ Ресулы! Акъайнынъ апайы устюндеки акъкъы недир?» – деп сорагъан. О да, – «Къадыннынъ акъайынынъ эвинден изинсиз чыкъмамасыдыр», – деген. – «Чыкъса, не олур?» – суалине Аллах Ресулы, – «Аллах, рахмет ве гъадап мелеклери бу къадынгъа тёвбе эткенине я да эвине къайткъанына къадар лянет этер», – деген. – «Апайына зулум эткен акъай олса да, вазиет айнымы?» – суалине Хазрети Пейгъамбер, – «Залым олса биле», –джевабыны берген.* *Эбу, Давуд, Никях, 40.*

Къадыннынъ, акъайындан изин алмадан, эвден чыкъа биледжеги базы вазиетлер бар:

- Къадын, янында махрем бир эркек акърабасы олса, фарз олгъан хадж ибадетини ерине кетирмек ичюн Меккеге

кете биле.

- Акъайы диний меселелерни огренюв ве фетва алувда апайына ярдымджы олмаса, къадын, изинсиз оларакъ, ара-сыра илим меджлислерине, сухбетлерге къошула биле, ляйыкъ кишилерден фетва да сорай биле.

- Акъай апайынынъ афтада бир кере айны къасабадаки ана-бабасыны, йылда бир кере де къардашы, дайысы, эмджеси, ала ве тизеси киби махрем акърабаларыны зиярет этмесине маниа оламаз. Лякин къадын акъайындан изинсиз геджени тышарыда кечиремез. Анджакъ къадыннынъ анабабасы агъыр хасталыкъкъа огърагъан олса, оларны бакъаджакъ кимселер де олмаса, къадын, акъайы изин бермесе биле, бабасынынъ эвинде къалып, оларгъа хызмет эте биле. Анджакъ бу вазиетте акъайнынъ нефакъа месулиети тюшер. Эм де акъай апайынынъ эвельки эвлилигинден олгъан балаларыны зиярет этмеге ясакълап оламаз.

МУСТАКЪИЛЬ ОКЪУВ ИЧЮН

АИЛЕДЕ ГУЗЕЛЬ КЕЧИНЮВ

«Акъайынен гузель кечинип ольген къадын дженнетликтир».

Асхаб-ы кирамдан Эсма бинт Йезид адында бир ханым бар эди. О, гузель ве низамлы лаф эте эди. Бир кунь ханым сахабийлер Эсманы араларындан темсильджи сайлап, Пейгъамбер Эфендимизге ёлладылар. Меракълангъанлары бир меселени барып огренмесини истедилер. Эсма Пейгъамбер Эфендимизнинъ янына келип сёйледи:

– «Анам, бабам санъа феда олсун, эй, Аллахнынъ Эльчиси! Мен къадынларнынъ озь араларындан сайлап, темсильджи оларакъ ёллагъанлары эльчийим. Аллах Тааля сени бутюн эркек ве къадынларгъа Пейгъамбер оларакъ ёллады. Биз санъа ве Раббинъе иман эттик. Лякин биз,

къадынлар олып, сизинъ эвлеринъизде къапалып къаламыз. Сизинъ джынсий арзуларынъызны татмин этемиз. Балаларынъызны юрегимизнинъ тюбюнде ташыймыз. Сиз, эркеклер исе, джума намазыны къылмакъ, джами ве джемаатларгъа бармакъ, хасталарны зиярет этмек, дженазеде булунмакъ, чокъ керелер хадж япмакъ, булардан даа фазилетлиси оларакъ да, Аллах ёлунда дженклешип, джихад этмек киби устюнликлернен бизни кечкен вазиеттесинъиз. Шу да бир керчек ки, эр кишилер хадж я да умре этмек, кяфирлернен дженклешмек ичюн эвлеринден чыкъкъанда, сизинъ малларынъызны биз къорчалаймыз, йип ишлеп, урбаларынъызны тикемиз ве балаларынъызны бакъамыз. Бойле экен, биз, къадынлар, о хайырлы ишлернинъ савабында сизлерге ортакъ оламаймызмы?»

Эсма чокъ гузель лаф эткен эди. Пейгъамбер Эфендимиз оны дикъкъатнен сонъуна къадар динълегенден сонъ, янында олгъан сахабийлере айланып:

– «Сиз къадындан дин боюнджа сорагъан суальде бундан даа гузель лаф эткенини эшиттинъизми?», – деп сорады. Сонъра да Эсмагъа айланып, сёйледи:

– «Эй, Эсма! Айткъанымы эйидже анъла ве сени ёллагъан ханымларгъа анълат ки, къадыннынъ акъайынен гузель кечинип, онынъ хошнутлыгъыны къазанувы, савап нокъта-и назарындан айткъан о дегерли ибадетлернинъ эписине тенъ олур».

Бу джевапны алгъан Эсма дуа этип, о меджлистен айырылды.

ЭВЛИЛИКНИНЪ СОНЪА ИРИШЮВИ (АЙРЫЛЫШУВ)

Ислямда аиле оджагъы ичюн девамлылыкъ эсастыр. Къоранта ичинде чыкъа биледжек анълашмазлыкъларнынъ, эвеля, барышув ёлунен аль этильмеси, даа сонъра

омюр аркъадашларынынъ махкеме вастасынен барыштырылмасы керек: **«Эгер къадын ве акъайнынъ аралары бозулувындан къоркъсанъыз, эркекнинъ аилесинден бир акем ве къадыннынъ аилесинден бир акем ёлланъыз. Булар оларны барыштырмакъ истеселер, Аллах араларыны тюзельтир».** *Ниса' суреси, 35-джи ает.* Меселе бойледже аль этильмесе, эвлилик девам этКенде, буюк сыкъынтылар пейда ола исе, Ислям, буны хош къаршыламаса да, айрылышувгъа рухсет бере. Динимиз джемиетте олып кечкен акъикъатларны къабул эткен ве оларны аль этмеге кетирильген дин олгъаны ичюн, кечинип оламайджакълары белли олгъан, бир-бирине кин ве нефрет толу олгъан акъай ве апайларнынъ айырылувыны мешру сайгъан.

Хадислерде айрылышувнынъ гузель бир арекет олмагъаны бельгилене. Абдуллах бин Умер Ресулюллахнинъ -салляллаху алейхи ве селлем- бойле буюргъаныны ривает эткен: «*Юдже Аллах ичюн эляллларнынъ энъ севильмегени айрылышувдыр*». *Эбу Давуд, Талакъ, 3.*

Айрылышув эснасында акъай ве апайлар рызкъ меселеси боюнджа къасеветленмемели. Аетте бойле буюрыла: **«Эгер айрылсалар, Аллах бол ниметлеринден эр бирисини зенгилештирир (дигерине мухтадж олмакътан къуртарыр); Аллахнынъ лютфу кениш, икмети буюктир».** *Ниса' суреси, 130-джи ает.*

Islямда мешру (шериаткъа уйгъун) айрылышув себеплери:

1) Арсызлыкъ ве диннинъ зарар корьмеси: Акъай я да апайнынъ арсыз-намуссыз олмасы, намаз, ораза киби кесенкес фарзларны эда этмеге маниа олмасы я да ички, къумар киби арамларны ишлемеси вазиетинде айрылышув талап этиле биле.

2) Шиддетли кечимсизлик ве ярамай муамеле: Акъай ве апайнынъ бир-бирининъ иззет, шереф ве намусына къаршы къабаатлавлар этмелери, Юдже Аллахнынъ арам эткен аре-

кетни ишлемеге меджбур этюви я да, муим бир себеп олмадан, дикъкъатыны айырмамасы алында оларнынъ айырылмалары мумкюн.

3) Акъайгъа итаатсызлыкъ: Къадыннынъ итаатсыз олмасы, акъайынынъ джынсий арзуларына джевап бермемеси, онъа къаршы кельмеси, нефакъа теминлегени алда акъайындан мемнюн олмамасы, эвини ве балаларыны ихмал этмеси вазиетинде акъайнынъ айырылмасы мумкюн.

4) Акъайда джынсий озюрнинъ мевджут олмасы: Къадын акъайынынъ джынсий кучьсизлиги, джынсий органынынъ олмамасы киби вазиетлерде эвлиликке сонъ бермек макъсадынен акемге мураджаат эте биле.

5) Акъайнынъ нефакъаны теминлемемеси: Къадыннынъ аш, сув, урба ве эв масрафлары акъайынынъ устюндедир. Акъай, барлыкълы я да къазанч имкянлары олгъаны алда, апайына дикъкъат айырмаса, ве оны ачлыкъ ве ёкъсуллыкъ ичинде къалдырса, бойле вазиетте къадыннынъ башта акъайындан нефакъа алмагъа тырышмакъ, бу мумкюн олмаса, айрылышув ичюн чаре къыдырмакъ акъкъы олур.

Акъай фукъаре исе, апайы сабырлы олмалыдыр. Аетте бойле буюрыла: **«Имкяны кениш олгъан, нефакъаны имкянларына коре берсин; рызкъы тарлашкъан да, Аллахнынъ онъа бергени къадарындан нефакъа одесин. Аллах ич кимсени берген имкянындан зиядесинен месулиетли тутмаз. Аллах зорлукътан сонъ, мытлакъа къолайлыкъ яратаджакъ».** *Талакъ суреси, 7-джи ает.* Анджакъ акъай ич де нефакъа теминлеп оламаса, апайы ондан айырыла биле.

6) Акъайнынъ эвини терк этюви: Акъайнынъ эвини терк этюви ве бу себептен апайынынъ зорлукъ чекмеси алында эвлиликке сонъ бермек мумкюндир. Хазрети Умер халифелиги сырасында апайларындан айры къалгъан эркеклернинъ я нефакъа бермелерини, я да оларнен айрылмаларыны эмир эткен эди.

АЙРЫЛЫШУВ ЧЕШИТЛЕРИ

Ислямда эвленюв акъайнынъ айрылувынен я да акемнинъ айырувынен сонъуна иришмеси мумкюн. Ает ве хадислерде коре, эвлиликни сонъуна ириштирювде сонъ сёз акъайгъа бериле.

Къадыннынъ эркектен даа дуйгъулы олмасы, мехирни берип, нефакъаны теминлеген акъайнынъ вакъиаларны даа догъру дегерлендире бильмеси, бу себептен айрылышув мееселесинде даа шуурлы адым атмакъ меджбуриети, къадыннынъ акъайына бойсунмакъ кереклиги в.б. себеплерден долайы айырмакъ акъкъы акъайгъа берильген. Анджакъ, бу акънынъ янълыш ёлларда къулланмамасы ичюн де базы тедбирлер алынгъан.

Эм никях сырасында, эм де даа сонъра акъайнынъ апайына айрылышув акъкъыны бермеси мумкюн ве джаиздир. Бунъа «Тефвиз-и талакъ» дейлер. Къадынгъа айырылмакъ акъкъы берильгенде, «истесенъ, он кунь ичинде айырыла билесинъ» киби сынъырлы муддет къоюлмасы мумкюн олгъаны киби, «не заман истесенъ, айырыла билесинъ» киби сёзлернен, муддетсиз оларакъ да, айырылмакъ акъкъы бериле биле. Бу такъдирде къадын истеген заманда акъайындан айрылув акъкъыны къуллана билир. Лякин никях сырасында айрылув акъкъы боюнджа эвлениледжек эркекнен анълашма япмакъ, акъай ве апай оладжакъларнынъ бир-бирине ишанчсызлыгъы манасына келе биледжеги ичюн уйгъун корюльмеген. Тефвиз-и талакъ берген акъайнынъ учь кере айырув акъкъы исе, девам этер.

1. Никяхсыз кери къайтмагъа изин берген ве никяхсыз кери къайтмагъа изин бермеген айрылышувлар.

Айрылышув кесен-кес айрылыкъкъа себеп олып-олмамакъ нокъта-и назарындан риджий (иддет муддетинде къайтмакъны мумкюн эткен) ве баин (кери къайтмагъа мания олгъан) талакъ деген эки чешитке айырыла.

А) РИДЖИЙ ТАЛАКЪ: Айырылгъан апайнынъ иддет муддетининъ сонъуна къадар, янъы никях къыймагъа керек олмадан, акъайгъа тек тарафлы ираденен апайыны кери къайтармакъ акъкъыны берген айрылышувгъа «риджий айрылышув» дейиле.

Эвли эр кишининъ айырув акъкъы эки кередир, учюнджи айырувда акъай иле апай артыкъ тамамен айырылгъан олурлар: **«Айырмакъ эки кередир. Бундан сонърасы – я эйиликнен тутмакъ, я да азат этмектир».** *Бакъара суреси, 229-джи ает.*

Риджий айрылув нетиджесинде шу укюмлер пейда ола:

а) Эвленюв багъы иддетнинъ сонъуна къадар девам эте. Риджий талакънен айырылгъан къадыннынъ айны эвде акъайынен берабер къалмасы джаиздир. Эвленгенлернинъ тесеттюр хусусында сакъынмасы керекмей. Атта, бу муддет ичинде эвлиликнинъ девам этмесини теминлев ичюн къадыннынъ сюсленюви гузель къабул этиле.

б) Айырылгъан къадын разы олсун, я да олмасынъ, пешманлыкъ дуйгъан акъайнынъ иддет муддети ичинде, янъы никях къыйылмасына керек олмадан, апайына къайтмакъ акъкъы бар. Риджий айрылувда акъай учь куру муддети девам эткен иддетнинъ сонъуна къадар апайына къайтмаса, айрылув баин (кесен-кес айрылыкъ) олур.

в) Риджий айрылувдан сонъ, къадын иддет беклегенде, акъай я да апайдан бириси вефат этсе, дигери онъа мирасчы олур.

г) Айрылув сайысы эксильген олур. Эгер акъай апайыны эки риджий талакънен айыргъан олса, онынъ бир тек айырув акъкъы къалыр.

Ислям дини аиле оджакъларынынъ йыкъылувыны ве дагъылувыны дегиль, девамлылыгъыны эсас алгъаны ичюн, буны теминлейджек эр тюрлю тедбирни де алгъан. Риджий айрылувда не малий, не де медений акъларда бир де бир сынъырлама ёкътыр. Риджий айрылувдан сонъ пешман-

лыкъ дуйгъан эшлер, иддет ичинде барышсалар, ич бир шей олмагъан киби, эскиси киби, къоранта аятларыны девам эттире билелер.

Б) БАИН ТАЛАКЪ: Айрылув сырасында эвлиликни сонъуна ириштирген ве, янъы никях къыйылмагъандже, девам этмесине имкян бермеген айрылувгъа «баин айрылув» дейиле. Баин айрылувдан сонъ къадын акъайнынъ янына тесеттюрсиз чыкъалмаз, иддет муддети ичинде акъайнынъ къадынгъа токъунувы джаиз дегиль, чюнки араларындаки эвленюв багъы кесильген ола.

Баин айрылувынынъ укюмлери булардыр:

а) Бу айрылувнен никях бозула. Къадын акъайнынъ янына тесеттюрсиз чыкъалмаз.

б) Къадын иддетнинъ сонъуна къадар акъайынынъ эвинде къала биле ве нефакъадан файдалана биле.

в) Муэджель (сонърагъа къалдырылгъан) мехир эвельджеден берильген мехир олур ве аман оденмеси керек.

г) Эшлер арасындаки мирас акълары ёкъ ола.

Акъайнынъ айырув акъкъыны битирген, хулле олмадан, текрар эвленюв имкяны олмагъан айрылувгъа бейнунет-и кубра (буюк айырылув) дейлер. Буюк айырылув вазиети даа эвель эки кере айырылгъан къадынны учюнджи кере айырмакънен мейдангъа келе. Эвельки айрылувларнынъ риджий я да баин олувы фаркъ этмез.

Айрылувда ниет муимдир. Ахмед бин Ханбельнинъ Ибн Аббастан -радыяллаху анх- ривает эткенине коре, Рукяне бин Абди Йезид апайыны бир меджлисте учь кере айыргъан, сонъра да бундан себеп чокъ кедерленген эди. Хазрети Пейгъамбер онъа апайыны насыл айыргъаныны сорагъанда, о, «учь кере айырдым» деген. «Бир меджлистеми?» суалине де «эбет» джевабыны берген. Сонъра: «Валлахи, мен буннен бир айрылувны козьде туттым», – дегенде, Аллахнынъ Эльчиси: «Бу анджакъ бир айрылувдыр. Истесенъ, апайына текрар къайта билесинъ», – деп, буюргъан. Бундан сонъ, Рукя-

не апайына къайткъан. *Ахмед б. Ханбель, Муснед, I; Эбу Давуд, Талакъ, 10.*

Учьтен зияде япылгъан айырувлар учь талакъ сайыла. Бир адам Ибн Аббаскъа келип, – «Мен апайымны юз талакънен айырдым, не япмам керек?», – деп сорагъанда, о, бойле джевап берди: «Апайынъ сенден учь кере айрылгъан, 97 айырувынънен де Аллахнынъ аетлерини мыскъылгъа алгъансынъ». *Малик, Муватта', Талакъ, 1.*

2. Суннетке уйгъун олгъан ве уйгъун олмагъан айрылышувлар

Айрылышув Къуран ве Суннетте бельгиленген эсаслргъа уйгъун олып-олмамасы нокъта-и назарындан сунний ве бидъий талакъ оларакъ, экиге айырыла.

А) СУННИЙ ТАЛАКЪ: Суннетке уйгъун олгъан айрылышув. Акъайнынъ апайыны адет корьмеген вакътында, джынсий мунасебетте олмайып, бир талакънен айырмасы ве иддетнинъ сонъуна къадар беклемесидир. Бу шекильде акъай эр темизлик сырасында бир кере апайыны айырып, учь темизлик муддетинде айрылув учь кере керчеклешир ве эвлилер айырылгъан олурлар.

Б) БИДЪИЙ ТАЛАКЪ: Суннетке зыт олгъан айрылышув. Къадынны, адет алында экен, айырмакъ, джынсий мунасебеттен сонъ айырмакъ, бир кереде бирден зияде айырмакъ бидий талакъ нумюнелеридир. Бойле айрылышувлар суннетке уймаса да, кечерлидир.

3. Эвлиликнинъ акем къарарынен сонъуна иришюви (Тефрикъ)

Ислям укъукъына коре, эшлер махкемеге мураджаат эте билелер. Акем, керек корьсе, эвлиликни сонъуна ириштире биле. Махкемеге мураджаат этиле биледжек вазиетлер булардыр:

а) Акъайнынъ нефакъа бермемеси я да апайына ярамай муамеле этмеси.

б) Акъайнынъ гъайып олувы я да узун йыллар announcement апискханеде олувы, акъайда джынсий аяткъа муим ольчюде тесир эткен нукъсанлыкънынъ олувы, апайнен акъай арасында эвлиликнинъ девамына маниа олгъан дин айрылыгъынынъ пейда олмасы.

в) Мехирнинъ эмсаль мехирден аз олмасы я да тарафлар арасында тенълик олмайып, велининъ эвлиликке къаршы келюви, уфакъ олгъанларында эвлендирильген къыз я да огъланнынъ пишкинлик акъкъыны къулланувлары, акъыл хастасынынъ, озюне кельгенден сонъ, акемге мураджаат этюви.

г) Акъай онъа махрем олмагъаннен шехветнен опюшме, къучакълашув киби арекет этмеси нетиджесинде апайнынъ вазиетни акемге ачыкълап, айрылышувны талап этмеси.

д) Акъай ве апайдан бирисининъ, дигерининъ зина япкъаныны сёйлеп, буны дёрт шаатнен исбат этемегени ичюн, махкемеде хусусий бир шекильде къаршылыкълы емин этип, акемден айрылышувны талап этюви. Бу усулгъа лиан (лянетлешюв) дейиле.

4. Къадыннынъ береджек бир бедель къаршылыгъында айрылувы (Мухалеа)

Мухалеа къадыннынъ береджек бир бедель къаршылыгъында акъайынен анълашув ёлунен эвлиликке сонъ бермелери манасына келе. Бу айрылув къадын ичюн даянылмаз алгъа кельген эвленювлерде ишлетиле. Къадын айырылмакъ истегенде, акъай чешит себеплерден айырылмакъ истемесе, къадын аладжакъ мехиринден вазгечюв я да бир бедель къаршылыгъында оны айырмасы ичюн акъайынен анълашма япа биле. Акъай балаларнынъ масрафлары белли бир яшкъа къадар апайы тарафындан къаршыланувы шартынен де мухалеа япа биле. Мухалеа ёлунен япылгъан айрылышув бир баин (къатий) талакъ сайыла.

5. Апайгъа дёрт ай якъынлашмамагъа емин этюв ёлунен япылгъан айрылышув (Иля)

Иля акъайнынъ дёрт ай ве даа зияде вакъыт ичинде апайына якъынлашмайджагъына емин этюви я да буны бир шарткъа багъламасы демектир. Аетте бойле буюрыла: **«Къадынларына якъынлашмамагъа емин эткенлер дёрт ай беклерлер. Эгер (бу муддет ичинде) къадынларына къайтсалар, шубесиз, Аллах чокъ багъышлайыджы ве мерхаметлидир. Эгер (бу муддет ичинде къайтмайып, къадынларыны айырмагъа къарар берселер) айрылырлар. Билинъиз ки, Аллах эр шейни эшите ве биле».** *Бакъара суреси, 226-джи ает.*

Иля вазиетинде апай ве акъайнынъ бир-бирине къайтувы ве эвленюв аятынынъ девам этюви тешвикъ этильген: **«Эгер (бу муддет ичинде) къадынларына къайтсалар, шубесиз, Аллах чокъ багъышлайыджы ве мерхаметлидир».** *Бакъара суреси, 226-джи ает.* Хазрети Аише бойле деген: *«Ресулюллах апайларына иля япты ве озюне элялны арам къылды. Аркъасындан да арамны элял япты ве еминден себеп кеффарет берди». Бухари, Талакъ 21.*

Иля сонъунда акъай кеффарет берип, айрылмадан апайына къайтса, бир айрылув акъкъы эксилир.

6. Айрылышувда хусусий вазиетлер:

АЙРЫЛЫШУВДА ШААТ: Къуран-ы Керимде бойле буюрыла: **«Иддет муддетлерини толдургъанларында, оларны гузель тутынъыз, я да олардан айырылынъыз. Аранъыздан адалет саиби эки адамны да шаат тутынъыз».** *Талакъ суреси, 2-джи ает.*

ГЪАЙР-Ы ДЖИДДИЙ АЙРЫЛЫШУВ: Эвленюв, айрылышув киби аяткъа догърудан тесир эткен меселелерни шакъа тарзында къабул этмемели. Шакъанен биле олса, дуйгъулы яратылгъан къадынгъа «сенден айрылдым» киби

ифаделер къулланыламаз. Эбу Хурейренинъ ривает эткен бир хадисте бойле буюрылгъан: «*Учь шей бар ки, буларнынъ джиддийси де джиддий, шакъасы да джиддийдир. Эвленюв, айрылышув ве риджий айрылышувда эшине къайтув*». *Эбу Давуд, Талакъ, 9.*

ИДДЕТ ВЕ ОНЫНЪ УКЮМЛЕРИ

Иддет эвлиликнинъ сонъуна иришюви вазиетинде къадыннынъ текрар эвлене бильмеси ичюн беклемеге меджбур олгъаны сынъыры бельгиленген муддет демектир. Иддет муддети, вазиетке коре, фаркълы ола биле:

А) Акъайнынъ олюми вазиетинде иддет: Эгер къадын юклю олмаса, онынъ иддети дёрт ай он куньдир.

Б) Юклю къадыннынъ иддети: Аллах Тааля бойле буюра: **«Юклю къадынлардаки иддетлернинъ сонъу балаларыны догъурмаларыдыр».** *Талакъ суреси, 4-джи аеt.* Асхаб-ы кирамдан Харис къызы Субея -радыяллаху анха- юклю олгъанда, онынъ акъайы вефат эткен. Бундан он кунь сонъра о, бала тапкъан эди. Хазрети Пейгъамбер онъа иддетининъ сонъуна иришкенини ве, истесе, эвлене биледжегини бильдирди. *Бухари Талакъ 39.*

В) Айрылгъан къадыннынъ иддети: Айрылышув иддети тахминен учь айлыкъ муддет ичинде керчеклеше. Къуранда бойле буюрыла: **«Айырылгъан къадынлар озь башларына (эвленмеден) учь куру (хайыз я да темизлик муддети) беклерлер».** *Бакъара суреси, 228-джи аеt.* Зифафтан эвель айрылышув вазиетинде къадыннынъ иддет беклемеси керекмей.

Г) Къарт къадынларнынъ ве хайыз (айлыкъ адет къанларыны) корьмегенлернинъ иддети: Хайыздан кесильген я да яратылыштан хайыз корьмеген къадыннынъ иддети учь айдан ибареттир.

Д) Акъайы гъайып олгъан къадыннынъ иддети: Гъайып акъай ичюн дёрт йыл беклемек керек. Акъай дженкте

гъайып олса, ве дженкке баргъан аскерлернинъ кери къайтмасындан башлап, бир йыл ичинде къайтмаса, апайынынъ мураджаатынен акем эвлиликке сонъ берер. Эвленювден сонъра гъайып олгъан киши чыкъып кельсе, экинджи эвленюв лягъу этилемез.

Е) Дженкте эсир этильген джариенинъ иддети: Дженкте эсир алыныш, эвельден эвли олгъан джариелернинъ иддети бир хайыз муддетидир. Бунъа «истибра» дейиле. Эгер джарие юклю олса, иддет муддети догъувгъа къадардыр. Истибра теджавузгъа огърагъан къыз ичюн де татбикъ этиле. Бойле къызны башкъа бир эркекнен эвлендирмеге истегенлерде, онынъ юклю олып-олмагъанынынъ анълашылмасы ичюн бир хайыз муддети беклейлер.

Иддет беклеген къадыннынъ акълары ве месулиетлери:

А) Нефакъа акъкъы: Риджий талакънен айырылгъан къадын иддет муддети боюнджа ашамакъ, ичмек, кийинмек ве кечинмек ичюн нефакъа акъкъына саиптир.

Б) Мескен акъкъы: Къадын риджий талакънен айырылгъан заманда, иддет муддети боюнджа акъайынынъ эвинде къалмакъ акъкъына саиптир. Баин талакънен айырылгъан къадынларнынъ мескен акъкъы ёкътыр. Анджакъ айырылгъан къадыннынъ эшьясынен ве, олса, уфакъ балаларынен насыл бир сыкъынтыгъа тюше биледжегини анъламакъ зор дегиль. Бу себептен онъа, бараджакъ бир ер тапкъангъа къадар, иддет муддети боюнджа эвде бир ода бермек ве эзиет этмемек мусульмангъа ярашкъан арекеттир.

В) Тышта юрмек сербестлигини сынъырлав: Иддет беклеген къадыннынъ сюсленерек кезип юрмеси хош дегильдир. Иддет беклеген къадын, ихтиядж олгъанда, эвден чыкъа биле. Акъайы вефат эткен къадыннынъ яшайышыны теминлемек ичюн куньдюз тышкъа чыкъмасында ич бир сакъыныладжакъ тараф ёкъ. Анджакъ о, геджени башкъа бир ерде кечирмемели.

Г) Нишан ве эвленюв ясагъы: Айырылгъан я да акъайы вефат эткен къадыннынъ иддет муддети ичинде башкъа бир эркекнен нишанланувы джаиз дегиль. Айрылышувнынъ риджий я да баин олмасы буны денъиштирмей. Иддет беклеген къадыннынъ иддет муддети ичинде башкъа бир эркекнен никяхланмасы да джаиз дегиль. Аетте бойле буюрыла: **«Фарз олгъан беклев муддети толмадан, никях къыймагъа ашыкъманъыз».** *Бакъара суреси, 235-джи ает.*

БАЛАНЫНЪ БАКЪЫМ МЕСУЛИЕТИНИ КЪАБУЛ ЭТЮВ (ХИДАНЕ)

Хидане – бакъымгъа мухтадж олгъан инсаннынъ бакъымыны япмакъ демектир. Хиданенинъ гъаеси озь ишлерини озю япып оламагъан кимсенинъ къорчаланмасы, оны бакъув ве тербие ишини белли бир кишининъ месулиетине бермектир. Айырылгъан олсалар биле, къадын ве эр кишилерининъ балаларыны корьмеге акълары бар ве бу акъны къаршы тараф маниа олалмаз.

Баланынъ бакъым ве тербиесини устюне алмагъа энъ зияде ананынъ акъкъы олгъанында фикир бирлиги бар. Бир къадын Аллахнынъ Эльчисине келип, бойле деген: «Эй Аллахнынъ Эльчиси! Бу, меним огълумдыр. Къурсагъым онъа къап, коксюм онъа аш-сув менбасы ве къучагъым онъа сыджакъ юва олды. Шимди де, бабасы мени айырды ве оны менден алмакъ истей». Хазрети Пейгъамбер бойле буюргъан: «*Башкъасынен эвленмегендже, бала устюнде даа зияде акъ саибисинъ». Эбу Давуд, Талакъ, 35.*

Тул къалгъан ана иддеттен сонъ баланы эмиздирмеге ве оны бакъмагъа девам этсе, эмиздирюв ве бакъым уджретини, баланынъ емек, ичмек, урба ве темизлик масрафларыны къаршыламакъ ичюн акъайындан нефакъа ала биле.

Хидане ишини устюне ала биледжек къадыннынъ акърабалары бар исе, хидане акъкъы оларнынъдыр. Ана ёкъ исе, я да онынъ хиданеге кучю ёкъ исе, бу акъ ананынъ

анасына, сонъра да бабанынъ анасына, ве къыз къардашкъа кечер. Булардан сонъра тизе, къардаш къызлары ве алаларгъа сыра келир. Бала буюгенде, хидане акъкъы денъише биле. Эркек баланынъ еди яшындан сонъ илим ве зенаат саиби олмагъа ихтияджы бар. Баланынъ бабасы бу хусусиетлерни онъа къазандырувда даа имкянлыдыр ве, ерине коре, хидане акъкъы бабагъа бериле биле. Баланынъ озю ве онынъ мулькюнен алякъалы ишлерде баба, о олмагъанда да, онынъ ерине кечкен дигер велилер хидане акъкъыны саип ола биле.

СУАЛЛЕР ВЕ ВАЗИФЕЛЕР

1. Аиленинъ джемиеттеки ери ве эмиетини анълатынъыз.

2. Эвлиликнинъ файдаларыны мадделер алында сайынъыз.

3. Къорантада олмакъ керек темель хусусиетлер нелердир?

4. Къорантада бала тербиесининъ эмиетини анълатыныз.

5. Эвленювнен алякъалы ает ве хадислерден мисаллер беринъиз.

6. Эвленювнинъ укмюни анълатынъыз.

7. Никях сахих олмасынынъ шартлары нелердир?

8. Къадын я да эркекнинъ кимлернен эвленмеси арамдыр?

9. Сахих эвленювден пейда олгъан акъ ве месулиетлер нелердир?

10. Мехир акъкъында бильги беринъиз.

11. Нефакъа акъкъында бильги беринъиз.

12. Къач чешит айрылышув бар?

13. Иддет не демектир? Анълатынъыз.

14. Хидане не демектир? Анълатынъыз.

БОЛЮК IV

ИСЛЯМДА ТИДЖАРИЙ АЯТ

БОЛЮКНИНЪ МЕВЗУЛАРЫ

Ислямнынъ эмек ве тиджаретке берген эмиети
Рызкъ темининен алякъалы диний ольчюлер
Ислямнынъ умумий икътисадий принциплери
Чалышкъанларнынъ акълары ве вазифелери
Тиджарий аятта ясакъ олгъан шейлер

АЗЫРЛЫКЪ ЧАЛЫШМАЛАРЫ

1. Сиер китапларынъыздан Пейгъамбер Эфендимизнинъ -салляллаху алейхи ве селлем- тиджарет ахлякъынен алякъалы болюклерни араштырынъыз.

2. Кунюмизде инсанларнынъ тиджарет аятында япкъан янълышлыкълары нелердир? Тюшюнинъиз.

3. Тиджарет ахлякъы сёзюнден не анълайсынъыз?

4. Сынъырсыз къазанув хырсынен тиджарет япмакъынынъ инсан ве джемиетке берген зарарлары нелердир? Тюшюнинъиз.

5. Къуран-ы Керимде тиджаретнен алякъалы аетлернинъ маналарыны окъунъыз.

6. Islamгъа коре къайсы малларнынъ алыш-вериши япыламаз? Араштырынъыз.

7. Яшагъан шеэринъиздеки тиджарий ширкетлерден бирисини зиярет этип, ширкет ве онынъ ишлеви акъкъында бильги топланъыз.

8. Ялан я да ийле къарышкъан алыш-веришлернинъ чокълашувы джемиетте не киби нетиджелерни асыл эте?

9. Islamда кяр сынъыры бармы? Араштырынъыз.

10. Тапкъанынъыз бир малны не япарсынъыз? Тартышынъыз.

ИСЛЯМНЫНЪ ЭМЕК ВЕ ТИДЖАРЕТКЕ БЕРГЕН ЭМИЕТИ

Ислям дини инсанларнынъ имкян ве къабилиетлерине коре чалышып къазанмаларыны ве ихтияджларына коре де масраф этмелерини тевсие эте.

Дженаб-ы Хакъ **«Ер юзюни сизге бойсундыргъан Одыр. Айса, ер устюнде долашынъыз ве Аллахнынъ рызкъындан ашанъыз»,** – деп буюра. *Мулькь суреси, 15.ает.* Ер устюнде долашмакътан макъсат инсанлар ичюн файдалы ниметлернинъ ортагъа чыкъарылмасыны теминлемек ве бунынъ ичюн араштырув япмакътыр.

Ислям фыкъыхына коре, мусульмангъа озю ве къорантасынынъ нефакъасыны теминлемек ве, эгер олса, борджларыны одемеге етеджек къадар пара къазанмакъ фарздыр. Бундан гъайры, фукъаре муминлерге ярдым, акърабаларгъа икрам этмек ичюн къазанмакъ мустехаптыр. Гузель ве раат аят сюрмек ичюн бундан даа зиядеси ичюн чалышмакъ мубахтыр. Къопайып кибирленмек, дюньявий хырскъа къапылып, башкъаларнен зенгинликте ярышмакъ ве бу мулькнен арамлар ве исрафлар япмакъ ичюн къазанмакъ, бу къазанч элял ёлнен олса биле, арамдыр. Малыны Аллах ёлунда масраф этмек ичюн самимий ниетнен чокъ чалышып, пара къазанмакъ исе, гузель бир ибадеттир. Бу гъае ичюн чалышып къазангъан киши девамлы ибадет алында сайыла.

Ислям динине коре, аслий ве табиий къазанч ёлу эмектир. Хазрети Пейгъамбер бир хадисте, – «*Ич кимсе элининъ эмегинден даа хайырлы бир шей ашамагъан*», – буюргъан. *Ибн Мадже, Тиджарат, 1.* Хазрети Пейгъамберге -салляллаху алейхи ве селлем- къайсы къазанчнынъ даа устюн олгъаны соралгъанда, о, бойле джевап берген: «*Инсан элининъ эмеги ве дюрюст япылгъан алыш-вериштир*». *Ахмед б. Ханбель, Муснед, III, 466.*

Чалышмадан бош отурмакъ динимизде хош къаршыланмай. Хадисте бойле буюрыла: «*Къопкъанъдаки сувны, истеген кимсенинъ къопкъасына бошатмакъ ве мумин къарда-*

шынънен кулер юзьнен лаф этмек киби де олса, яхшы, гузель ве догъру ич бир сёзни, ишни ве арекетни уфакъ корьме (япа бильсенъ, яп)!» *Эбу Давуд, Либас.*

Ислям чалышып къазанмакъ кучюне саип олгъан кимсенинъ тиленмесини ясакълагъан. Хазрети Пейгъамбер -салляллаху алейхи ве селлем- бойле буюргъан: «*Аллахкъа емин этем ки, сизден биринъизнинъ йипини алып да, дагъдан бир багъ одунны ташып кетирмеси ве бу одунны сатып онен аилесининъ ве озюнинъ кечинювини теминлемеси, башкъа бирисинден истемесинден чокъ хайырлыдыр. Ким билир, ярдым истеген кимсенъ я берир, миннетине кирерсинъ, я да бермез, зиллетини чекерсинъ*». *Бухарий Мусакат: 13, Зекат: 50, Буйу': 15; Ибн Мадже, Зекат: 25; Ибн Ханбель, Муснед: I, 167.* Бунъа коре, чалышмагъа кучю еткен кимсенинъ тиленмеси шериаткъа коре догъру дегиль.

Аллахнынъ Ресулы -салляллаху алейхи ве селлем- бойле буюргъан: «*Аллах элинден иш кельген санаткяр мумин къулны севе*». *Мунавий, Фейзу'ль-Къадир, II/290* 166

«Аллах алыш-веришни элял, фаизни арам этти». *Бакъара суреси, 275-джи ает.*

Тиджарет – къыймети олгъан бир малны къыймети олгъан башкъа бир мал я да парагъа денъиштирмектир. Динимизнинъ тиджаретте козеткен гъаеси къазанмакъ дегиль, инсанларгъа ихтияджлары олгъан файдалы шейлерни теминлеп, хызмет этмек, бу весиленен де элял къазанч эльде этмектир. Мешру тиджаретте бу хусусиетлер олмакъ керек:

1) Алгъаннынъ да, саткъаннынъ да разылыгъы,

2) Къаршылыкълы яхшы ниет ве дюрюстлик,

3) Тиджаретнинъ тарафлардан бирисине я да башкъаларгъа зарар бермемеси.

Тиджаретте олмакъ керек бу васыфларны Къуран бойле анъа: **«Эй, иман эткенлер! Къаршылыкълы разылыкъкъа таянгъан тиджарет истисна, малларынъызны батыл (акъ-**

сыз ве арам ёллар)нен аранъызда (алып берип) ашаманъыз. Ве озюнъизни ольдюрменъиз. Шубесиз, Аллах сизни къорчалайджакъ. Ким душманлыкъ ве акъсызлыкънен буны (арам ашамакъны я да ольдюрмекни) япса, (бильсин ки) оны атешке атаджакъмыз. Бу исе, Аллах ичюн чокъ къолайдыр». *Ниса суреси, 29-30-джи аетлер.*

Ресулюллах озю де алыш-вериш япкъан, бордж алгъан, реин берген, ортакълыкъ япкъан эди. Бойледже, о, асхабына элял ёлдан тиджаретнинъ насыл япыладжагъыны озю татбикъ этип, огреткен эди.

МУСТАКЪИЛЬ ОКЪУВ ИЧЮН

НАСЫРЛЫ ЭЛЛЕР

Хиджретнинъ 9-джы йылы эди. Пейгъамбер Эфендимиз Византия устюне япылгъан Тебук сеферинден къайта эди.

Мединели мусульманлар Ислям ордусыны къаршыламакъ ичюн шеэрнинъ тышына къадар чыкъкъан эдилер. Эр кес севине ве байрам авасында эди. Пейгъамберимизни ве Ислям ордусыны къаршылагъанлар арасында буюк сахабе Муаз бин Джебель Азретлери де бар эди. Хазрети Муаз бир озюринден себеп Тебук сеферинде иштирак эталмагъан эди.

Ресулюллах Эфендимиз къаршыламагъа кельген мусульманларнен тек тек элинен селямлашты. Оларнынъ тебриклерини къабул этти. Бу арада Хазрети Муазнынъ элини де сыкъкъан эди. Лякин Муазнынъ эллери эр кестен фаркълы эди – сертлешкен, насырлашкъан эдилер. Пейгъамбермиз:

Я, Муаз эллерининъ сертлиги насыл олды? Бу къабарчыкъ ве насырлар неден олды? – деп сорады.

Хазрети Муаз элининъ сертлигинен Пейгъамберимизни раатсыз эткенини белледи. Афу сорагъаны дайын бу вазиетининъ себебини анълатламагъа башлады:

– Эй, Аллахнынъ Ресулы! Мен бала-чагъамнынъ рызкъыны къазанмакъ ве нефакъаларыны темин этмек ичюн огърашам. Эллеримден пычкъы, балта, къазма, курек, чёкюч ич тюшмей. Бундан себеп эллеримнинъ юмшакълыгъы кетти, сертлешип насырлаштылар.

Бу сёзюнден сонъ алемлерге рахмет оларакъ ёлланылгъан севгили Пейгъамберимиз Муазнынъ манълайыны опьти ве:

– Бу эллерге ахиретте джеэннем атеши токъунмаз, – буюрды.

Бу адисе элял рызкъ пешинде чапкъалагъан, къорантасынынъ нефакъасыны темин этмек ичюн тырышкъан мусульман ишчилерге буюк муждени бермектедир. Бу буюк муждеге наиль олувнынъ тек шарты Аллахнынъ эмирлерини тутмакъ, фарз ибадетлерни япмакъ ве ясакълагъан шейлеринден де узакъ олмакътыр. Бойле олгъанда, япылгъан дюньявий ишлер Аллахнынъ разылыгъына уйгъун олып, ибадет савабыны къазандырыр.

Элял рызкъ ве къорантанынъ кечинювини теминлев ичюн чалышмакънынъ Аллах къатында не дереджеде макъбул ибадет олгъанына шу хадис-и шериф де ишарет эте:

«Гунахлар ичинде базы гунахлар бар ки, оларгъа не намаз, не ораза, не хадж, не де умре кеффарет ола билир. Оларгъа ялынъыз яшайышны темин этмек ичюн чекильген сыкъынтылар, къыйынлыкълар кеффарет олур».

РЫЗКЪ ТЕМИНЛЕВИНЕН АЛЯКЪАЛЫ ДИНИЙ ОЛЬЧЮЛЕР

1. Мал къазанувнынъ элял ёлдан олмасына эмиет бермели.

Ислям къазанч ёллары, мал ве мульк эльде этюв меселесинде, муим бир принцип оларакъ, элял ёлдан къазанувны огрете. Динимиз алдатув, ялан айтмакъ, зорлав, малларнынъ ёкълугъындан файдаланып, оларны буюк фиатларгъа сатув, къаршы тарафнынъ сыкъынтыда олмасындан файдаланув, бельгисизлик ве риск ичинде чалыштырув ёлунен къазанувны ясакълады. Сермиянынъ рискке тюшмеден, эмексиз къазанмакъ ёлу олгъан фаиз, акъсыз къазанч теминлевнинъ эсас ёллары – хырсызлыкъ, гъасп, къапар, ольчю ве тартыда ийле, къумар арам этильди. Динимизде зина киби догърудан арам ишлеп, я да ички сатмакъ киби, арамнынъ ишленмесине ярдымджы оллмакънен къазамакъ да ясакътыр.

Севгили Пейгъамберимиз элял къазанчнынъ эмиетине дикъкъат чеккен эди:

«Бир кимсе (Хакъ ёлунда) узун сеферге чыкъар, сачлары дагъылгъан, озю тоз-топракъ олгъан алда эллерини кокке узатып, «Я, Рабби, я, Рабби!» – деп, дуа этер. Албуки, ашагъаны арам, ичкени арам, кийгени арам, (асылы) озю арамнен бесленген олса, бойлесининъ дуасы насыл къабул этилир?!» *Муслим, Зекат, 65.*

«Ойле бир заман келеджек ки, инсан огълу алгъан шейининъ элялданмы, арамданмы олгъанына ич бакъмайджакъ. Ойле кимселернинъ ич бир дуасы къабул этильмез». *Муслим, Зекат, 65.*

Бойле экен, мусульманнынъ вазифеси къайсы ёлнен олса-олсун къазанмакъ дегиль. Асыл япмакъ керек олгъаны – элял ёлдан къазанмакъ ве бу элял къазанчыны Яратыджысы къойгъан сынъырлар ичинде масраф этмектир. Бойле этсе, эм дюньяда хузурлы олур, эм де ахиретте эбедий сеадетке иришир.

Мусульманлар элял ве арамларгъа дикъкъат этип, озьлерининъ ве къоранта азаларынынъ рызкъыны теминлемеге меджбурлар. Анджакъ бу рызкъны теминлев ичюн чалышкъанда, мытлакъа Аллахнынъ разылыгъы ве О къойгъан сынъырлар козетильмелидир. Хазрети Эбу Бекирнинъ «Арамнен бесленген вуджуткъа анджакъ джеэннем атеши ярашыр» сёзю мусульманнынъ рызкъ теминлеви ве алыш-вериш анълайышыны энъ гузель шекильде бельгилемектедир. Тиджаретнен огърашкъан мусульманнынъ Ислямнынъ алыш-веришке даир къойгъан бутюн укюмлерини бильмеси керек. Куньлюк аятта япылгъан алыш-веришлерни Аллах разы оладжакъ усулда юрсете бильмек ичюн де бу укюмлерни минимум ольчюде бильмек эр бир мусульман ичюн фарздыр.

2. Рызкъны берген Аллах олгъаныны унутмамакъ, рызкъ эндишесине тюшмемек керек.

Аллах Таалянынъ бир ады да Реззакътыр – рызкъны яратылгъанлар арасында пайлаштыргъан, истегенине чокъ, истегенине аз берген Одыр.

Аллах Тааля эр инсаннынъ ве эр айваннынъ рызкъыны эзельде такъдир этти ве айырды. Бизни имтиан ичюн бу дюньягъа ёллагъан Раббимиз бу хусуста бойле буюра:

«Эгер инсанларнынъ куфюрде бирлешкен тек бир уммет оладжакъ олмаса эди, рахманны инкяр экенлернинъ эвлерине кумюштен таварлар ве усьтлерини чыкъаджакъ мердивенлер япар эдик. Эвлерини (кумюштен) къапулар ве алтын ясланаджакъ курсюлер ве алтын сюслемелер япар эдик» *Зухруф суреси, 33-34-джи аетлер.*

«Аллах къулларына рызкъны бол-бол берсе эди, олар ер юзюнде адден ашар эдилер. Факъат, О, (рызкъны) истеген ольчюде эндирир. Чюнки, О, къулларынынъ хаберини алыджыдыр, оларны корюджидир». *Шура суреси, 27-джи ает.*

«Раббинънинъ рахметини олар пайлаштыраларммы? Дюнья аятында оларнынъ кечинишлерини араларында

биз пайлаштырдыкъ. Бир-бирине иш яптырувлары ичюн кимисини о бирисине дереджелернен усьтюн яптыкъ. Раббинънинъ рахмети олар топлагъан шейлерден даа хайырлыдыр». *Зухруф суреси, 32-джи ает.*

3. Ислямда мал хырсы яманлана. Чалышмакъ ибадетке маниа олмамалыдыр.

Мал-мульк къазанылгъанда ве идаре этильгенде, бу мал-мулькнинъ керчек саиби Юдже Аллахкъа ибадет ве итааттен узакълаштырмамакъ керек. Акс алда дюнья ве ахиретте энъ буюк зараргъа огърамакъ мумкюн. Къуранда бойле буюрыла:

«Эй, иман эткенлер! Малларынъыз ве балаларынъыз сизни Аллахны анъмакътан узакълаштырмасын. Ким буны япса, иште олар зиянгъа огърагъанлар» *Мунафикъун суреси, 9-джи ает.***,**

«Догърусы, малларынъыз ве балаларынъыз сизлер ичюн бирер имтиандыр» *Тегъабун суреси, 15-джи ает.*,

«Инсан озюни озюне етерли корип, адден ашар» *Алякъ суреси, 6-джи ает.*,

«Чокълукънен гъуурурланмакъ сизни къабирлерге баргъангъа (ольгенге) къадар эглендирди» *Текясур суреси, 1-джи ает.*

Инсанларнынъ бир къысмы ахиретнинъ бар олувыдан хабердар олсалар да, тюшюнмейип, бу керчектен къачмагъа тырышалар. Олар аятларынынъ темелини дюнья эсаслы къургъанлар. Бунынъ ичюн бутюн идеаллары, истеклери ялынъыз дюньягъа мейиллидир. Бунъа коре де, оларгъа бахт ве севинч кетирген шейлер кене ялынъыз дюнья менфаатларыдыр. Олар, дюньягъа бу дередже багълы олгъанларындан себеп, аятлары санъки ич битмейджек киби яшамакъ истейлер.

4. Рызкъ теминлеви ичюн яхшы ве догъру зенаат сайламагъа гъайрет этмели.

Зенаатлар чешит тюрлюдир. Зенаат сайлавда инсаннынъ фытрат-табиаты неге уйгъун исе, оны сайламасы энъ гузелидир. Анджакъ, бу сайлав япыладжакъ заманда, сайланаджакъ зенаатнынъ дин тарафтан мешру олмасы керек.

Ислям бутюн инсанларнынъ бир зенаатны сайламасыны хош корьмей. Меселя, Пейгъамберимиз -салляллаху алейхи ве селлем- зираатчылыкъны тешвикъ этмекнен берабер, ялынъыз онен мешгъуль олып, дигер зенаатларны ихмал этювнинъ техлюкели олмасыны къайд эткен, шу джумледен бойле буюргъан эди: «*Сиз фаиз ашамакъ ичюн ийлели ёлларгъа шашырып киргенинъиз, сыгъырларнынъ къуйругъына япышкъанынъыз, зираатчылыкънен къанаатланып, джихатны терк эткенинъиз вакъыт Аллах сизни зиллетке огъратыр. Бундан, джихад япып, дининъизге къайткъангъа къадар да къуртуламазсынъыз*». *Эбу Давуд, Буйу, 56.*

Дигер тарафтан Къуран-ы Керимде маденджиликке, демир ве челикнинъ эмиетине дикъкъат чекилип, бир суреге бу исим берильген («Хадид» / «Демир») ве бойле буюрылгъан: «Ве демирни эндирдик, онда буюк бир къувет ве инсанлар ичюн файдалар бар». (57/25)

Пейгъамберимиз -салляллаху алейхи ве селлем- эль эмегини ве занаатларны тешвикъ этип, бойле буюргъан: «*Ич бир кимсе эль эмегинден даа хайырлы (аш) ашамагъан. Аллахнынъ Пейгъамбери Давуд да эль эмегинден ашай эди*». *Бухарий, Буйу', 15.*

Ислям алимлери ает ве хадислерни бир арада дегерлендирип, бу нетиджеге кельгенлер: Мусульманлар джемиети мухтадж олгъан эр унер, зенаат ве санайы фарз-ы кифаедир. Джемиет ичинде етеджек къадар олмаса, бутюн мусульманлар бундан месуль олурлар.

Ислям динине коре, джемиетнинъ инанч ве ахлякъына, урф ве адаб къаиделерине зарарлы олгъан санат ве зенаатларны ясакътыр, о ёлдан къазанув да арамдыр. Ислямда арам олгъан зенаат ве санатларнынъ бир къысмы булардыр:

* Фаишеликнинъ артмасына себеп олгъан зенаатлар: Ислям фаишелик ве зинаны бутюн шекиллеринен берабер арам эткен. Мусульман къадын ве эркек джынсий истекни уяндырмакъ ичюн япылгъан ресимлернинъ, чекильген фотосуретлернинъ азырланмасында иштирак этмеси мумкюн дегиль. Зина яптырылгъан ачыкъ я да гизли иш ерлеринде чалышмасы мумкюн дегиль. Шу джумледен къаршы джынскъа массаж япып, къазанмакъ да ясакътыр.

* Джынсий дуйгъуларны къозгъаткъан оюн ве санатлар: Ислямда къадын-эркек мунасебетлери сынъырландырылгъан, арам ве элял олгъан даирелер бельгиленген. Бу даирелерни ихмал эттирген я да шехевий дуйгъуларны къозгъаткъан иш, зенаат ве санатлар арам черчивеси ичинде ер ала. Базы оюнлар, балет киби шехевий дуйгъуларны къозгъаткъан санат саалары, ярамай косьтерилиш ве оюнлар, артистлик ве моделлик аятыны бунъа мисаль оларакъ бермек мумкюн. Буларнынъ санат черчивесине кирмеси элял олмасына кетирмез.

* Мевзу ве гъаеси арам олгъан зенаатлар: Бу зенаатлар арасында къумархане ишлетмек, лотерея сатмакъ, эдепсизликни эсас алгъан эйкельджилик, рессамлыкъ ве фотографчылыкъны саймакъ мумкюн. Ислям ширкни къабул этмегени ичюн, онъа себеп оладжакъ ишнинъ япылмасыны да ясакълай. Меселя, эдепсиз къабул этильген я да ширкке себеп оладжакъ ресим я да эйкель япылмасында чалышмакъ джаиз дегиль.

* Сархошлыкъ берген мадделернинъ awмалаты ве сатышынен алякъалы зенаатлар: Ислям ички, наркотик имальны, тиджаретини, ташылмасыны, сатышыны, ички сатылгъан бир ерде чалышмакъны ясакълай.

* Тамамен арам къазанчкъа себеп олгъан ишлер: Хырсызлыкъ, ёл кесмек, рэкет, террор муитини мейдангъа кетирюв киби ишлер Ислямда зенаат оларакъ къабул этилемез ве япыламаз.

Ислямда тиджарет тешвикъ этильмесинен берабер, онынъ ахлякъий, ичтимаий сааларда зарарлы олмамасы ичюн тедбирлер алынгъан, сынъырлар кетирильген. Ички, наркотик мадделер, домуз, пут, эдепсиз эшья ве ресимлер киби Ислямнынъ къулланылмасыны ясакълагъан шейлернинъ тиджарети арамдыр.

МУСТАКЪИЛЬ ОКЪУВ ИЧЮН

САЛИХ ИНСАНДА ЭЛЯЛ МАЛ

Имам-ы Азам Эбу Ханифе Азретлери сатмакъ ниетинен ипекли бир урба кетирген къадынгъа онынъ фиятыны сорады. Къадын: «Юз дирхем, я, Имам!» – дегенде, Имам-ы Азам итираз этти: «Ёкъ, бунынъ къыймети даа зиядедир», – деп буюрды. Къадын тааджипленип, юз дирхем зияде айтты. Имам-ы Азам кене къабул этмеди. Къадын юз дирхем даа арттырды, сонъра юз дирхем даа… Имам-ы Азам: «Ёкъ, бунынъ къыймети дёрт юз дирхемден де зиядедир», – дегенде, къадын: «Я, Имам! Сиз меннен шакъа этесинъизми?» – деп сорады.

Имам Эбу Ханифе малнынъ керчек фиятыны бильген бирисини чагъыртты. Кельген инсан урбанынъ фияты беш юз дирхем олгъаныны бельгиледи, ве Имам-ы Азам оны бу фияттан сатып алды.

Кене бир кереси Имам-ы Азам ортагъы Хафс бин Абдуррахманны къумач сатмагъа ёллагъан ве онъа: «Эй, Хафс! Малда шу-шу къусурлар бар. Онынъ ичюн буны муштериге анълат ве шу къадар да уджузгъа сат!» – деген эди.

Хафс малны Имам бельгилеген фияткъа саткъан, анджакъ муштериге ондаки къусурны айтмакъны унуткъан. Вазиетни огренген Эбу Ханифе Азретлери Хафскъа: «Къумачны алгъан муштерини таныйсынъмы?» – деп сорады.

Хафс муштерини танымагъаныны айткъандан сонъ, Имам о малдан къазангъан бутюн параларны садакъа оларакъ таркъатты. Чюнки о, эр алынен Ресулюллахнынъ -салляллаху алейхи ве селлем- буюргъан «Салих инсан ичюн салих мал не гузельдир!» аъкикъатыны яшамакъта ве элялнен арам хусусында такъва ольчюлеринен арекет этмекте эди.

ЧАЛЫШКЪАНЛАРНЫНЪ АКЪЛАРЫ ВЕ ВАЗИФЕЛЕРИ

а) Иш бергеннинъ акълары ве вазифелери

Иш бергеннинъ эсас месулиети ишчининъ уджретини анълашмада къарарлаштырылгъан шекильде одемесидир. Хазрети Пейгъамбер «Ишчиге уджретини тери къурумадан беринъиз» буюргъан, ишчининъ уджретини одемеген кимселернинъ къыямет кунюнде Аллахны къаршыларында тападжакъларыны бильдирген.

Иш бергеннинъ ишчиге нисбетен яхшы давранмасы, ишчининъ темель акъ ве уриетлерини танымасы ве онъа коре арекет этмесине имкян бермеси де темель вазифелери арасындадыр.

Иш бергеннинъ ишни эхиль олгъангъа (ишини бильгенге) бермеси керек. Хазрети Пейгъамбер «Даа эхиль ве ляйыкъ олгъаны бар экен, якъынлыкъ себебинен бир башкъасыны алгъан ве къуллангъан кимсе Аллахкъа, Ресулына ве бутюн мусульманларгъа нисбетен хаинлик эткен ола» буюргъан.

б) Ишчининъ акъ ве вазифелери

Ишчи устюне алгъан ишни ерине кетирювде керекли гъайрет ве талапкярлыкъны косьтермек, мешру ихтияджлары тышында иш муддетинде чалышмакъ

ве вазифесини ерине кетирмеге меджбур. Пейгъамбер Эфендимиз «Шубесиз, Аллах Тааля сизден биринъизнинъ япкъан ишини сагълам япмасындан хошнут олур» буюргъан. Ишчининъ иш саатлары ичинде иш бергеннинъ бильги ве талиматына зыт шекильде башкъа ишлернен мешгъуль олмасы, чалышмамасы, иш бергеннинъ малындан хырсызлыкъ япкъаны киби къабул этиле.

Ишчи онъа берильген алет, мальземе ве эшьяннынъ бакъувы ве сакъланып къалмасындан месульдир. Ишни ерине кетиргенде, керек олгъан гъайретни косьтермемеси, къусурлы ве махсус арекети нетиджесинде иш бергенге кетирген зарарны одемектен месульдир.

Эки тараф арасындаки бу акъ ве вазифелерни козь огюне алгъанымызда, ишчи-иш берген мунасебетлери инсан мунасебетлеринден, ишчи акълары инсан акъларындан айры тюшюнмемели. Ислямнынъ умумий принцип ве макъсатлары ичтимаий менфаат ве проблемаларнынъ берабер ве адалетли шекильде пайлашылмасына ёнеликтир. Бу эсаслар ишчи-иш берген мунасебетининъ къаршылыкълы сайгъы, севги ве догъруларыкъкъа таянгъан сагълам бир муэссисеге къавушмасы ёлунда сонъ дередже муимдир.

ТИДЖАРИЙ АЯТТА ЯСАКЪ ОЛГЪАН ШЕЙЛЕР

1. Арам ёлнен мал къазанмакъ

Ает-и керимеде Раббимиз бойле буюра: **«Эй, иман эткенлер! Къаршылыкълы разылыкъкъа таянгъан тиджарет истисна, малларынъызны батыл (акъсыз ве арам ёллар)нен аранъызда (алып берип) ашаманъыз. Ве озюнъизни ольдюрменъиз. Шубесиз, Аллах сизни къорчалайджакъ».** *Ниса суреси, 29-джи aeт.*

Къапар (рушвет) алмакъ, хырсызлыкъ япмакъ, башкъасынынъ малыны зорнен алмакъ, джемиет малыны хусусий мулькке кечирмек киби вазиетлер арам ёлнен мал къазан-

макънынъ мисаллеридир.

Къапар бир ишнинъ яптырылмасында мешру олмагъан къолайлыкъ теминлемек ичюн салахиетли бир кимсеге мал я да пара къаптырмакъ, менфаат берметир. Бойле бир гъае ичюн бир шей бермек де, алмакъ да, араджы олмакъ да ясакъ ве гунахтыр. Чюнки къапар акълыны акъсыз, акъсызны да акълы япып, адалетнинъ керчеклешмесине маниа олур. Къуран-ы Керимде бойле буюрыла: **«Малларынъызны аранъызда акъсыз себеплернен ашаманъыз. Озюнъиз биле-биле, инсанларнынъ малларындан бир къысмыны арам ёлларнен ашамакъ ичюн, о малларны ёлбашчыларгъа (къапар оларакъ) берменъиз».** *Бакъара суреси, 188-джи aет.*

Къапар эм инсанлар ичюн, эм джемиетлер ичюн чокъ ярамай нетиджелар догъура. Къапарлар чокъ олгъан ерде акъсызлыкъ чокълаша, хавфсызлыкъ ве ишанчлылыкъ къалмай, ичтимаий низам бозула. Бунынъ ичюн Пейгъамберимиз: «*Къапар алгъан да, берген де джеэннемдедир*», – буюргъан. *Тирмизий, Ахкям: 9; Эбу Давуд, Акдие: 4; Ибни Мадже, Ахкям: 2.*

Хырсызлыкъ Къуранда буюк гунахлар арасында косьтериле ве онынъ огюни алмакъ ичюн агъыр джезалар кетирильмекте: **«Хырсыз эркек ве хырсыз къадыннынъ, япкъанларына джеза ве Аллахтан ибрет олмасы ичюн, эллерини кесинъиз. Аллах иззет ве икмет саибидир».** *Маиде суреси, 38-джи aет.*

Къапар, къумар, хырсызлыкъ, ийле ве акъсызлыкъ киби мешру олмагъан ёлларнен арам къазангъан кимсе пешман олып, арам малнынъ гунахындан темизленмеге истесе, эки шейни япмасы керек:

Бириндживи, арам къазангъанларны озь мулькюнден чыкъармакъ,

Экинджиси де, тёвбе этип, рахмети ве магъфирети сонъсуз олгъан Аллахтан афу тилемектир.

Арам къазангъанларны озь мулькюнден чыкъармакъ ичюн япыладжакъ шей белли исе, оны саиплерине, саипле-

ри ольген исе, варислерине бермек керек. Япыладжакъ белли арекет олмаса ве тапылмасы да мумкюн дегиль исе, оны фукъарелерге акъ саиплери адындан садакъа оларакъ даркъатмакъ керек.

2. Арамгъа ёл ачкъан сатышлар япмакъ

Эльге кечирмеден эвель сатмакъ, ёкъ олгъан бир шейни сатмакъ, ихтикяр, монополизм япып, башкъа сатыджыларны йыкъкъан рекъабет этмек, секуляциялар япмакъ арамгъа себеп береджек сатышларгъа мисаллердир. Бу вазиетлерни анълатмакъ ичюн оларны бирер хадиснен ачыкълайыкъ.

Эльге кечирмеден эвель сатмакъ: Аллах Ресулы бойле буюргъан: «*Ашайтны сатын алгъан вакъытынъда, оны тамамен элине кечирмегендже, башкъасына сатма*». *Бухарий, Буйу, 112.*

Ёкъ олгъан бир шейни сатмакъ: Аллах Ресулы бойле буюргъан: «*Янынъда олмагъан шейни сатма*». *Эбу Давуд, Буйу, 68.*

Ихтикяр этмек: Ихтикяр – бир малны фияты арткъандан сонъ сатмакъ ичюн базардан чекмек, сакъламакъ я да базаргъа чыкъармамакътыр. Аллах Ресулы бойле буюргъан: «*Базаргъа мал кетирген мерзукъ (рызкъ берильген), ихтикяр япкъан мельундыр (лянетленгендир)*». *Ибн Мадже, Тиджарат, 6.*

3. Арам къазангъан инсанларнен алыш-вериш япмакъ

Тиджаретнен мешгъуль олгъан мусульманнынъ дикъкъат косьтермеси керек ильк муим меселе – арам малларны сатмамакътыр. Аллах бир шейни арам этсе, онынъ беделини де арам эткен.

Фитнеджилерге я да ёл кесиджилерге силя сатмакъ арамдыр. Чюнки арамгъа алып баргъан шей де арамдыр. Къуран-ы Керимде бойле буюрыла: **«Эйилик ве такъвада ярдымлашынъыз. Гунах ишлемек ве душманлыкъ япмакъта ярдымлашманъыз».** *Маиде суреси, 2-джи ает.* Бу аетке коре, арамны кучьлендирмек я да арам ишленмесине ярдым

этмек ве бунъа араджы олмакъ да ясакълангъан.

Мумин кишининъ арамгъа я да арамнынъ кучьленип яйылмасына ёл ачаджакъ ималат я да тиджаретинден сакъынмасы керек. Шарап япылгъан ерге юзюм сатмакъ да гунахтыр. Хазрети Пейгъамбер ичкинен алякъалы он кишини лянетлеген: «*Сыкъкъан (ималатыны япкъан), онынъ ичюн сыкъылгъан, ичкен, ташыгъан, онынъ ичюн ташынгъан, ичирген, саткъан, парасыны ашагъан, сатын алгъан ве онынъ ичюн сатын алынгъан...*» *Тирмизий, Буйу 59.*

Аллах Тааля Къуранда ичкининъ ясакъ олгъаныны бильдирген: **«Эй, иман эткенлер! Ички, къумар, таш путлар ве фал окълары бирер шейтан иши, писликтир. Булардан узакъ турынъыз ки, къуртулышкъа ириширсинъиз»** («Маиде», 90). Бу ает кельгенден сонъ, Аллахнынъ Ресулы онен алякъалы оларакъ бойле буюргъан: «*Шубесиз, Аллах ичкини арам этти. Бу аеттен хабер алып, янында ички олгъан кимсе ондан ичмесин ве сатмасын...*» *Муслим, Мусакат 67.*

Бир башкъа хадисте де бойле буюрулгъан: «*Ичильмесини арам эткен Аллах Тааля сатылмасыны да арам этти*». *Эбу Давуд, Буйу, 64*.

Силя ималаты ве онынъ дигер улькелерге сатышы, асылында, джаиз олса да, мусульманларгъа уджюм этюв азырлыгъында олгъан мемлекетлерге я да фитне заманында, мал, джан ве ырзгъа теджавуз я да ёл кесмекте къулланыладжагъы ачыкъ олгъан алларда силя сатышы джаиз дегиль. Чюнки бу алда мусульманлар ачыкъча озлерине я да дигер мумин къардашларына къаршы душмангъа ярдым эткен олурлар.

Мумин къасапнынъ Аллахнынъ ады анъылып союлмагъан айваннынъ этини сатмасы да бойледир. Чюнки айван чалынгъанда, махсус этип, Аллахнынъ ады анъылмаса, о эт арам ола. Бунъа коре, мусульмангъа бойле этни сатмакъ олмай. Айны шекильде пут ве онъа ошагъан шейлерни де сатмакъ Ислямда ясакътыр.

Хырсызлангъан бир малнынъ сатылмасы да джаиз дегиль. Хазрети Пейгъамбернинъ -салляллаху алейхи ве селлем- бойле бургъаны беллидир: «*Ким бильгени алда хырсызлангъан малны сатын алса, о гунахнынъ гунахына ве алчакълыгъына ортакъ олгъандыр*». *Бейхакий, Сунен, V, 336.* Бунъа коре, тиджаретнен огърашкъан бир мусульманнынъ мал алгъанда ве саткъанда бу хусусларда дикъкъатлы олмасы керек.

4. Фаиз ашамакъ

Тиджарий аятта энъ чокъ билинмеси керек олгъан меселелер фаизнен алякъалы олгъанларыдыр. Бу себептен бунынъ акъкъында тафсилятлы бильги берильмелидир.

Ислямдан эвель фаизджилик арапларнынъ, хусусан юксек табакъаларнынъ ярарлангъаны муим къазанч ёлу эди. Буны бир кереден лягъу этмек мумкюн дегиль эди. Бу себептен фаизнинъ кесен-кес ясакъланувы Къураннынъ сонъ энген аетлеринде бельгиленди. Анджакъ даа ясакъланмагъан маальде фаиз тазирленген эди ве кечмиш миллетлерден фаизджилик япкъанларнынъ къаршылашкъан мушкюллери ачыкълангъан эди.

Фаизнинъ арам олгъанына даир укюм хиджретнинъ секизинджи я да докъузынджы йылында эндирильген бу аетлернен ифаде этильди:

«Эй, иман эткенлер! Аллахтан коркъунъыз. Эгер акъикъатен инангъан олсанъыз, мевджут аладжакъ фаизлеринъизден вазгечинъиз. Эгер япмасанъыз, Аллах ве Ресулы тарафындан (фаизджилерге къаршы) ачылгъан дженктен хаберинъиз олсун. Эгер тёвбе этип, вазгечсенъиз, сермаенъиз сизинъдир; не акъсызлыкъ эткен олурсынъыз, не де акъсызлыкъкъа огърарсынъыз». *Бакъара суреси, 278, 279- джы аетлер.*

Къуранда бильдирильгенине коре, фаиз ясагъы кельгенде, джахилие араплары бойле дегенлер: **«Алыш-вериш**

де фаиз кибидир». Бундан сонъ, Аллах Тааля бу эки муамелени бир-биринден айырып, – «**Аллах алыш-веришни элял, фаизни арам эткен»,** – деп, джевап берген ве пешинден – **«Файыз ашагъанлар шейтан чарпкъан кимселер тураджагъы киби тураджакълар»,** – буюрды. *Бакъара суреси, 275-джи ает.*

Хазрети Пейгъамбернинъ фаиз ясагъы татбикъине Меккеде Веда хаджы сырасында шу сёзлеринен озь якъынларындан башлагъаны ривает этиле: *«Дикъкъат этинъиз, джахилие девринден къалгъан фаизнинъ эписи лягъу этильди. Лягъу эткен фаизнинъ ильки, эмджем Аббас бин Абдильмутталибнинъ фаизидир. Артыкъ фаизнинъ тамамы ясакъ этильди» Муслим, Хадж 147.*, *«Билинъиз ки, джахилие деврининъ бутюн фаиз чешитлери лягъу этильди. Сермаенъиз исе, сизинъдир. Бойледже, акъсызлыкъ этмеген ве акъсызлыкъкъа да огърамагъан олурсынъыз». Эбу Давуд, Буйу 5.*

Ислямда фаиз чешитлери

Ислямда ясакълангъан фаиз экиге айырыла. Булар зияделик фаизи ве несие фаизи.

Зияделик фаизи: Ольчю ве тартынен алынып сатылгъан шейлерни озь джынсларынен пешин (айны вакъытта) ве бири дигеринден зияде оларакъ денъиштирмектир.

Анджакъ зияделик фаизи стандарт олып, сайынен я да метр эсабынен сатылгъан шейлерде джерьян этмей. Бу себептен, айны джынстан олса биле, эки къумач узунлыгъы фаркълы олса да, пешин оларакъ денъиштириле биле. Сайынен сатылгъан он дане ферма йымыртасыны айны буюкликтеки секиз дане кой йымыртасынен пешин оларакъ денъиштирмек де джаиздир.

2) Несие фаизи: Стандарт шейлернинъ такъсит сатышындан (къысым-къысым пара одемесинден) пейда олгъан фаиз. Бу чешит фаиз колем, агъырлыкъ я да узунлыкъ ольчюсинен я да сайынен сатылув нокъта-и назарындан айны хусусиетте олгъан эки шейден бирисини

дигери къаршылыгъында такъситнен (къысым-къысым) сатмакънен ортагъа чыкъа. Меселя, бир метр Къырым къумачыны айны джынынстан бир я да эки метр Къырым къумачы къарышлыгъында такъсит оларакъ сатмакъ да джаиз дегиль.

Фаиз джерьян эткен шейлернинъ айны джынслары денъиштирильгенде, кейфиет фаркъы дикъкъаткъа алынмаз. Кейфиетли урлукъ богъдайынен кейфиетсиз емлик бугъдайны денъиштирмек истегенлер я тенъ микъдарда ве пешин оларакъ (айны вакъытта) денъиштирмели, яхут да паранен къыйметлендирип, сатышны керчеклештирмели.

5. Ийле ве алдатмакъ

Ислямда кяр ичюн белли бир сынъыр къоюлмагъан. Бунен берабер алыш-веришлерде ялан, ийле, сатылгъан малнынъ къусурыны гизлемек, малны онда олмагъан хусусиетнен макътамакъ ясакътыр. Бойледже, алыш-вериш япкъанларнынъ ийлели ёлларнен бир-бирини алдатмасы ве бу ёлнен малнынъ чокъ юксек я да чокъ ашагъы фиятларнен сатылмасы мешру корюльмей.

Ислямда алдатув, ялан ве ийленен эльде этильген эр чешит къазанч арамдыр. Бойле къазанчлар исаннынъ ибадетине, фердий ве аилевий аятына менфий тесир эте. Бунынъ ичюн, хата япылып, бойле къазанч эльде этильген исе, о, саибине къайтарылмалыдыр. Саибине къайтарылмасы мумкюн олмагъанда, бу къазанч бир ан эвель, савабыны беклемеден, хайыр ёлда къулланылып, эльден чыкъарылмалы. Лякин гунах ве къул акъкъындан къуртулмакъ ичюн бунынъ да етерли олмагъаны унутылмамалы. Аллах Эльчиси бир ересинде эснаф ве базиргянларны бойле тенбиелеген: *«Эй, туджар джемиети, алыш-веришке бош сёз ве ялан ерде емин чокъ къарышкъаны ичюн, буны садакъаларынъызнен оденъиз».* *Эбу Давуд, Буйу, 1.*

Куньлернинъ бирисинде Пейгъамбер Эфендимиз -сал-

ляллаху алейхи ве селлем- базарда кезергенде, козю бир богъдай обасына илише. Элини богъдайнынъ ичине кирсеткенде, онынъ сылакъ олгъаныны анълай. Сатыджыгъа, – «Бу недир?» – дегенде, адам, – «Я, Ресулаллах! Ягъмур токъунды да, онынъ ичюн азчыкъ сыланды», – деп, джевап берген. Бундан себеп Пейгъамберимиз онъа: «Немли къысымларны устьке чыкъарсанъ да, инсанлар корьсе! Бизни алдаткъан бизден дегильдир», – буюргъан. *Муслим, Иман, 164, Эбу Давуд, Буйу, 50.*

Гъабн-ы фахиш – малнынъ базар фиятындан къат-къат паалы я да чокъ пек уджуз сатылмасы я да сатын алынмасы демектир. Мал фиятынынъ къат-къат паалысынен сатын алынгъанда, муштери, къат-къат уджузынен сатылгъанда исе, сатыджы алдатылгъан вазиетке тюше. Бойле вазиетте зараргъа огърагъан алыджы я да сатыджы махкемеге мураджаат этип, зарарнынъ тазмин этильмесини талап эте биле. Чюнки Islямда инсанларнынъ зарар ве акъсызлыкъкъа огърамамасы принципи бар. Къайсы бир зарар ве акъсызлыкъ пейда олгъанда, онынъ энъ адалетли шекильде чезильмеси керек.

6. Акъсыз рекъабет этмек

(бир-бирини озмагъа тырышмакъ)

Тиджарий аятта башкъасына зарар бериджи татбикълар ясакътыр. Пейгъамберимиз: *«Озюнъизге коре макъбул иш япынъыз. Ялынъыз башкъаларгъа рекъабет олсун, деп япманъыз»* буюргъан. *Тирмизий, Бирр 63.*

Акъсыз рекъабетке себеп ола биледжек базы татбикълар булардыр:

Неджеш сатышы: Бир кимсенинъ, керчек алыджы олмагъаны алда, анджакъ муштерини истеклендирип, фиятны юксельтмек макъсадынен алыш-веришке къарышмасыдыр. Хазрети Пейгъамбер -салляллаху алейхи ве селлем- *«Ялынъыз муштерини истеклендирмек ичюн сатышкъа кирменъиз»*, – буюргъан. *Бухарий, Буйу, 58, 64.*

Эгер муштерини истеклендирюв эснасында малнынъ фияты онынъ керчек къыйметини кечсе, бу мекрух олур. Бу керахет малнынъ керчек къыйметинден даа юксек бир фияткъа сатылувы алында керчеклешир. Эгер фиятны арттырув мал къыйметине етмегени ичюн япылса, бунынъ сакъыныладжакъ тарфы ёкъ. Бу себептен ачыкъ фият арттырув я да къапалы зарф усулы теклиф шеклинде энъ юксек фият бергенге малны сатмакъ мумкюн ве джаиздир. Аллах Ресулы ёкъсул бир сахабенинъ малыны ачыкъ арттырув нетиджесинде энъ юксек фиятны бергенге саткъан эди.

Анджакъ ачыкъ арттырмагъа да ийле сокъулмамалы. Кунюмизде, хусусан, ачыкъ арттырувларда бу ёлгъа чокъ кирильгенини коремиз. Керчек алыджы олмагъаны алда сатышкъа кирген базы кимселер кимер вакъытта фиятны юксельтелер, кимер вакъытта да бир менфаат къаршылыгъында ачыкъ арттырувдан чекилип, малнынъ чокъ уджузгъа сатылмасына кетирелер. Бу сонъки вазиетте де сатыджы ерине сатын алыджыгъа менфаат кетириле.

Телякъкъы’р-рукъбан: Башкъа ерлерден мал кетиргенлерни ёлда къаршылап, малларыны оларнынъ элинден, эр кестен эвель алмасыдыр. Бойле арекет иле истихсалджынынъ шеэр я да къасабадаки куньлюк базар фиятларыны огренмеси маниа этиле, шеэрли базиргянларнынъ онынъ элинден уджузгъа алгъан малыны базарда паалы сатмасы я да тутып, спекуляциялар этмеси теминлене. Хадисте бойле буюрылгъан: *«Хазрети Пейгъамбер атлыларны ёлда къаршыламакъны, яни базаргъа кельмеден, юклерини сатын алмакъны ясакълагъан».* *Бухарий, Буйу, 72.*

Шеэрлининъ койлю адындан сатмасы: Ислямнынъ макъсады – башкъаларнынъ киришювлеринден узакъ, озь ичинде сербест рекъабетке (конкуренциягъа) ачыкъ, акъыджы ве ашкяр тиджарет базарыны пейда этмектир. Бу себептен Ислямда себзе ве мейва осьтюргенлернинъ буларны сатув сырасында алданмамалары ичюн бир такъым тедбирлер алынгъан.

Шеэрлининъ койлюге аит махсулларны анбарлап, оларны койлю сыфатынен базаргъа чыкъармасы ясакътыр. Хадисте бойле буюрылгъан: «*Небий -салляллаху алейхи ве селлем- шеэрлининъ койлю адындан сатышыны ясакълагъан. Истесе, булар онынъ бабасы я да къардашы олсунлар*». *Муслим, Буйу' 21.*

Джабир бин Абдиллах -радыяллаху анх- ривает эткен ашагъыдаки хадис бу гъаени ачыкъча бельгилей: «*Шеэрли койлю адындан сатыш япамаз. Инсанларны озь алларына къалдырынъыз, Аллах олардан бир къысмыны дигерлери себебинен рызкъландырыр*». *Бухарий, Буйу' 58, 64.*

Башкъасынынъ сатышы устюнден сатыш: Ислямда алыш-веришлер муминлернинъ бир-бирине зарар бермемеси, анълашмазлыкъкъа ёл ачмамасы ве анълашманынъ тарафларындан бирисине иляве файда бермемеси эсасларына таяна. Бу себептен сатыджы ве алыджы белли бир мал ве сатыш бедели акъкъында анълашкъандан сонъ, башкъасынынъ арагъа кирип, бу алыш-веришни бозувы ве бу арада алыджыгъа озь малыны сатмагъа истемеси менфаат къавгъаларына ёл ачар. Хазрети Пейгъамбер -салляллаху алейхи ве селлем- бойле буюргъан: «*Сизден ич бир кимсе къардашынынъ сатышы устюнден сатыш япмасын*». *Бухарий, Буйу', 58, 64.*

Фасит шартнен сатыш: Сатыджы я да алыджыдан ялынъыз бирисине файда кетиреджек шарткъа «фасит шарт» дейлер.

Меселя: Сатыджынынъ бир йыл даа ичинде яшайджагъы шартынен эвини сатмасы, бир йыл озю сачаджагъы шартынен тарласыны сатмасы, бир ай ичинде къулланып, ондан сонъ алыджыгъа теслим этмек шартынен автомобильни сатмакъ я да алыджынынъ, борджгъа бермеси я да бир шейни багъышламасы шартынен сатыш япмакъ киби вазиетлерде сатыш акъды фасит олур. Чюнки анълашмада тарафлардан бириси озюне устюн файда теминлемеге тырышса, бу риба (фаиз) хусусиетиндедир. Чюнки бойле сатыш акъдында бе-

дель оларакъ къаршылыгъы олмагъан зияделик эльде этиле. Хазрети Пейгъамбернинъ шу хадиси бу мевзуны низамгъа къоя: «*Неби -салляллаху алейхи ве селлем- бир акъд ичинде эки акъд япмакъны ясакълады*». *Ибн Ханбель, I, 394.*

Ислямгъа коре, куньлюк муамелелерде инсанларнынъ бир-бирини алдатмамасы, бири дигерининъ къыйын вазиетте олгъанындан ярарланып, зияддедже къопармакъ ёлуна кетмемеси ве тарафларны анълашмазлыкъкъа алып бараджакъ себеплернинъ ортадан къалдырылмасы эсаслары козетильген. Абдуллах бин Амр ибн Астан -радыяллаху анх- Ресулюллахнынъ -салляллаху алейхи ве селлем- бойле буюргъаны ривает этиле: «*Эм борджгъа, эм сатыш, бир сатыш ичинде эки шарт, тазмин месулиети къабул этильмеген шейнинъ кяры ве янында олмагъан шейнинъ сатышы элял дегильдир*» *Эбу Давуд, Буйу 68.*,

«*Эм борджгъа, эм сатыш ве бир сатыш ичинде эки шарт элял дегильдир*». *Бухарий, Буйу 73.*

7. Бельгисизлик себебинен ясакъ алыш-веришлер

Ислям алыш-веришлерден тарафларнынъ алданмасына я да анълашмазлыкъкъа тюшмесине ёл ача биледжек бельгисизлик ве техлюкелерни чыкъармагъа макъсат эте. Бир чокъ хадис-и шерифлерде сатыджы я да алыджынынъ алданмасына ёл ачкъан, яхут да сатылгъан шейнинъ теслим этильмесине зорлукъ кетирген алыш-веришлерге мисаллер бериле.

Даа мейдангъа кельмеген бир шейнинъ сатышы макъбул олмагъаны меселесинде фикир бирлиги бар. Айваннынъ даа догъмагъан яврусыны сатмакъ, пейда олмагъандан эвель мейве ве экинни сатмакъ киби сатышлар макъбул дегиль. Чюнки олар сатыш сырасында мевджут дегиллер я да мейдана кельмемек риски мевджуттыр.

Хазрети Пейгъамбер башкъа бир хадисинде, – «*Сувдаки балыкъны сатын алманъыз. Чюнки бунда алданув риски (гъарар) бар*», – буюргъан. *Ахмед б. Ханбель, I, 288.*

Сатылгъан мал я да сатыш беделинен алякъалы бельгисизлик аз ве эмиетсиз олса, бойле ал сатыш акъдына зарар бермез. Меселя, хусусий хавузларда етиштирильген я да топлангъан балыкъларны, даа тутмадан, сатын алмакъ джаиздир. Чюнки бойле хавузларда балыкънынъ джынс ве кейфиетини корьмек мумкюн олгъаны киби, тутулмасында да алданув техлюкеси ёкътыр.

Джевиз, бадем, фыстыкъ, къарпыз, къавун киби къабукълы осюмликлерни къабукларынен берабер, богъдай, пирнич ве къунджут киби осюмликлерни исе, башакълар ичинде сатмакъ, иште, бу себепке коре джаиздир. Пакетлерге къоюлгъан, лякин микъдары билинмеген мейве в.б. шейлерни сатын алмакъ киби джемиетде урф алына кельген сатышларда тарафлар арасында анълашмазлыкъ чыкъмай, бу себептен бойле сатыш макъбулдыр.

Кунюмизде бир такъым мейваларнынъ даа чечек атылгъанда, я да даа пишмеден, далында экен, терек башына я да багъчанынъ бутюни ичюн сатыш бедели бельгиленип сатылгъаныны корьмек мумкюн. Мейва ве экинлернинъ даа мейдангъа кельмеден тамырында сатылмасындан сонъ, сувукъ, сыджакъ, сель баскъыны, хасталыкъ киби себеплерден махсул алынмаса, сатыш бедели къаршылыкъсыз къалыр. Бойле бир сатыш алданмагъа ёл ачар. Энестен -радыяллаху анх- ривает этильген хадисте бойле буюрыла: *«Хазрети Пейгъамбер -салляллаху алейхи ве селлем- мейва ортагъа чыкъмагъандже бунынъ сатышыны ясакъллады».* *Бухарий, Буйу 83; Муслим, Буйу 53.* *Энестен, – «Ортагъа чыкъмасы не демектир?» – деп соралгъанда, о, – «Къызармасы ве сарармасы», деп, къошкъан, – «Эгер Аллах мейваны бермейджек олса, сизден бир кимсе къардашынынъ малыны ненинъ къаршылыгъында алгъан оладжакъ?»* *Ахмед б. Ханбель, Муснед III, 115, 161.*

8. Ибадет саатында алыш-веришнен мешгъуль олмакъ

Юдже Раббимиз, джума кунюнде джума намазыны фарз къылды, джума намазыны къылмагъа месуль олгъанларнынъ джума саатында ишлерини быракъып, намазгъа бармаларыны эмир этти. Джума намазы ичюн эзан окъулгъанда, чевреде булунгъан бутюн пишкин мумин эркеклер джемаат оларакъ намазкъа бармалары керек. Къуран-ы Керимде бойле буюрыла: **«Эй, иман эткенлер! Джума куню намазгъа чагъырылгъан вакъытта, аман Аллахны анъмагъа ашыкъынъыз ве алыш-веришни быракъынъыз. Эгер бильсенъиз, эльбетте, бу сизлер ичюн даа хайырлыдыр. Намаз къылынгъанынен, артыкъ ер юзюнде дагъылынъыз ве Аллахнынъ лютфюнден истенъиз. Аллахны чокъ зикр этинъиз, умют этиле ки, къуртулышкъа ириширсинъиз».** *Джума суреси, 9-10-джи аетлер.*

Джума намазынен месуль олгъанларнынъ джума саатында ишлерини быракъып, намазгъа чапышмалары керек. Бундан ялынъыз джемааткъа бармамакъ ичюн озюрлери олгъан эркеклернен гъайр-ы муслимлер, къадынлар ве балалар мустеснадыр. Джума куню невбетте олгъан хавфсызлыкъ вазифелиси, хаста, сакъат, хаста бакъыджы киби озюри олгъанлар тышында джума намазы къылынгъан ердеки бутюн пишкин мусульман эркеклернинъ алыш-веришни я да башкъа ишлерини быракъып, джума намазына бармалары фарз-ы айндыр.

Ишни къалдырып, джума намазына барув ве анда булунув муддети имам хутбе ичюн минберге чыкъкъаны андан башлай ве фарзнынъ сонъуна къадар девам эте. Джума намазы вактында алыш-вериш япмакъ арам ве макъбул дегильдир.

9. Алыш-вериши джаиз олмагъан эшьяларны сатмакъ

Ашалмасы, ичильмеси я да башкъа бир макъсатнен файдаланмасы джаиз олгъан шейлернинъ алыш-вериши де джаиздир. Аллах Тааля бойле буюра: **«О, ерде не бар исе, эписини сизлер ичюн яратты»** *Бакъара суреси, 29-джи ает.*, **«Ер юзюни сизге бойсундыргъан Одыр. О алда, ернинъ устюнде долашынъыз ве Аллахнынъ рызкъындан ашанъыз».** *Мулькъ суреси, 15-джи ает.*

Ашалмасы, ичильмеси я да файдаланмасы ает ве хадислерде ясакълангъан шейлернинъ алыш-веришини япмакъ арамдыр. Ресулюллах бойле буюргъан: *«Аллах бир шейни арам къылса, онынъ беделини де арам къыла». Эбу-Давуд, Буйу', 38, 63, 64.*

Ашалмасы я да ичильмеси аетнен я да сахих хадиснен озюнден кельген зарардан себеп ясакълангъан шейлерге «неджес» (пислик) дейиле. Шарап, домуз, ольген айваннынъ эти ве къан буларнынъ арасында сайыла биле. Ислямгъа коре, къыймети олмагъан бойле шейлернинъ сатышы макъбул дегиль.

Кунюмизде къанамалы хасталаргъа я да амелияттан кечкен кимселерге дамардан къан берильмеси меджбурий тедавийлев усулы олгъан. Къан берильмесе, хастанынъ къан гъайып этмесинден ольмеси мумкюн. Бу себептен сагълам инсаннынъ вуджудына алмасы джаиз олмагъан къан, хаста ичюн джаиз ола. Чюнки «заруретлер арамларны мубах эте» принципи сакъыныладжакъ ери олгъан меселелерде муминлерге къолайлыкъ кетире.

Копек сатышы чокъусы алимлерге коре джаиз дегиль. Чюнки Хазрети Пейгъамбер бир хадисинде копекнинъ беделини, фаишенинъ уджретини ве кяиннинъ алгъан парасыны ашамакъны ясакълагъан. *Бухарий, Буйу 113.*

Базы алимлер авджылыкъ, бекчилик киби макъсатларнен копекнинъ сатылмасы мумкюн олгъаныны бильдирдилер. Чюнки барс, арслан, къаплан, къашкъыр, мышыкъ киби йыртыджы айванлардан авланмакъ, бекчилик яптырмакъ киби мешру макъсатлар ичюн ярарланмакъ мумкюн олгъа-

ны ичюн, буларнынъ сатышы да джаиздир.

Эдепсиз муитке земин азырлагъан йырджыларгъа оденген пара арамдыр.

Сувнынъ, хусусий мульк олмагъаны такъдирде, къуллanувы мубахтыр. Мубах олгъан бир шейде исе, эр кеснинъ акъкъы бар. Денъиз сувындан ве озен сувларындан эр кеснинъ ярарланув акъкъы бар. Хазрети Пейгъамбер бойле буюргъан: *«Мусульманлар учь шейде ортакълар: сув, от ве атеш». Эбу Давуд, Буйу 60.* Бу хадисте сув, от ве атешнинъ джемиетнинъ ортакъ малы олгъаныны бельгилене. Бу себептен бу учь чешит икътисадий дегер, тиджарет малы япылмадан, джемиет хызметине такъдим этильмелидир.

Белли бир джемиетке аит чокъракъ, менба я да къуюдан хусусий къопкъаларгъа къоюлгъан сувлар хусусий мульк сайыла. Саиплери бу сувлардан ярарлана биле, сата билелер. Анджакъ якъында сувсызлыкъ техлюкеси оладжагъы билингенде, нуфузлы ве салахиетли инсанлар «Я сувны озюнъ толдур ве ихтияджы олгъан бу кишиге бер, я да сувны алмасы ичюн онъа изин бер» дерлер. Сувнынъ пара къаршылыгъында сатылмасынынъ джаиз олувы шу делиллерге таяна: Хазрети Осман Мединеде Руме къуюсыны бир еудийден сатын алгъан ве оны мусульманлар ичюн вакъыф эткен эди. Чюнки Хазрети Пейгъамбер бу къуюнен алякъалы оларакъ бойле буюргъан эди: «Ким Руме къуюсыны сатын алып да, мусульманларгъа раатлыкъ теминлесе, онынъ ичюн дженнет бар».

СУАЛЛЕР ВЕ ВАЗИФЕЛЕР

1. Къуран-ы Керимде кечкен тиджаретнен alякъалы аетлерге мисаль беринъиз?

2. Элял къазанч ёллары нелердир? Анълатынъыз.

3. Мусульман иш адамынынъ дикъкъат этмеси керек хусуслар акъкъында бильги беринъиз?

4. Пейгъамберимизнинъ тиджарет аятынен алякъалы огреткен принциплери нелердир? Анълатынъыз.

5. Пейгъамберимизнинъ тиджаретнен алякъалы хадислеринден мисаллер беринъиз.

6. Ислямда ишчи ве иш бергеннинъ темель акъ ве вазифелери нелердир? Анълатынъыз.

БОЛЮК V

ЭЛЯЛЛАР ВЕ АРАМЛАР

БОЛЮКНИНЪ МЕВЗУЛАРЫ

АЗЫРЛЫКЪ ЧАЛЫШМАЛАРЫ

1. Элял ве арам сёзлери сиз ичюн нени ифаде этелер.

2. Эркек ве къадыннынъ авретинен алякъалы араштырма япынъыз.

3. Эркеклер ичюн сюсленювнен алякъалы хусусларны огренинъиз.

4. Ичкининъ джемиетке кетирген зарарларыны араштырынъыз.

5. Юдже Аллах не ичюн ички къуллanувыны ясакълады?

6. Сигаретнинъ сагълыкъ ве диний нокъта-и назарындан сакъындырыджы тарафларыны араштырынъыз.

7. Эвде джанлы ресим асмакънынъ догъру олып-олмагъаныны огренинъиз.

8. Къумарнынъ аилелернинъ сеадетине тесирини араштырынъыз.

ЭЛЯЛ ВЕ АРАМ МЕСЕЛЕСИНДЕ ИСЛЯМНЫНЪ ТЕМЕЛЬ КЪАИДЕЛЕРИ

1. Ясакъланмагъан эр шей элялдыр. «Этрафта олгъан эр шейде асыл олгъаны мубахлыкътыр» шеклинде ифаде этильген бу къаидеге коре, бир де бир шейни ясакълагъан ает я да хадис олмаса, о, арам дегильдир. Ресулюллахтан -салляллаху алейхи ве селлем- ягъ, пенир ве кийик эшек этининъ укюми акъкъында соралгъанда, о, бойле буюргъан: *«Элял –Аллахнынъ Озь Китабында элял эткени, арам да – Аллахнынъ Озь Китабында арам эткенидир; акъкъында бир шей айтмагъаны исе, сизлер ичюн афу этип, сербест къалдыргъаныдыр»* *Тирмизий, Либас 6; Ибн Мадже, Эт'име 60.*, *«Аллах базы шейлерни фарз къылды, буларны къачырманъыз; базы сынъырлар къойды, буларны да ашманъыз; базы шейлерни арам къылды, буларны ишлеменъиз; унутмакътан дегиль, сизге олгъан рахметинден себеп базы шейлер акъкъында да ич бир шей буюрмады, буларны да араштырманъыз».* *Даракутний бу хадисни ривает этти, Невеви исе сахих сайды.*

2. Элял ве арам эткен анджакъ Аллахтыр. Ич бир къулнынъ арам ве элял этмек салахиети ёкътыр, бу салахиет анджакъ Аллах Таалягъа махсустыр. Пейгъамберлернинъ арам ве элялнен алякъалы сёзлери Аллахнынъ ирадесини ве укюмини къулларына бильдирмек ве ачыкъламакътан ибареттир. Бир аетнинъ манасы бойледир: **«Тиллеринъиз уйдургъан ялангъа базанып, – «Бу элялдыр, бу арамдыр», – деменъиз, чюнки Аллахкъа нисбетен ялан уйдургъан оласынъыз».** *Нахл суреси, 116-джи ает.* Бу себептен алимлер акъкъында къатий насс олмагъан шейлер ичюн «арам» демектен сакъынып, «мекрух», «хош дегиль» киби ифаделерни къулланмагъа терджих этелер.

3. Арамгъа мухтадж этмейджек къадар элял бар. Ислям дини файдалы олып, ихтиядж дуюлгъан ич бир шейни арам этмеди. Арам этильгенлер я зарарлы, я да, алкоголли ичкилер киби, зарары файдасындан чокъ олгъан шейлердир.

4. Арамгъа алып баргъан эр шей арамдыр. Ярамай ве зарарлы бир шейнинъ огюни алмакънынъ энъ мантыкълы ёлы онъа алып баргъан васталарны ёкъ этмектир. Иште, Ислямнынъ арам меселесинде туткъан ёлы да будыр. Макъсат къабаатлынынъ джеза корьмеси дегиль, къабаатнынъ ишленмемесидир. Меселя, зина арамдыр, онъа алып баргъан ёллар да арамдыр. Чыплакълыкъ, ят къыз ве эркекнинъ ялынъыз къалмасы, эдепсиз ресим ве музыка бунъа коре ясакъ ве арамдыр.

5. Арамны ишлеткен ийле де арамдыр. Бир ёлыны тапмагъа тырышып, озюне коре уйдурып я да адыны денъиштирип, арамны ишлемек, месулиетни ёкъ этмез, аксине, бу ёллар ве чарелер де арамдыр. Пейгъамберимиз -салляллаху алейхи ве селлем-, – «*Умметимден бир къысым инсан башкъа бир адыны къойып, шарапны элял саяджакълар»,* – буюрып, бунъа ишарет эткен. *Бухарий, Эшрибе 6*. Айны шекильде де, эдепсиз, айып эсер ве арекетлерге «санат» айтылмасы оларны элял этмей.

6. Яхшы ниет арамны мешру этмей. Ислямнынъ бир принципи де – «Васталар да, гъае киби, мешру оладжакъ» принципидир. Яхшы ниетнен, гузель бир нетидже эльде этмек ичюн де олса, арам ишлемек джаиз дегиль. Джами япмакъ, хайыр муессисеси къурмакъ в.с. ичюн къумар ойнамакъ, хырсызлыкъ ве фаизджилик япмакъ джаиз дегиль. «*Арамдан мал къазангъан ич бир къул ёкъ ки, бунен япкъан садакъасы къабул этильсин ве нефакъа масрафларына берекет берильсин! Кериде къалдыргъаны да ялынъыз джеэннемге олгъан ёлджулыгъында онъа азыкъ олур. Шубесиз, Аллах Таала ярамайны ярамайнен сильмез, аксине ярамайны яхшынен силер; чюнки пис де, пис олгъанны темизлеп оламаз*» хадиси де айны укюмни тасдикъ эте. *Ахмед б. Ханбель, Муснед.*

7. Арам шубесинден сакъынмакъ керек. Ислямнынъ арам ве элял косьтергени шейлер ачыкъ-айдын ортададыр. Арамнен элял арасында бир де шубели арекет ве шейлер бар. Такъва инсаннынъ бу вазиетлерде шубели олгъандан узакъ

турмасыны ве мукъайт олмасыны талап эте. Ашагъыдаки хадис бу меселеде къаиде маиетиндедир: «*Элял ачыкъ-айдын белли, арам да ачыкъ-айдын беллидир. Буларнынъ арасында халкътан бир чокъунынъ элялмы, арамны олгъаныны бильмеген шубели шейлер бар. Динини ве намусыны къорчаламакъ ичюн буларны япмагъан селяметтедир. Булардан базысыны япкъан кимсе исе, арам ишлемеге чокъ якъынлашгъан олур; чюнки къорукънынъ этрафында (айванларыны) отлаткъан кимсе де къорукъкъа далмакъ техлюкесине якъынлашкъан олур. Дикъкъат этсенъиз, эр бир укюмдарнынъ къоругъы бар, Аллахнынъ къоругъы да арам къылгъан шейлеридир*». *Тирмизий, Буйу', 1.* Пейгъамберимизнинъ -салляллаху алейхи ве селлем-: «*Санъа шубели кельгенни быракъ, шубели кельмегенни ал!*», – буйругъы да бунъа ишарет эте. *Бухари, Зебаих 2,9.*

8. Заруретлер арамны мубах эте. Арам даиресини баягъы тар туткъан Ислям, аятнынъ бекленмеген вакъиалары, сыкъынтылары къаршысында бу черчивенинъ де зорлана биледжегине эмиет бере. Къулларына даима къолайлыкъ косьтерген Мевлямыз башы дертте къалгъан, башкъа чаре тапып оламагъан мусульмангъа ольчюни къачырмамакъ шартынен арамны ашамакъ ве ишлемек рухсатыны берди. Союлмадан ольген айван, къан, домуз киби арам ашайтлар анъылгъан суреде буюрыла ки: **«Эр ким булардан ашамагъа меджбур олса, бир микъдар ашамасында гунах ёкътыр. Шубе ёкъ ки, Аллах чокъ багъышлайыджы, чокъ мерхаметлидир».** *Бакъара 173; Маиде 3; Эн'ам 145; Нахл 115.*

9. Арам Ислям мемлекети тышында да арамдыр. Мусульман фаиз, зина, къумар киби Аллах ясакълагъан арекетлерни къайда олса, олсун, ишлеемез. Ишлесе, гунахкъа кирген олур.

10. Исраф арамдыр. Къулланмайып, чёплюкке атылгъан ашлар ве урбалар, ольчюсиз масрафлар исраф олып, арам этильгенлер. *Исра суреси, 26-джи ает.*

АШАЙТ ВЕ ИЧЕДЖЕКЛЕРДЕ ЭЛЯЛЛАР ВЕ АРАМЛАР

1. Арам ашайтлар

Леш, акъкъан къан, домуз, Аллахтан адынен союлмагъан айванлар арам этильген.

Дигер айванлардан арам олгъанлар булардыр:

Къурудаки айванлар: «Ресулюллах -салляллаху алейхи ве селлем- бутюн копек тишли йыртыджыларнен йыртыджы панджасы олгъан къушларнынъ ашалмасыны ясакълады». Ханефийлер бу хадисте кечкен «сиба» келимесини «эт ашагъанлар» шеклинде анълагъанлар ве арслан, къашкъыр, шакъал, къартал в.б. бу чешит айванларны арам сайгъанлар. Инсанлар игренюв дуя биледжек базы къурудаки айванларны соймакъ ве ашамакъ уйгъун корюльмеген. Хазрети Пейгъамбер -салляллаху алейхи ве селлем- Хайбер куню эв эшегининъ этини ашамагъа ясакълагъан. Ат исе, инсанларгъа хызмет эткенден ве садыкъ айван олгъандан союлмасы уйгъун корюльмеген.

Денъиз айванлары: Алимлернинъ чокъусы денъиз айванларынынъ элял олгъаны фикиринделер. Пейгъамберимиз денъиз акъкъында, – «Онынъ суву темиз, олюси элялдыр», – буюргъан.

Балыкъ чешитине кирмек шартынен девамлы сувда яшагъан ве къуруда яшамасы мумкюн олмагъан айванларнынъ эписи элялдыр. Къалкан балыгъы, сазан балыгъы, юнус балыгъы, йылан балыгъы в.с. буларнынъ ичине кирелер.

2. Ичкилер ве наркотиклер

Тилимизде «ички» сёзю ичильген вакъытта азы я да чокъу сархошлыкъ берген ичерликлер ичюн къулланыла. Ислям дини бутюн сархошлыкъ берген ичкилерни арам

къыла, ичмекни ясакълай: **«Эй, иман эткенлер! Ички, къумар, таш путлар, фал окълары бирер шейтан иши, писликтир. Булардан узакъ турунъыз ки, къуртулышкъа ириширсинъиз. Шейтан ички ве къумар ёлунен анджакъ аранъызгъа душманлыкъ ве кин сокъмакъ, сизни Аллахны анъмакътан ве намаздан четлендирмек истей. Артыкъ вазгечтинъиз, дегильми?»** *Маиде суреси, 90-91-джи аетлер.*

Ичкинен алякъалы дигер ясакълар булардыр:

1. Эр бир сархош эткен ички арамдыр: Сархошлыкъ берген эр бир ички, аетте кечкен «хамр» сёзюнинъ манасына кирип, арамдыр. Бир суальке джевап оларакъ Ресулюллах -салляллаху алейхи ве селлем- буюргъан эди: *«Эр сархошлыкъ берген шей ичкидир ве эр чешит ички арамдыр».* *Муслим, Эшрибе 73-75.*

2. Чокъусы сархош эткеннинъ азы да арамдыр: Сархошлыкъ берген ичкилерге, вакъыт кечкен сайын, алышылгъаны ичюн, аз ичкеннинъ кет-кете даа зияде ичкенине шаат оламыз. Динимиз чокъусы сархош эткен ичкининъ азыны ичмекни де ясакълай, арам эте. Пейгъамберимиз -салляллаху алейхи ве селлем- бойле буюра: *«Чокъусы сархош эткен шейнинъ азы да арамдыр», «Бир чанакъ, шишеси сархош эткен шейнинъ чокъ аз микъдары да арамдыр».*

3. Ички тиджарети арамдыр: Ислям ички тиджаретини ясакълай, мусульманнынъ гайр-ы муслимнен де олса, ички алыш-веришини арам сая. *«Пейгъамбер -салляллаху алейхи ве селлем- ички япкъанны, яптыргъанны, ичкенни, ташыгъанны, онынъ ичюн ташылгъанны, таркъаткъанны, саткъанны, парасыны ашагъанны, сатын алгъанны ве онынъ ичюн сатын алынгъанны лянетлеген».* *Тирмизий, Буйу 58; Ибн Мадже, Эшрибе 6.*

4. Ички меджлисинде олмакъ арамдыр: Мусульманнынъ вазифеси анджакъ арамны ишлемемек дегиль, башкъаларнынъ ишлемесине де япа бильгени ольчюде маниа олмакътыр. Хазрети Умернинъ риваетине коре, Ресюлуллах

-салляллаху алейхи ве селлем- бойле буюргъан: «*Аллахкъа ве ахирет кунюне иман эткен кимсе устюнде ички олгъан софрагъа асла отурмасын*». *Тирмизий, Эдеб 43; Эбу Давуд, Эт'име 18.*

5. Ичкинен тедавийлев ясакътыр: *Тарикъ бин Сувейд Джуфий Пейгъамберимизге шарапнынъ укюмини сорагъан, о да, онъа шарапны ясакълагъан эди. Бундан сонъ Тарикъ:*

– Амма мен оны анджакъ илядж киби къулланам, – деген-де, Пейгъамберимиз:

– О, илядж дегиль, хасталыкътыр, – буюргъан. Муслим, Эшрибе, 12.

6. Наркотик къулланмакъ арамдыр: Хашиш, героин, кокаин, афъён киби багълылыкъ пейда эткен мадделер, ичкининъ тесиринден даа зарарлы ве инсанны олюмге алып бара. Бунен берабер, Ислям акъылнынъ къорчаланувыны эмир эте, акъылнынъ догъру ишлейишине кедер эткен мадделерни арам сая.

3. Сигарет

Эскиден къулланылмагъаны ичюн, Къуран ве Суннетте сигарет ичмек акъкъында ачыкъ ич бир ясакъ ёкътыр. Бундан себеп, алимлернинъ чокъусына коре, сигарет мекрух къабул этильген. Анджакъ сигарет ичкен кимсе озюнинъ ве чевресиндеки инсанларнынъ сагълыгъына зарар берсе, сигаретке девамлы пара берип, бакъмасы керек инсанларнынъ нефакъасыны теминлемесе, сигарет ичмек онынъ ичюн арам ола. Аллах Тааля **«Озь эллеринъизнен озюнъизни техлюкеге сокъманъыз»** *Бакъара суреси, 195-джи ает.*, **«Озюнъизни ольдюрменъиз»,** – деп буюра. *Ниса суреси, 29-джи ает.* Сигарет ичмек мусульмангъа ич де ярашмай. Къайд этмели ки, наргиле (кальян) киби алышкъанлыкъларнынъ укюми де сигарет кибидир.

Арам шейлерни къулланмагъа рухсет берген зарурет дегенде, олюм ачлыгъы ве сувсузлыгъыны ёкъ этеджек, хасталыкъны тедавийлейджек элял бир шейнинъ ёкълугъы къаст этиле.

Ачлыкъ ве сувсузлыкъ зарурети: Ашайт ве ичерлик тапып оламайып, олюм техлюкесине кирген кимсе, аятыны девам эттиреджек къадар арам ашамасы мумкюндир. Янында озь ихтияджындан зияде ашайт ве ичерлиги олгъан мусульман буны сыкъынтыда къалгъангъа бермеге меджбур. Бермесе, къаршы тараф зорнен ала биле, догъаджакъ месулиет бермегенге аиттир.

Тедавийлев зарурети: Арамнен тедавийлев джаиз дегиль: «*Аллах шифанъызны сизге арам эткен шейлерде яратмады*». *Бухари, Эшрибе 15.* Элялнен тедавийленмек чареси ёкъ исе, сыкъынтыда олгъан бир кимсе арамнен тедавийлевини коре билир. Пейгъамберимиз -салляллаху алейхи ве селлем- эркеклерге йипек киймекнинъ арам олгъаныны буюрды, лякин, тери хасталыгъындан себеп, базы сахабийлерге йипектен урбаларны киймеге изин берген.

АЙВАНЛАРНЫНЪ АШАЛМАСЫНЕН АЛЯКЪАЛЫ УКЮМЛЕР

А. ЭТИ АШАЛГЪАН ВЕ АШАЛМАГЪАН АЙВАНЛАР ВЕ ОЛАРНЫНЪ ХУСУСИЕТЛЕРИ

1. Эти ашалгъан айванлар ве оларнынъ хусусиетлери

а. Яратылышында вахшийлик ве игренчлик олмагъан айванлар элялдыр. Тавукъ, къаз, папий, зурафе, деве къушу, гогерджин, бодене, къой, эчки, деве, сыгъыр, сув сыгъыры, тавус къушу булардандыр. Айрыджа, къарылгъач, тавшан, турна, торгъай, сыгъырчыкъ, бульбуль, савускъан, къумру къушу, кеклик де бу сыныфкъа кирелер.

б. Девамлы сувда яшагъан, ер устюне чыкъмагъан эр тюрлю балыкъ джынсы элялдыр.

2. Эти ашалмагъан айванлар ве оларнынъ хусусиетлери

а. Копек тишлеринен къапып авлангъан, йыртыджы айванларнынъ этлери арамдыр. Къашкъыр, аюв, арслан, къаплан, барс, маймун, сыртлан, копек, мышыкъ ве тильки киби айванлар бу сыныфкъа кире.

б. Авыны панджаларынен тутып авлагъан къушларнынъ этлерининъ ашалмасы арамдыр. Чайлакъ, къартал, акъбаба, керкенез къушу, елькъанат, къыргъый, тогъан киби къушлар бу сыныфкъа кире.

в. Яратылышлары игренч олгъан айванларнынъ ашалмасы арамдыр. Сычан, акърепл, йылан, бит, пире, кесертки, балкъурт, чибин, чиркий, кёр сычан, кирпи ве домуз киби айванлар бу сыныфкъа кире.

г. Къатыр ве эв эшегининъ эти де арамдыр.

д. Денъизде яшагъан ве балыкъ джынсындан олмагъан

эр тюрлю айваннынъ эти де, Ханефий мезхебине коре, арамдыр. Къыскъач, мидия, утеки (устрица), омар, джылавукъ (медуза) киби. Айрыджа, денъизде озь-озюне ольген балыкларнынъ эти де ашалмай.

е. Аселет бесмелесиз союлгъан, богъазланмадан озю ольген, юксектен тюшип, урулып, бойнузланып, шишнен санчалып я да башы учурылып ольген ве ольдюрильген айванлар да арамдыр.

ж. Меджусий, путперест, мушрик ве динсизлер сойгъан айванларынынъ эти ашалмай.

з. Эм къуруда, эм денъизде яшагъан айванларнынъ этлерини ашамакъ арамдыр. Къурбакъа ве саламандара киби.

3. Этлерининъ ашалмасы мекрух олгъан айванлар

а. Ат.

б. Таракъ къушу. Айрыджа, бульбуль, байкъуш ве къумру этлерининъ ашалмасыны да базы алимлер мекрух сайгъанлар.

Б. ЭТИ АШАЛГЪАН АЙВАНЛАРНЫ ЧАЛУВ ШЕКИЛЛЕРИ

Эти ашалгъан айванларнынъ эки чешит чалув шекли бар:

1. Деве киби узун бойлу айванлар боюнларынен кокюслери бирлешкен ерлеринден чалына. Бунъа «нахр» дейлер.

2. Дигер айванлар ченгенен бойунлары бирлешкен ерлеринден чалына. Бунъа да «зебх» дейлер.

В. АВНЫНЪ МАИЕТИ ВЕ ШАРТЛАРЫ

Ав деп, ерде ве денъизде кийик айван, къуш ве балыкъ тутув ишине айталар. Анджакъ авланмакънен эльге кечирильмеси мумкюн олгъан кийик айвангъа да ав (я да ав айваны) дейлер.

Ислям динине коре, авланмакъ мубахтыр. Лякин, ав ве онынъ богъазлавынен алякъалы базы шартлар бар. Булар:

1 Айванны тутып, джанлы олгъанда, нишангъа къойып ольдюрмек, махсус аджы чектирип, ольмесине себеп олмакъ арамдыр.

2. Авджылыкъ япкъан кимсе бунъа эхиль олмалы. Яни авланмакъны бильмели, силяны аткъанда Аллахнынъ адыны анъмалыдыр. Айван джанлы оларакъ тутулгъанда, оны Ислямий эсасларгъа коре соймакъ керек.

3. Ав анджакъ зевкъ алмакъ ве спорт ичюн япылмамалы, башкъа келир имкяны олмагъандан, кечинмек ичюн япылмалы. Явру я да юклю айванларны ольдюрмемеге тырышмалы.

4. Олюм аджысыны энъ аз бермек ичюн ав кесиджи я да тешиджи алетнен япылмалы. Окъ, мызракъ, къылыч, кесир, къуршун киби кесиджи ве тешиджи алетлернен ольдюрильген айванны ашамакъ джаиз. *Маиде суреси, 94-джи ает.* Таш, таякъ киби шейлернен дёгюлип, дарбенен я да эзилип ольдюрильген айван ашалмаз. *Маиде суреси, 3-джи ает.*

5. Копек, тогъан, къыргъый киби авгъа алыштырылгъан айванларнен ав япмакъ джаиздир. **«Бутюн яхшы ве темиз шейлер, бир де, Аллах сизге берген месулиетнен тербиелеп алыштыргъан, авджы алына кетирген айванларынъыз сиз ичюн якъалагъанларындан да ашанъыз ве устюнде Аллахнынъ адыны анъынъыз («Бисмиллях» чекинъ)»** аети буны ифаде эте. *Маиде суреси, 4-джи ает.* Ав айванларынынъ хусусий талимнен авгъа алыштырылмасы ве авны саибине ашамадан кетирмеси керек.

6. Ав бесмеле чекилип авланмалы, къурбан Аллахнынъ ады анъыларакъ союлмалыдыр. Яралангъан айвангъа етишильген заманда, о, але даа яшай исе, чалынмасы керек. Аллахтан башкъасы адына чалынмамакъ керек. **«Устюнде Аллахнынъ ады анъылмадан союлгъан айванлардан ашаманъыз»** аети буны эмир эте. *Энам суреси, 121-джи ает.* Сойгъанда ве ав эснасында унутып, бесмеле айтылмагъан олса, этни бесмеле чекилип ашамакъ мумкюн.

7. Эвге алыштырылгъан айванларнынъ ашала бильмеси ичюн, олар усулына коре чалынмакъ кереклер. Чалгъада, нефес борусы, бунынъ эки янындаки эки къан дамары ве емек борусынынъ кесильмеси керек. Къурбан этиледжек я да союладжакъ айваннынъ да тутулмасы чаресиз олса, о, урулып ольдюриле биле. Пейгъамберимиз къачып, тутуламагъан бир девеге окъ атылып урулмасыны эмир эткен эди. *Бухари, Зебаих 15-18, 23.*

СУАЛЛЕР ВЕ ВАЗИФЕЛЕР

1. Эти ашалмагъан айванларнынъ умумий хусусиети недир?

2. Ав недир? Авланмасы элял олгъан айванлар къайсылардыр?

3. Авджыда олмакъ керек шартлар нелердир?

КИЙИНЮВ МЕСЕЛЕСИНДЕ ЭЛЯЛЛАР ВЕ АРАМЛАР

1. АВРЕТ ЕРИНИ ОРЬТМЕК

Ачылмасы, косьтерильмеси, бакъылмасы арам олып, орьтюльмеси фарз олгъан азаларгъа «аврет ери» дейиле. Эр кес аврет ерининъ ачылмамасына эмиет косьтермелидир. Аллах Тааля ильк пейгъамберден башлап аврет ерлерининъ орьтюльмесини эмир этти. Эркеклернинъ аврет ерлеринен къадынларнынъ аврет ерлери фаркълы олгъаны киби, махрем олгъан акърабалар огюнде къапатылмасы керек аврет ерлеринен ят инсанлар огюнде къапатылмасы керек аврет ерлери де фаркълыдыр.

а. Эркекнинъ эркек ве къадынларгъа коре аврети:

Эркекнинъ эм эркеклерге, эм де къадынларгъа коре аврети кобекнен тиз къапагъы арасыдыр. Бу джумхур улеманынъ фикридир. Делиль Хазрети Пейгъамбернинъ шу хадисидир: «*Эркекнинъ аврет ери кобегинен тиз къапагъы арасыдыр*». *Ахмед б. Ханбель, II, 187.* Сагълам фикирге коре, тиз къапагъы да сандан сайылып, авретеридир: «*Тиз къапагъы аврет ериндендир*». *Зейляий, Насбу'р-Рае, I, 297.* Анджакъ Имам Маликке коре сан больгеси аврет къабул этильмеген, анджакъ о да бу больгенинъ орьтюльмеси керек олгъаныны бельгилеген.

Эркекнинъ бельден юкъарысыны (къурсакъ ве аркъасыны) къадынларнынъ янында ачмасы мекрухтыр. Аврет ерининъ кобектен тиз къапагъына къадар олмасы мусульман эркеклернинъ бу къыяфетте долашмасы мумкюн манасына кельмей.

Ресулюллах бу меселеде де гузель нумюнедир. Аялы арекет этмек мусульмангъа ярашкъандандыр.

б. Къадыннынъ махрем олмагъан эркекке коре аврети:

Къадыннынъ ят эркеклерге коре аврети юзю ве эллеринден гъайры бутюн беденидир. Бунынъ ичине къадынларнынъ къолларынен къулаклары ве сачлары да кире. Юзь я да эль корюльгенде, булар чокъ дикъкъат чексе ве ярамай дуйгъуларгъа себеп олса, къадын юзюни ве эллерини де орьтмеге гъайрет этмели. Хадисте бойле буюрылгъан: «*Къадын орьтюльмеси керек авреттир. Тышкъа чыкъкъан вакътында шейтан онъа козюни тиклер*». *Тирмизий, Рада, 18.*

Юзлернен эллер исе, фитне къоркъусы олмаса, намазда да, намаздан гъайры да аврет дегиль. **«Къадынлар озьозюне корюльген ерлери тышында, зийнетлерини косьтермесинлер»** аетинден макъсат зийнетлер такъылгъан ерлер олып, эллер ве юзь бундан мустесна. *Нур суреси, 31-джи ает. Пейгъамберимиз балдызы Эсманынъ тенъ ренгини белли эткен къыяфетнен янына кирмесинден сонъ, юзюни чевирип, – «Эй, Эсма! Къадын пишкинлик яшына етишкенден сонъ, онынъ шу ве шу азаларындан башкъасынынъ корюльмеси элял ве джаиз дегиль», – деген ве бу сёзлерни айтып, эллерине ве юзюне ишарет эткен эди».* *Эбу Давуд, Либас, 31.*

в. Къадыннынъ махрем олгъан эркекке коре аврети:

Мусульман къадыннынъ махреми олгъан эркеклернинъ янында аврети тиз къапагъынен кобек арасы, къурсакъ иле кокюс ве аркъа къысымларыдыр. Къадын махреми олгъан эркекке бутюн бу беден къысымларыны косьтеремез.

Къадын ичюн махрем олгъан эркеклер «Нур» суресининъ 31-инджи аетинде сайылгъанлар:

- Акъайы (Къадыннынъ, акъайына ичюн ич бир ери аврет дегиль);
- Бабасы, къартбабалары, акъайынынъ бабасы ве къартбабалары (Эмджелер ве дайылар да баба кибилер);

- Эркек балалары, акъайынынъ эркек балалары;
- Озь эркек къардашлары, эркек къардашларынынъ балалары ве къыз къардашларынынъ балалары;
- Къадынгъа ихтияджы олмагъан (бедений я да акъыл эксикликлеринден себеп икътидарсыз, шехветсиз) эркеклер, къуллар, ярдымгъа мухтач къартлар ве акъыллары балалыкъкъа кеткенлер;
- Джынсий дуйгъуларны даа къаврамагъан балалар.

Ислям алимлерине коре, къадыннынъ зийнет ерлери – эли, юзю, башы, сачы, къулагъы, бойну, къолу ве аягъыдыр. Чюнки башкъа тадж, боюнгъа герданлыкъ, къулакъкъа сыргъа, къолгъа билезлик, эльге юзюк, аягъына халхал (аякъ билезлиги) такъыла. Бу вазиетке коре, къадын юкъарыда сайылгъан махрем эркеклерининъ янында къоллары, башы, бойну ве боюннынъ бираз ашагъысынен тизден ашагъыдаки аякъ къысмы ачыкъ шекильде тура биле. Яни къадын бабасынынъ, эркек къардашынынъ янында да, къартбаба, эмдже, дайы, сют къардашы киби эвленмеси ясакъ акърабаларнынъ янында да, зийнет ерлери ачыкъ оларакъ, чыкъа биле. Анджакъ фитне къоркъусы олгъанда, къадыннынъ орьтюльмеси даа темиз ве даа уйгъундыр. Айрыджа, «тура биле» сёзю, турмакъ керек манасына кельмей. Оларнынъ янында да къапалмагъа риает этсе, даа гузель олур.

г. Къадыннынъ мумин къадынгъа коре аврети:

Мусульман ве гузель ахлякълы къадынлар арасында къадыннынъ аврет ери кобегинен тиз къапагъы арасыдыр. Бунынъ тышындаки ерлерни къадынлар янында ача билелер. Къыз анасына, къыз къардашына да тизнен кобегининъ арасыны ачамаз. Не амамда, не де башкъа ерде тизнен кобек арасындаки къысымны косьтермек джаиз дегиль. Якъын акърабаларындан гъайры, къадын, зарурет ёкъ исе, бельден юкъарысыны да ачмамалы.

д. Къадыннынъ мусульман олмагъан къадынгъа коре аврети:

Мусульман олмагъан ве фитнеге себеп олмасы мумкюн мусульман къадынлар ичиндеки мусульман къадыннынъ аврет ери эркеклерге косьтере биледжек аврет ерлеринден ибарет. Юзю, эллери ве аякълары тышында ич бир ерини, зарурет аллардан гъайры, косьтеремез. Бу себептен анджакъ къадынлар ичюн олса биле, хавуз, амам, ялы киби ерлерде ислямий эдеп ве хассаслыкънынъ косьтерильмеси шарт. Хазрети Умер Эбу Убейдеге -радыяллаху анх- язгъан бир мектюбинде бойле деген: «*Манъа мусульман къадынларнынъ амамларгъа мушрик къадынларнен берабер киргенлери хабери етти. Бу эвельден къалгъан бир адеттир. Аллахкъа ве ахирет кунюне инангъан ич бир къадыннынъ озь дининден олмагъаннынъ аврет ерине бакъмасы элял олмаз*». *Ибн Кесир, Мухтасару'т-Тефсир, II, 600, 601.* Ибн Аббас да бойле деген: «Мусульман къадынны еудий я да христиан къадыннынъ корьмеси элял дегиль. Чюнки барып, акъайына анълатыр».

е. Намаз ичюн сетр-и аврет:

Эркекнинъ намазда аврети кобекнен тиз къапагъы арасыдыр. Намаз къылгъанда, бельден юкъарысыны да орьтмек суннетке уйгъундыр. Хадисте бойле буюрыла: «*Эр киши омузларыны къапатмадан, тек парча орьтюнен намаз къылмасын*». *Бухари, Салят, 5; Эбу Давуд, Салят, 77.*

Намаз къыладжакъ къадынлар эл ве юзьлери тышындаки ерлерни орьтмелилер. Хазрети Айше валидемиз -радыяллаху анх- де бойле буюра: «Этекнинъ алт тарафындан я да якъанынъ устюнден бакъкъанда, вуджут корюнсе, бу, намазгъа маниа олмаз. Чюнки тыштан бакъылгъанда, корюльмесе, намаз макъбул олур».

Намаз къыладжакъ къадынларнынъ башларыны орьтмеси керек. Хазрети Айшеден -радыяллаху анх- ривает этильген «*Аллах Тааля пишкинлик чагъына кельген къадын-*

нынъ намазыны баш орьтюсиз къабул этмез» Ибн Мадже, Тахаре, 132; Тирмизий, Салят, 160., хадиси намазда сачнен берабер къадыннынъ орьтюльмеси керек олгъаны ифаде этиле. Яни орьтюльмеси керек олгъан ерлери «юзь, эллери ве аякъларындан башкъа бутюн беденлеридир».

Топукътан ашагъыда къалгъан аякъларнынъ аврет сайылып-сайылмагъаны исе, тартышмалыдыр. Маликийлер ве Шафиийлерге коре, урь къадыннынъ юзь ве билеклерге къадар эллери тышында эр тарафынынъ къапалмасы керек. Ханефийлерге коре, юзь ве эллернен берабер аякълар да аврет еринден сайылмай.

Тенънинъ ренгини косьтереджек къадар индже урба кийилип, аврет ери орьтюльген сайылмаз. Бойле урбанен къылынгъан намаз сайылмаз. Чюнки аврет ерлери къапатылмагъан. Эгер урба къалын олып, беден азаларыны белли этсе ве шекиллерини косьтерсе, бу, ярамай сайыла, амма намаз сахих олур. Чюнки бундан сакъынмакъ къыйындыр.

Сетр-и авретке риает этмеден къылынгъан намазлар макъбул дегильдир. Бир кимсе къаранлыкъ бир эвде олса биле, темиз урбасы олгъаны алда, чыплакъ намаз къылса, бу намаз сахих олмаз, къабул дегильдир. *Ибн Абидин, айны эсер, 375.*

Кийильмеси арам олгъан урбаларнен (Меселя, эркеклер ичюн йипек урбасы) намаз къылмакъ арамдыр. Башкъа урба тапылмаса, бу арам урбанен де намаз къылына биле. Ич бир урбасы олмагъан инсан чыплакъ оларакъ намаз къыла биле; хырсызлангъан бир урбанен де намаз къылына биле. Чюнки бу алда зарурет бар. Бутюн беденни орьтеджек къадар урба ёкъ исе, башта аврет ери орьтюльмели.

Ханефий мезхебине коре, орьтюлип намазгъа тургъан инсаннынъ урбасы т=бир де бир къазанен ачылгъан олса, намазнынъ бозулып-бозулмагъаныны анъламакъ ичюн ачылгъан ернинъ саасы ве не къадар ачыкъ къалмасы дикъкъаткъа алына. Бир азанынъ дёртте бириндан аз бир къысмы учь кере «субханаллах» дейджек къадар ачыкъ къалып,

сонъра къапатылса о намаз бозулмаз. Анджакъ бундан зияде олса намаз бозулыр. Буны намаз къылгъаннынъ озю япса намазы аман бозулыр.

ж. Балаларнынъ аврети:

Чокъ уфакъ балаларнынъ аврет ери ёкъ. Еди яшындаки огълан баланынъ намазда аврет ерини пишкин эркекте олгъаны киби орьтмеси мендуптыр. Уфакъ къыз баланынъ аврет ерлери исе, кобекнен тиз къапагъы арасыдыр. Анджакъ къыз баланынъ пишкин къадын киби орьтюльмеси мендуптыр.

Балаларда джынсий истек дуюла биледжек чагъ къабул этильген он яшына къадар оларнынъ анджакъ ог ве аркъа азалары ве буларнынъ чевреси аврет къабул этиле. Он яшындан сонъра балаларгъа тесеттюр эмирлери огретильмели ве татбикъ эттирильмели. Фыкъых китапларында бу анълатыла: Балаларнынъ он яшындан сонъра огълан олсун, къыз олсун, аврет ерлери намазда ве намаз тышында пишкинлик чагъына етишкен кимселернинъ аврет ери киби сайыла. *Ибн Абидин, Реддуʼль-Мухтар, I, 378.*

з. Зарурет алларында аврет:

Къуран-ы Керимнинъ аетлерине таянып, Ислям алимлери «Зарурет аллары арамларны мубах эте», – деп къаиде къойгъанлар. Бу себептен факъихлер, зарурий вазиетлерде аврет ерини ачмакъны джаиз корип, эбенинъ догъум вакътында къадыннынъ авретине бакъмасы, суннетчининъ суннет япылгъанда пишкин эркекнинъ суннет ерине бакъмасы джаиздир дегенлер. *Серахсий, Мебсют, X/156; Фетава-и Кадихан 612.* Инсан доктор, эбе, суннетчи, милиционер, акем в.с. къаршысында аврет ерини, заруретке коре керек олгъанындан зияде олмамакъ шартынен, ача биле.

Аврет ери расткеле ачыламаз. Бу себептен хасталангъан къадынны эвеля къадын доктор бакъмалы. Къадын доктор

тапылмаса я да хасталыкъны тедавий этемесе, къадын эркек бир докторгъа да бармасы мумкюн ве бакъыладжакъ ерни, махреми янында, анджакъ керек олгъаны къадар ача биле. Чюнки дигер бир къаидеге коре, «Заруретлер микъдарына коре такъдир этиле».

Эгер къадын печени (юзь орьтюсини) такъа исе, зарурий вазиетлерде юзюни ачмалыдыр. Махкемеде шаат оларакъ динъленеджек къадыннынъ шахсиети белли олсун деп, онынъ юзюни ачмасы керек.

2. КЪЫЯФЕТ САЙЛАВЫНДА ДИКЪКЪАТ ЭТИЛЬМЕСИ КЕРЕК ХУСУСЛАР

Ачылып-сачылмакънынъ шейтаннынъ ёлдан чыкъармакъ ичюн къуллангъаны бир усул олгъаны унутылмамалы: **«Эй, Адем огъуллары! Сизге айып ерлеринъизни орьтеджек кийим, сюсленеджек урба яраттыкъ. Такъва (Аллахкъа къаршы келювден сакъынмакъ) урбасы бар да, иште, о, даа хайырлыдыр. Булар Аллах рахметининъ аляметлериндендир. Бельки, огют алырлар (дие, оларны бердик). Эй, Адем огъуллары! Шейтан, ана-бабаларынъызнынъ айып ерлерини оларгъа косьтермек ичюн урбаларыны чыкъарып, дженнеттен чыкъаргъаны киби, сизни де алдатмасын...»** *А'раф суреси, 26-27-джи аетлер.*

Мусульман темиз ве бакъымлы кийинмели: Ресулюллах -салляллаху алейхи ве селлем- бойле буюргъан: «*Шубесиз, Аллах берген ниметининъ эсерини къулунынъ устюнде корьмектен хошланыр*». *Тирмизий, Эдеб 54.*

Бир адам сачы, сакъалы дагъыныкъ алда Ресулюллахкъа кельген эди. Пейгъамберимиз -салляллаху алейхи ве селлем- бойле буюргъан: «*Бdevinъизнинъ шейтан киби сачы-башы дагъыныкъ кельмесинден таралы ве гузель корюнишли кельмеси даа яхшы дегильми?*» *Муватта', Ша'р 7.* Бир башкъасыны кирли бир урба ичинде корьген ве бойле буюргъан: «*Бу адам*

урбасыны юваджакъ бир шей тапып оламаймы?» *Эбу Давуд, Либас 14; Ахмед б. Ханбель, Муснед, 7/357.*

Аллахнынъ хузурына ве джемаат янына чыкъаджакълар да къыяфетине дикъкъат этмели: **«Эй, Адем огъуллары! Эр месджитте гузель урбаларынъызны кийип барынъыз...»** аети буны ифаде эте. *А'раф суреси, 31-джи ает.*

Макътанмакъ ве косьтериш япмакъ ичюн кийильген къыяфетлер ясакътыр.

Кийик айван терисинден ве постундан япылгъан урбалар терджих этильмемели. Айван ольдюрювине къаршы олгъан Ислям, кийик айванларнынъ ольдюрилерек терилерининъ урбалар оларакъ къулланылувыны уйгъун корьмеген. Бу себептен терилерден ве постлардан япылгъан урбалар мекрух къабул этильген.

3. КЪАДЫННЫНЪ ТЫШ КЪЫЯФЕТИ ВЕ БУ КЪЫЯФЕТНИНЪ ХУСУСИЕТЛЕРИ

Ислям къадыннынъ намахрем олгъанларнынъ янында орьтюльмели олмасыны эмир эте. Эвининъ тышына чыкъкъан къадынларнынъ аврет ерлерини орьтмелеринен берабер, джильбаб (тыш къыяфет) ве химар (баш орьтюси) киймелери фарздыр. Къуран-ы Керимнинъ «Нур» суресиндеки 31-инджи ве «Ахзаб» суресиндеки 59-ынджы аетлери мусульман къадынларнынъ ят эркеклер огюнде ве сокъакъкъа чыкъкъанлары вакъыт «озюнден корюльген къысымлар» тышында бутюн беденлерини къапатмаларыны, баш орьтюлерини кокюслери устюне ташламаларыны, тышта баштан аякъкъа къадар орьткен тек бир урба киймелерини, сюслерини ачып косьтермемелерини, гизлеген сюслерининъ де башкъалары тарафындан билинмеси ичюн уйгъунсыз арекетлер япмамаларыны истей.

Къадыннынъ махрем ве намахрем эркеклернинъ янына чыкъкъанда, дикъкъат этильмеси керек бир къач хусус даа

бар. Бу хусуслар ашагъыдакилердир:

а) Урба беденни косьтермейджек къадар къалын олмалы. Урба беденнинъ ренгини белли этмемеси ве алтыны косьтермемеси керек.

б) Урба беден чизгилерини белли этмемели. Урба азаларны белли этеджек къадар тар олмамасы ве беденни янлардан орьтеджек хусусиетте олмасы керек. Усаме бин Зейд бойле деген: «Ресулюллах -салляллаху алейхи ве селлем- манъа «къутбий» айтылгъан индже ве тар бир урба эдие эткен эди. Онъа да оны Дихйету'ль-Кельб бахшыш оларакъ ёллагъан эди. Мен урбаны алдым ве апайыма кийдирдим. Ресулюллах мени корьгенде, – «Не ичюн о къутбий урбаны киймединъ?», – деди. – «Апайыма кийдирдим, эфендим», – дедим. Ресулюллах, – «Чап, астындан бир кольмек кийсин. Къоркъам ки, бедениининъ аджмы корюнир, кемиклери тышары чыкъар», – деген.

в) Урба сюслю ве чекиджи олмамалы. Къадын сюслю ве чекиджи урбаларны эвде акъайы ичюн киймели, ят эркеклернинъ янында ве эв тышында баш орьтюси ве тыш урбасынен орьтюльмелидир. Лякин къаршы джынснынъ дикъкъатыны чекмеген гузель урбалар киймек мумкюндир.

Аллах Ресулы бойле буюргъан: *«Учь кимсеге Аллах суаль сорамаз биле ве оларны эбедий элякке огъратыр. Джемааттан айырылып, мумин эмирге исьян эткен ве исьянкяр оларакъ ольген киши. Саибине исьян этип, къачкъан хызметчи ве джарие. Акъайынынъ янындан айрылып, дюнья малына алдангъан ве джаилий сюслерге далгъан къадын. Бу учь инсан суальге чекильмеден, азапны къазаныр». Хаким, эль-Мустедрек 1/119; Ахмед б. Ханбель эль-Муснед, 6/19.*

Ислям дининде къадынларгъа бир такъым месулиетлер берильген, лякин бунен берабер бир чокъ къолайлыкълар кетирильген. Хайыз ве нифас куньлеринде намаз, ораза ве хадж ибадетинде олгъаны киби. Къадынлар джума, байрам ве дженазе намазларындан ве джихад эмринден сербест ту-

тулгъан, къадыннынъ намазыны эвинде къылмасы, тышта къылмасындан даа фазилетли къабул этильген. Эр эки джынснынъ бир-бирлеринден фаркълары мевджут ве, шубесиз ки, Аллахнынъ орьтюнюв эмринде къадынгъа юкленген вазифелер джемиетте аманлыкъ теминленмеси ичюн меджбурийдир.

4. КЪАДЫННЫНЪ ЮРЮШИНДЕ ВЕ ЛАФ ЭТЮВИНДЕ ОЛЬЧЮЛИ ОЛМАСЫ

Къадынларнынъ юрюшлеринде ольчюли олмалары керек. Салланып, джильвеленип юрюмек муминге ярашмаз. Аетте бойле буюрыла: **«Къадынлар гизлеген зийнетлери билинсин дие, аякъларыны ерге урмасынлар».** *Нур суреси, 31-джи ает.*

Ят эркекнен мухатап олув вазиетинде къалгъан къадын эдеп, джиддийлик, агъыр башлылыкъ ве утанув аслетлерини къорчалап корюшмели я да лаф этмелидир.

Къадыннынъ эв ишлеринен мешгъуль олмасы ве эвде отурмасы тешвикъ этильген, кезип-тозмасы хош къаршыланмагъан.

Къадынлар эркеклерге, керек олгъанда, суаль сорай билелер, эркеклернен алыш-вериш япа билелер. Сахабе ханымларнынъ эркеклернен, керек олгъанда, лаф эткенлери, алыш-вериш япкъанлары билине. Ресулюллах -салляллаху алейхи ве селлем- апайы Севдагъа, – «*Аллах ихтияджларынъыз ичюн эвден чыкъманъызгъа изин берди*», – буюргъан. *Бухарий, Никях 115.* Башкъа бир хадисте «*Аллах хызметчилерининъ (къадынларнынъ) Аллахнынъ месджитлерине бармаларыны ясакъламанъыз*» *Муслим, Салят 136.* буюрылып, къадынларнынъ илим, алыш-вериш, той, ибадет киби мешру себеплернен тышары чыкъа биледжеклери ифаде этильген.

Мумин къадыннынъ ят эркекнен лаф этмесине дикъкъат этмеси ве ихтияджы къадар лаф этмеси керек. Аетте

бойле буюрыла: «**(Ят эркеклерге нисбетен) джельп этиджи шекильде къонушманъыз; сонъра къальбинде бозукълыкъ олгъан кимсе умютке къапылыр. Гузель (ве догъру) сёз сейленъиз»**. *Ахзаб суреси, 32-джи ает.* Бу аетте Пейгъамбер ханымларынынъ шахсында бутюн мусульман къадынлардан, ят эркеклернен лаф эткен вакъытларында, сёзни йымшакъ бир сеснен сёйлемемелери, джиддий ве керек олгъаны къадар къонушмалары истениле.

Къадынларнынъ къадынларгъа, эркеклернинъ эркеклерге селям бермеси суннеттир. Анджакъ акърабалыкъ багъы, къомшулыкъ киби якъынлыкъ олмагъан къадын ве эркеклернинъ, тек башларына олгъанда, намахремге селям бермеси уйгъун корюльмеген.

5. КЪАРШЫ ДЖЫНСКЪА БАКЪМАКЪ

Муминлернинъ башкъаларнынъ аврет ерлерине бакъмалары, корьмеге тырышмалары арамдыр. Мусульманнынъ шехветнен бакъа биледжеги инсан анджакъ омюр ёлдашыдыр. Ондан башкъа ич бир кимсеге шехветнен бакъмасы джаиз дегиль.

Ислям ёлда я да башкъа ерлерде къадынларнен къаршылашкъанда, ильк бакъышны месулиеттен тыш къалдыргъан. Ресулюллах -салляллаху алейхи ве селлем- Хазрети Алиге бойле деген: *«Эй, Али! Пеш-пеше (текрар) бакъма, биринджи бакъыш акъкъынъдыр, амма экинджи бакъышкъа акъкъынъ ёкътыр».* *Муслим, Эдеб 45; Эбу Давуд, Никях, 43*.

Эркек ве къадыннынъ къонушув ве бир-биринен мухатап олув вазиетинде бакъышларыны контроллеринде тутмалары керек. Аетлерде бойле буюрыла: **«Мумин эркеклерге, козьлерини арамгъа тикмемелерини, ырызларыны да къорчалавларыны сёйле», «Мумин къадынларгъа да сёйле, козьлерини арамдан сакъындырсынлар, ырызларыны къорчаласынлар».** *Нур суреси, 30-31 джи аетлер.*

Эвленеджек кимсе эвленеджеги къызнынъ юзюне, шех-

ветнен де олса, бакъа биле. Пейгъамберимиз -салляллаху алейхи ве селлем- эвленеджегини сёйлегенлерге къызны корип-корьмегенлерини сорагъан ве корьмелерини тевсие этип, – «*Бу, анълашып, бахтлы олманъыз ичюн даа уйгъун*», – деп, буюргъан. *Несаий, Никях 17.* Эвленмеден эвли киби яшамакъ, я да бир-бирини танымакъ макъсадынен джильвели шекильде якъынлыкъ къурмагъа тырышмакъ манасына кельген «флирт» джаиз дегиллер.

6. Эркек ве къадыннынъ эльнен селямлашмасы

Къаршы джынснен эльнен селямлашмакъ Ислям growinде уйгъун дегиль. Динимиз эки джынс арасында бир такъым месафелер къойгъан. Яш ве бир-бирине ят олгъан эркек ве къадынларнынъ шехветтен аман олсалар биле, бир-бирлерине токъунмалары джаиз дегиль.

Къадынлардан биат алманынъ эсасларыны бельгилеген ает энгенде, Аллахнынъ Ресулы Мединеде ханымларны топлагъан ве олардан биат истеген эди. Хазрети Айше бу биатнынъ япылыш шеклини бойле анълаткъан: «*Мумин къадынлардан аеттеки шартларны къабул эткенге, Хазрети Пейгъамбер, сёзлю оларакъ, «Сенден биат алдым», – дей эди. Аллахкъа емин олсун ки, биат сырасында онынъ эли ич бир къадыннынъ элине токъунмады*». *Бухарий Ахкям 49, Шурут, 1.*

Фитне къоркъусы олмагъанда, къарт къадынларнынъ эли опюле биле. Чюнки Хазрети Эбу Бекирнинъ къарт ханымларнен эльнен селямлашкъаны ве Абдуллах бин Зубейрнинъ -радыяллаху анх- хасталыгъы сырасында онъа хызмет этмеси ичюн къарт бир къадынны хызметчи туткъаны ривает этильген.

7. ЯТАКЪЛАРНЫНЪ АЙЫРЫЛМАСЫ

Къыз ве огълан балалар он яшына кельгенде, айры одаларда ятырылмалылар. Эгер бу, маддий имкянсызлыкъ себебинен мумкюн олмаса, ятувлы юртларгъа ёллап, окъувлары теминленмели, айны одада ятмаларынынъ огюни алмакъ

тырышмалы. Дарекъутнийде ер алгъан хадис-и шерифте бойле бильдириле: «*Балаларынъыз он яшына кельгенде, ятакъларыны (одаларыны) айырынъыз*». *Дарекутний, Сунен, 1: 230.*

Балалар еди яшындан уфакъ олса, къоранта азаларынен айны ятакъта ята билелер. Лякин еди яшындан сонъ айны ёргъан алтында ятмалары кесен-кес оларакъ ясакълангъан. Бу ясакъ анджакъ къаршы джынснен сынъырлы дегиль. Анджакъ къызларнынъ эркеклерден дегиль, къызларнынъ къызлардан, эркеклернинъ де эркеклерден айырылмасы, ятакъларынынъ айры олмасы керек. Бунынъ сайыламайджакъ къадар икмет ве файдалары бар. Эбу Саид Худрийден ривает этильгенине коре, Хазрети Пейгъамбер -салляллаху алейхи ве селлем- бойле деген: «*Бир эркек башкъа эркекнинъ аврет ерине бакъмасын! Бир къадын да башкъа къадыннынъ аврет ерине бакмасын! Бир эркек башкъа эркекнен айны ёргъан тюбюнде ятмасын! Бир къадын да башкъа къадыннен айны ёргъан тюбюнде ятмасын!*» *Ахмед б. Ханбель, эль-Муснед, 372/1242.*

8. КЪАРШЫ ДЖЫНСЛАРНЫНЪ КЪАПАЛЫ МУИТТЕ ЯЛЫНЪЫЗ ЭКИСИ КЪАЛМАЛАРЫ

Къадын ве онъа ят эркек мумкюн олгъаны къадар бир арада отурмамалы. Бир-бирине ят олгъан къадын ве эркеклернинъ, яш къыз ве огъланларнынъ берабер отурмалары Ислямнынъ эдеп ве укюмлерине зыттыр. Бойле вазиетлер къаршы джынс ичюн къозгъатыджы олып, ошеклерге себеп ола биле. Эвнинъ тар олмасы, анджакъ бир оданынъ къыздырылмасы, бир буюкнинъ сухбетинден къадынларнынъ да файдаланмасыны теминлев киби вазиетлерде шартларгъа риает этилип, къадынлар эркеклернен берабер отура билелер.

Къадын ят эркекнен тенхалыкъ ерде ялынъыз къалмакътан сакъынмалыдыр. Хазрети Пейгъамбер бойле буюр-

гъан: «*Ят къадыннынъ янына кирмектен сакъынынъыз*». – «*Эй, Аллахнынъ Ресулы! Акъайнынъ эркек къардашы ичюн не буюрасынъыз?*», – *деп соралгъанда, Пейгъамберимиз* – «*Къайын къардаш олюмдир*», – деп буюргъан. *Тирмизий, Рада, 16; Ахмед б. Ханбель, IV, 149, 153.* Дигер бир хадисте бойле буюрылгъан: «*Ким Аллахкъа ве ахирет кунюне иман этсе, янында махреми олмагъан къадыннен ялынъыз къалмасын, чюнки бу такъдирде учюнджилери шейтандыр*». *Бухарий, Никях, 111; Ахмед б. Ханбель, 1/222; 3/339.* Айны хадиснинъ девамында Пейгъамберимиз -саллял-лаху алейхи ве селлем- къадыннынъ янында махреми олмадан, ёлджулыкъкъа чыкъмасыны да ясакълагъан.

Ят эркеклернен бир арада олмакъ зарурет ве ихтияджнен сынъырлы олмалыдыр. Иш себебинен араларында якъынлыкъ олгъан эркекни зиярет эткен къадын, корюшювнинъ ялынъыз экиси арасында олмамасына ве къонушувнынъ эдеп сынъырыны ашмамасына дикъкъат этмелидир. Энъ гузели, корюшювнинъ бир махрем акърабанен берабер я да джемаат ичинде кечирильмесидир.

ЕМИН ВЕ АДАКЪ

1. Емин

а. Еминнинъ маиети ве укюми

Термин оларакъ, емин – бир ишни япмакъ я да япмамакъ ичюн берильген къараргъа къувет къазандырмакъ макъсадынен Аллах адынен ант этмектир.

Емин ант я да шарткъа багълав суретинен япыла. Ант шеклиндеки емин Аллах Таалянынъ ады я да дигер исим ве сыфатларындан бириси анъылып япылгъан еминдир. «Валлахи», «Биллахи», «Таллахи», «Аллахкъа емин олсун», «Аллах адынен ант этем» киби ифаделер бу чешит еминге кире. Бу еминде Аллахнынъ исим ве сыфатларындан башкъа бир шей устюнде емин этильмез.

Шарткъа багълав суретинен япылгъан еминде исе, Аллах адынынъ сёйленмеси, яни еминнинъ Аллах адынен япылмасы керекмей. Бу емин адакъ кибидир. Меселя, «Шу ишни бир даа япмайджам. Эгер япсам, эвими санъа багъышламакъ бойнума бордж олсун» киби ифаделер шарткъа багълы еминге кире.

Емин эткен кимсе айткъаныны япмалы. Япмагъан вакъытта гунахкяр олур. Анджакъ, арам бир ишни япмагъа емин эткен кимсе бу еминини ерине кетирмемели, лякин кеффаретини бермели.

Емин этмек, асыл оларакъ, мубахтыр. Лякин чокъ емин этмек мекрух къабул этильген. Ялан ерге емин этмек исе, буюк гунахтыр.

а. Еминнинъ чешитлери ве укюми

Ант шеклинде япылгъан еминлер учь къысымдыр, укюмлери де бу еминлернинъ вазиетине коредир.

аа. Гъамус емини

Гъамус емини – кечмиш замангъа я да шимдики замангъа аит бир шей акъкъында биле-биле ялан ерге япылгъан еминдир. Меселя, бирисине олгъан борджуны одемеген, одемегенини де бильген бир кимсе «Валлахи, борджумны одедим» айтмасы гъамус еминине кире. Бойле емин чокъ буюк гунахтыр. Бу еминде къул акъкъына да кирильгени ичюн, гунахы кеффарет усулынен тамамен силине бильмез.

бб. Лягъу емини

Лягъу емини сёйленген сёз догъру олмагъан алда, онынъ керчектен догъру олгъаныны зан этип, япылгъан еминдир. Меселя, бир кимсе аладжагъыны алгъан алда, буны унутса ве керчектен алмагъаныны тюшюнсе, бу лягъу емини ола.

Аллах адыны агъызына алып, «Валлахи», «Биллахи» киби ифаделерни къулланып, абул-къабул, бильмеден, девамлы япылгъан еминлер ве хатанен япылгъан емин де бу сыныфкъа киреллер. Керексиз ерге чокъ емин этмек

хадислерде чокъ тенкъид этиле.

вв. Мунакъид емини

Мунакъид емини келеджекте бир ишни япмакъ я да япмамакъ ичюн япылгъан еминдир. «Валлахи, бундан сонъ эр йыл Къуранны хатим этеджем», – деп, емин этмек киби. Бойле еминни япкъан кимсенинъ сёзюни тутмасы керек. Тутмайып бозса, тёвбе этип, кеффаретини одемелидир.

Еминини бозгъан бир кимсенинъ кеффарет бермеси керек. Бу кеффаретлер, сырасынен, булардыр:

- Бир къулны азат этип, урриетине къавуштырмакъ.
- Бу мумкюн олмаса, фукъаре олгъан он кишини кийиндирмек я да бу кишилерге бир кунь саба ве акъшам аш ашатмакъ. Бир фукъарегъа он кунь аш ашатмакъ да мумкюндир.
- Буларны япмагъа чаре олмаса, учь кунь пеш-пеше ораза тутмакъ.

Еминлернинъ укюми урфте къулланылгъан сёзлерге коре ола, емин эткеннинъ макъсат ве ниетине коре дегильдир. Меселя, бир кимсе амамгъа кирмемекни козьде тутып, «Валлахи, бу эвдеки одаларнынъ ич бирисине кирмейджем», – деп, емин этсе ве сонъра да амамгъа кирсе, еминини бозгъан сайылмаз. Чюнки урфте амамгъа ода демейлер.

2. Адакъ

а. Адакънынъ маиети ве укюми

Термин оларакъ, адакъ – инсаннынъ диний тарафтан месуль олмагъан бир меселеде озюни месуль этмесидир.

Адакъ эткен кимсе адагъан ишини япаджагъына даир Аллахкъа сёз бергени ичюн, бу сёзюни ерине кетирмеси ваджиптир. Анджакъ, арам олгъан меселеде япылгъан адакъ ерине кетирильмез, къаршылыгъында емин кеффарети берилир.

б. Адакънынъ шартлары

Адангъан шейде бу шартлар олмакъ керек:

- Дин нокъта-и назарындандан макъбул олмалыдыр. Арам ве мекрух арекет олмамалыдыр.
- Адагъан кимсенинъ япмакънен месуль олгъаны ибадет олмамалыдыр (Меселя, Рамазан оразасыны тутмакъ киби).
- Япылмасы имкянсыз бир шей олмамалыдыр. Адагъаннынъ япа биледжеги бир шей олмалыдыр.
- Адангъан шейнинъ джынсындан фарз я да ваджип бир ибадет олмакъ керек. Ораза тутмакъ, къурбан чалмакъ киби.
- Адангъан шейнинъ озю де ибадет олмалы, ибадетнинъ шарты я да себеби олмамалыдыр.

в. Адакънынъ чешитлери

1. Ерине кетирилюв заманы бельгиленген (муайен) адакъ.

2. Ерине кетирилюв заманы бельгиленмеден япылгъан (гъайры муайен) адакъ.

3. Бир шарткъа багълы оларакъ япылгъан (мукъайед) адакъ.

4. Бир шарткъа багълы олмадан япылгъан (мутлакъ) адакъ.

г. Адакънынъ укюми

Къайсы чешит олса-олсун, япылгъан адакънынъ ерине кетирильмеси ваджиптир. Заманы бельгиленген адакъ бу заман кельгенде, шарткъа багълангъан адакъ да шарт керчеклешкенде ерине кетирильмелидир. Эгер заманында

ерине кетирильмесе, къазасы керек. Адагъыны ерине кетирмеген кимсе бундан месуль къала ве гунахкъа кире.

Мутлакъ адакълар бир де бир шарткъа багълы олмагъан адакълардыр, «Аллах разылыгъы ичюн шу къадар кунь ораза тутаджам» я да «Аллах разылыгъы ичюн къурбан чаладжам» киби. Мукъайед адакълар исе, бир де бир шарткъа багълангъан адакълардыр, «Аллах хастама шифа берсе, фукъарелерге аш береджем» я да «балам мектепни битирсе, бир къурбан чаладжам» киби.

Адакъ бир де бир замангъа я да шарткъа багъланмагъан олса, яни мутлакъ адакъ исе, аман ерине кетирильмеси мустехаптыр. Эгер адакъ мукъайед исе, меселя, «Эгер Аллах хастама шифа берсе, бир ай ораза тутмакъ адагъым олсун» айтылса, хаста яхшы олгъанда, бир ай ораза тутмакъ ваджип олур.

Адангъан шей исим оларакъ бельгиленген олса, ерине кетирильмеси ваджиптир. Адакъ бельгисиз олса ве адагъан оразагъа ниет этип, сайысыны бельгилемесе, учь кунь ораза тутмасы керек. Бойледжеде де, «адагъым олсун» деп, аш ашатмагъа ниет этсе, лякин сайысыны бельгилемесе, он фукъарени саба ве акъшам тойдурмасы керек.

СУАЛЛЕР ВЕ ВАЗИФЕЛЕР

1. Еминнинъ термин манасыны айтынъыз.
2. Еминнинъ маиети акъкъында бильги беринъиз.
3. Еминнинъ шахыс ве джемиет нокъта-и назарындан файдаларыны анълатынъыз.
4. Емин чешитлери акъкъында бильги беринъиз.
5. Емин кеффарети акъкъында бильги беринъиз.
6. Адакънынъ тарифини берип, чешитлерини анълатынъыз.
7. Адакънынъ укюмини айтынъыз.

СЮСЛЕНЮВНЕН АЛЯКЪАЛЫ ЭЛЯЛЛАР ВЕ АРАМЛАР

Ислям инсанларнынъ яратылыштан мевджут гузелликлерини табиий ольчюлерде ортагъа чыкъаргъан сюсни, боянмакъны ве кийинювни базы къайдларнен мубах эткен. Анджакъ фытратны, яратылыштан берильген хусусиет ве шекиллерни денъиштирюв манасында сюс, макияж ве денъиштирювлерни ясакълагъан, буларны шейтандан сайгъан. Чюнки шейтан бойле деген эди: **«Шубесиз, оларгъа эмир этеджем де, Аллахнынъ яраткъаныны денъиштиреджеклер».** *Ниса суреси, 119-джи ает.*

1. Эркеклер ичюн ясакъ этильген сюслер

Эркеклер къадын къыяфети къабул этильген йипектен урбаларны киймемелилер: «*Пейгъамбер -салляллаху алейхи ве селлем- йипекни эркеклерге арам этти. Анджакъ урба ичинде эки, учь, дёрт пармакъ къалынлыгъы къадар олса, бунъа изин берильген*», – дие буюрылгъан. *Несаий, Зийне: 84; Муслим, Либас: 2.*

Ресулюллах -салляллаху алейхи ве селлем- бойле буюрган: «*Йипектен урба кийменъиз. Чюнки йипекни дюньяда кийген ахиретте кийип оламаз*». *Бухарий, Либас 25*.

Анджакъ тери хасталыгъы, дженк киби себеплерден йипекнинъ кийильмесине изин берильген. Энестен -радыяллаху анх- ривает этильгенге коре, Абдуррахман бин Авф ве Зубейр бин Аввам берабер олгъанлары бир дженкте беденлерини бит баскъанындан шикает эттилер. Бунъа коре, оларнынъ йипектен кольмек киймелерине изин берильди. Энес айткъан ки: Йипектен кольмеклерни экисининъ устюнде де корьдим. *Несаий, Зийне: 93; Ибн Мадже: Либас: 17*

2. Эр киши ичюн алтын юзюк такъмакъ арамдыр:

Эбу Муса Эшарийден -радыяллаху анх- ривает этильгенине коре, Ресулюллах -салляллаху алейхи ве селлем- бойле

буюргъан: «*Йипектен урба киймек ве алтын къулланмакъ умметимнинъ эркеклерине арам, къадынларына элял этильди*». *Тирмизий, Либас 1.* Али -радыяллаху анх- бойле деген: Ресулюллах, салляллаху алейхи ве селлемни, корьдим, – сагъ элине йипекни, сол элине алтынны алгъан эди. Сонъра да, – «*Шубесиз, бу экиси умметимнинъ эркеклерине арам этильген*» буюргъан. *Эбу Давуд, Либас 11.*

Ибн Умерден -радыяллаху анх- ривает этильгенине коре, о, бойле деген: «Ресулюллах -салляллаху алейхи ве селлем- алтындан бир юзюк яптырып такъты. Онъа бакъып эр кес озюне алтын юзюк яптырды. Буны корьген Ресулюллах -салляллаху алейхи ве селлем-, – «*Бу юзюкни такъа эдим, лякин бундан сонъ оны ич такъмайджам*», *– деп, оны чыкъарып атты. Асхаб да, Ресулюллахкъа -салляллаху алейхи ве селлем- уйып, юзюклерини чыкъарып аттылар*». *Муслим, Либас: 3; Эбу Давуд, Хатем: 3.*

Алиден -радыяллаху анх- ривает этильгенине коре, о, бойле деген: «*Ресулюллах -салляллаху алейхи ве селлем- алтын юзюк къулланмакъны, алтын ишлемели миндерлер устюнде отурмакъны, йипек урба киймекни ве бира ичмекни ясакълады*». *Эбу Давуд, Либас: 11; Муслим, Либас: 2.*

Кяфирлерни темсиль эткен урбаларны киймек арамдыр. Бу себептен усфур боясынен сары ве къырмызы ренклерге боялгъан къумачтан япылгъан урбаларны киймек мекрух къабул этильген.

Татуировка яптырмакъ, тишлернинъ шеклини денъиштирмек, къаш алдырмакъ ве эстетик амелият

Эбу Рейханеден -радыяллаху анх- ривает этильгенине коре, – «*Ресулюллах -салляллаху алейхи ве селлем- тишлерни инджельтип, оларны дикъкъат чекеджек алгъа кетирмекнинъ, тюрлю органларгъа татуировка япмакънынъ ве къашларны инджельтип, оларны дикъкъат чекеджек алгъа кетирмекнинъ арам олгъаныны айтты*». *Бухарий, Либас: 87; Муслим, Либас: 33.*

Тиббий ве эстетик нокъта-и назарлардан нормаль олгъан тишлерни мода олгъан шекильге уйдурмакъ ичюн, оларны чыкъарып яптырмакъ джаиз дегиль.

Йине батырып, ачылгъан тешиклерге боялы мадделер тёкип япылгъан татуировканынъ ве тиш эмалини ёкъ эткен ёнма ишининъ сагълыкъ нокъта-и назарындан зарарлы олгъаны беллидир.

Абдуллахтан -радыяллаху анх- ривает этильгенине коре, о, бойле деген: *«Ресулюллах -салляллаху алейхи ве селлем- татуировка япкъан ве яптыргъанны, гузель корюнмек ичюн къашларыны алгъан ве тишлерини инджельтип, оларнынъ корюнишини денъиштиргенлерни лянетледи».* *Бухарий, Либас: 83; Муслим, Либас: 33.*

Чыкъкъан тишнинъ ерине янъы тиш къойдурмакъ, чюрюген тишни толдурмакъ я да къаплатмакъта ич бир сакъынаджакъ тараф ёкъ. Булар абдест ве гъусульге маниа дегиль. Анджакъ чыкъарылгъан тиш протезини, гъусуль алынгъанда, чыкъарып, тюбю ювулмасы керек. Чюнки гъусульде агъызны ювмакъ фарздыр. Абдестте исе, агъызнынъ ювулмасы суннеттир ве протезнинъ чыкъарылмасына керек ёкъ.

Эркеклернинъ алтын тиш яптырмасы я да къаплатмасы Имам-ы Азамгъа коре мекрухтыр. Имам Мухаммедке коре исе, заруретке бинаен джаиздир.

Къаш алдырув къашнынъ къылларыны юлкъып, эйидже инджельтмек ве къашны котермек шеклинде япыла. Бойле арекет фытратны денъиштирмек маиетиндедир. Анджакъ къадыннынъ юзюнде оськен къылларны алдырмасы ве акъайынынъ изининен нормаль макияж япмасы бир къысым Ислям алимлери тарафындан джаиз корюльген. Имам Невевий де джаиз корьгенлер арасындадыр.

Буюк паралар масраф этилип, бурун, ченге, кокюслер киби беден азаларынынъ шеклини денъиштирмек олгъан эстетик (пластик) амелиятнынъ юкъарыда кечкен хадислернинъ манасына киргени анълашыла. Лякин инсанны ашагъ-

ылыкъ комплексине итеген, джемиет ичинде рухий эскендже чекмесине себеп олгъан аномалия я да зияделик бар исе, бунынъ ёкъ этильмеси тедавий маиетиндедир. Пейгъамберимиз -салляллаху алейхи ве селлем- гузеллик ичюн тишлерини сийреклештиргенлерни лянетлеген. *Бухарий, Либас, 82, 84: Муслим. Либас, 120.* Мында кечкен «гузеллик ичюн» къайды ихтиядж себебинен япылгъан амелиятларны истисна эте.

3. Парик такъмакъ

Ресулюллахнынъ ясакълагъан ве лянетлеген шейлерден бириси де сачы тёкюльген я да тёкюльмеген кимселернинъ башларына парик такъмаларыдыр. *Бухары, Либас, 83, 85; Муслим, Либас, 115,117, 119.* Ибн Умерден -радыяллаху анх- ривает этильгенине коре, Ресулюллах -салляллаху алейхи ве селлем- бойле буюргъан: «*Сач иляве эткен (яни парик къуллангъангъа) ве эттиргенге, татуировка япкъан ве яптыргъангъа Аллах лянет этсин*». *Эбу Давуд, Тераджуль: 5; Несаий, Зийне: 22.* Эбу Бекирнинъ къызы Эсмадан -радыяллаху анх- ривает этильгенине коре, Ресулюллах -салляллаху алейхи ве селлем- сач (парик) такъкъангъа ве такътыргъангъа лянет эткен. *Эбу Давуд, Тераджуль: 5; Тирмизий, Эдеб: 32.* Сач такъув ве иляве этювде эм табиий шекильни денъиштирмек, эм де къаршысындаки адамны янъылтмакъ меселеси олгъаны ичюн, Ислямда булар ясакълангъан.

Бир де бирисининъ озь сачларындан башына сач отуртмасынынъ укюми исе тартышмалы. Йипек я да юнь йиплерини орип, оларны иляве этмек джаиз корюльген.

4. Сач ве сакъалны боямакъ

Пейгъамберимизнинъ -салляллаху алейхи ве селлем- девринде еудий ве христиан къартлары агъаргъан сач ве сакъалларыны боямай эдилер, оларгъа бенъземесинлер деп, къарт сахабийлер буларны боямагъа тешвикъ этильгенлер. *Бухари, Энбийа, 50; Либас, 67; Муслим, Либас, 80.*

Ислям дини сач боямагъа изин бере, лякин эркеклернинъ сачларыны къара тюске боямасынынъ джаиз олып-олмагъаны тартышылгъан меселедир. Къадынларнынъ къара тюске боянмалары, умуман, джаиз корюльген. Эбу Хурейреден -радыяллаху анх- ривает этильгенине коре, Ресулюллах -салляллаху алейхи ве селлем- бойле буюргъан: «*Беязлашкъан сач ве сакъалынъызны къынанен бояп, ренгини денъиштиринъиз, денъиштирмейип, бем-беяз къалдырып, еудийлерге бенъземенъиз*». *Несаий, Зийне: 65; Эбу Давуд, Тераджуль: 18.*

Къырмызы тюсте олгъан къынанен ве къырмызы-сия къарышымы осюмлик бояларынен боянмакъ иттифакънен джаиздир. Пейгъамберимизнинъ кяфирлерге бенъземемек ичюн сач ве сакъалны бояв эмри «тешвикъ эмри» оларакъ анълашылгъан, бу себептен Эбу Бекир, Умер -радыяллаху анхум- киби сахабийлер боянгъан, Хазрети Али, Убей, Энес -радыяллаху анхум- киби сахабийлер исе, боянмагъан эдилер.

5. Сачнынъ тыраш этильмесиндеки ольчюлер

Ибн Умерден -радыяллаху анх- ривает этильгенине коре, Ресулюллах -салляллаху алейхи ве селлем- башынынъ бир къысмы тыраш этильген, бир къысмында сач къалдырылгъан бир баланы корьди ве инсанларгъа буны ясакълап, буюрды: «*Я башынынъ эписини тыраш этинъиз, я да эписини къалдырынъыз*». *Бухарий, Либас: 72; Ибн Мадже, Либас: 38.* Ибн Умернинъ -радыяллаху анх- риваетинде де бойле анълатыла: «*Ресулюллах -салляллаху алейхи ве селлем- бизге аладжалы шекильде тыраш олмакъны ясакълады*». *Бухарий, Либас: 72; Ибн Мадже, Либас: 38.*

Алиден -радыяллаху анх- ривает этильгенине коре, Ресулюллах -салляллаху алейхи ве селлем- *къадынларгъа башларыны эркеклер киби тыраш этмелерини ясакълагъан. Тирмизий, Хадж: 75; Эбу Давуд, Менасик: 79.*

6. Сакъал кесмек ве быракмакъ

Сакъал быракмакъ суннеттир. Нормаль шартларда эр мусульман эркек, эр тарафы тенъ шекильде быракъылгъан ве мусульман сакъалы оларакъ билинген сакъални быракъмалы. Чюнки Ресулюллах -саллялл аху алейхи ве селлем-: «*Мушриклерге къаршы келинъ (бенъземенъ), сакъалларны быракъынъ, мыйыкъларны къыскъартынъ*» буюргъан. *Бухари, Либас 63-34.* Бу ве онъа ошагъан хадислерге эсаслангъан джумхур алимлер сакъални тыраш этмек арам олгъаны нетиджесине баргъанлар. Къады Ияд ве кунюмизнинъ алимлери сакъал быракъмакънынъ суннет олгъаныны, быракъмамакъ исе, мекрух оладжагъыны ифаде эткенлер.

7. Сюрме ве къокъу якъмакъ

Ибн Аббастан -радыяллаху анх- ривает этильгенине коре, Ресулюллах -саллялл аху алейхи ве селлем- бойле буюргъан: «Исмид айтылгъан сюрме ташынен сюрмеленинъиз. Чюнки о, козьлерни джиляландыра, кирпиклерни беслей». Ибн Аббас Пейгъамберде -саллялл аху алейхи ве селлем- сюрме къутусы олгъаныны ве онынъ эр гедже учь кере сагъ козюне, учь кере сол козюне сюрме якъкъаныны сёйлеген. *Несаий, Зийне: 28.*

Къадын эвден тышкъа чыкъкъанда, дикъкъат чеккен къокъу якъмамалы. Къадынлар къоранта ичинде я да къадынлардан ибарет джемаатларда гузель къокъулар якъа билелер. Эркеклернинъ дикъкъатыны чекмек ичюн парфюмерия къулланмакъ мумин къадыннынъ агъырбашлы ве джиддий арекетлерине ярашкъан иш дегиль.

8. Къаршы джынскъа ошамагъа тырышмакъ

Къадыннынъ ве эркекнинъ урбалары къаршы джынскъа ошамамакъ керек. Къадын эркекке, эркек де къадынгъа бенъземеге тырышмамалы. Эр эки джынснынъ озьлерине махсус хусусиетлери ве бунъа уйгъун къыяфет-урбалары

бар. Къаршы джынскъа бенъземеге тырышмакъ рух ве ахлякъ бозукълыгъындан келе.

Аллахнынъ Ресулы кийим, беден я да давранышларында эркекке бенъземеге тырышкъан къадынгъа ве къадынгъа бенъземеге тырышкъан эркекке лянет эткен. Хадислерде бойле буюрылгъан: «*Къадынлардан эркеклерге ошагъанлар, эркеклерден де къадынларгъа ошагъанлар бизден дегиль*». *Бухарий, Либас, 61.* Абдуллах бин Аббастан -радыяллаху анх- ривает этильгенине коре, Небий -салляллаху алейхи ве селлем- эркеклешкен къадынларны ве къадынлашкъан эркеклерни лянетледи ве, – «*Оларны эвлеринден чыкъарынъыз*», – *деп буюрды*». *Бухарий, Либас, 62.* Абдуллах бин Умер Аллах Эльчисининъ бойле дегенини ривает эткен: «*Учь кимсе бар ки, дженнетке киремезлер ве Къыямет куню Аллах оларгъа мерхамет бакъышынен бакъмаз. Ана-бабасыны динълемеген кимсе, эркеклерге ошамагъа тырышкъан къадын ве апайыны къызгъанмагъан акъай*». *Ахмед б. Ханбель, II, 134*

ЭВ ЭШЬЯСЫ КЪУЛЛАНУВЫНДА ЭЛЯЛЛАР ВЕ АРАМЛАР

Эр джанлынынъ бир ювасы, бир мескени бардыр, инсаннынъ ювасы да эвидир. Пейгъамберимиз -салляллаху алейхи ве селлем-, – «*Дёрт шей сеадет васталарындан: яхшы омюр аркъадашы, кениш эв, яхшы къомшу ве раат минильген айван*», – буюрып, эвнинъ инсан аятындаки эмиетини бельгилеген. *Ибн Хиббан, Сахих.*

«Айт: «Аллах къуллары ичюн яраткъан сюсни ве темиз рызыкъларны ким арам эткен?» аети эвнинъ чечеклер, накъышлар ве шекиллернен сюсленмесини джаиз эте. *А'раф суреси, 32-джи аet.*

Ресулюллах -салляллаху алейхи ве селлем-: «*Къальбинде зерре къадар кибир олгъан кимсе дженнетке киралмаз» буюргъанда, бир адам «Инсан урбасынынъ ве аякъкъабынынъ гузель олгъанындан хошлана!», – деген. Пейгъамберимиз бунъа,*

– «*Шубесиз, Аллах гузельдир, гузелликни севе*», – джевабыны берген. *Муслим Иман 147.* Анджакъ бу изин ве тешвикълар мытлакъ дегиль, базы ясакълар да бар:

1. Алтын ве кумюш савутлар, йипектен орьтюлер

Сахабеден Хузейфе -радыяллаху анх- бойле деген: «*Ресулюллах -салляллаху алейхи ве селлем- бизлерге алтын ве кумюш савутлардан ашап-ичмекни, йипектен урба киймекни ве йипектен орьтю устюнде отурмакъны ясакълады, ве бойле буюрды: «Булар дюньяда олар (кяфирлер), ахиретте исе, бизим ичюндир*». *Бухари, Эшрибе, 28.* Бу хадис алтын ве кумюшнинъ эв эшьясы, йипекнинъ де орьтю оларакъ къулланувыны эркек ве къадын бутюн мусульманларгъа арам эткен. Чюнки бу мадделернинъ икътисадий аяттан чекилип, эвде къулланылувы джемиетке зарардыр.

2. Эйкеллер

«*Ичинде эйкеллер олгъан эвге мелеклер кирмез*», *Бухари, Бед'иль-халькъ 7.*

«*Къыямет куню азабы энъ шиддетли оладжакълардан бири де – суретлер япкъан кишидир*» *Бухарий, Эдеб 75.* киби хадислер мусульманнынъ эвинде эйкель тутмасына ве эйкель япмасына маниадыр. Булар арам этильмесинининъ икмет ве себебине кельгенде, ашагъыдакилерни айтмакъ мумкюн:

а) Инсанлар мухтелиф девирлерде эйкеллерге табынгъанлары ичюн, бу хатыраны силерек тевхидни къорчаламакъ,

б) Эйкельтрашнынъ яратмакъ киби къулгъа ярашмагъан дуйгъу ве тюшюнджелерге къапылып, гунахкъа кирмесине маниа олмакъ,

в) Эйкель япувынынъ бир сынъыры олмагъаны ичюн, сахте танърылар, диний тимсаллер киби Ислямгъа зыт шейлернинъ эйкеллештирильмелерине маниа олмакъ,

г) Файдасыз ве керексиз исрафны ясакъламакъ.

Балалар ойнагъаны бебек, айван киби оюнджакълар эйкель маиетинде олмагъаны ичюн джаиз корюльгенлер. Чюнки Пейгъамберимиз Хазрети Айшенинъ эвленювнинъ ильк йылларында балалыкъ аркъадашларынен бу чешит оюнджакълар ойнагъаныны корьген ве бунъа индемейип, мумкюнлигини косьтерген. *Муслим, Эдеб 54*.

3. Ресим

Ресулюллах -саляллаху алейхи ве селлем- ильк башта, тевхид инанчы гонъюллерге ерлешкенине къадар, ресим меселесинде пек мукъайт даврангъан, сонъра сакъынылмайджакъ нокъталарда рухсатлар берген. Эйкель шеклинде олмагъан кягъыт, серги, орьтю, дивар киби ерлерде сызылгъан ресимлер акъкъындаки хадислер, ресимнинъ мевзусына, рессам я да ресимни къуллангъаннынъ макъсадына ве къулланылгъаны ерге коре, чешит укюмлер кетиргенлер:

Мукъаддес сайылгъан, табынылгъан шейлернинъ ресимлерини япмакъ ве къулланмакъ арамдыр. Чыплакъ инсан ресимлерини япмакъ Ислям ахлякъына зыт ве арамдыр, оларны къулланмакъ да арамдыр. Буларнынъ тышында къалгъан ресимлерден джанлыларгъа аит олмагъанлары мубахтыр, оларны япмакъ ве къулланмакъ сербесттир. Чюнки Ибн Аббас бир рессамгъа, ресим ясагъыны бильдиргенден сонъ, бойле деген: «Илле да сызмагъа истесенъ, тереклернинъ ве руху олмагъан шейлернинъ ресимлерини сызманъ керек». Хадислернинъ бир къысмы Пейгъамберимизнинъ -саляллаху алейхи ве селлем- джанлыларнынъ шекиллерини ичине алгъан ресимлерни яхшы корьмегенини, дигер къысмы исе, оларнынъ ердеки орьтюде, отурылгъан миндерде олгъаны заман, бунынъ джаиз сайылмасыны ифаде этелер.

4. Фотосурет

Ислям алимлери шеадетнаме, паспорт в.с. весикъаларда къулланмакъ ичюн фотосурет чектирмекнинъ ихтиядж (зарурет) олгъаныны козь огюне аларакъ, буны джаиз корьгенлер. Нормаль инсан, айван ве табиат фотосуретлерини чекмек ве къулланмакъ да мумкюндир. Анджакъ фотосуретнинъ мевзусы ве макъсады кене де эмиетлидир. Чыплакъ инсанларнынъ фотосуретлернен христиан азизлерине ве бенъзери шейлерге аит фотосуретлер арамдыр. Ислямда рессамлыкъ ве фотосуретчилик зенаатынынъ укмю меселесине кельгенде, билинмели ки, джаиз олмагъанны япмакъ ве чекмек де джаиз дегильдир.

5. Копек беслемек

Пейгъамберимиз -салляллаху алейхи ве селлем- бойле буюргъан: «*Ав, тарла, багъча, сюрю копеклери мустесна, копек беслеген кимсенинъ савабындан эр кунь бир микъдар эксиле*». *Бухарий, Зебаих 6.* Копек олгъан эвге мелекнинъ кирмегенини бильдирген хадислер де юкъарыдаки хадиске къошулгъанда, чыкъкъан нетидже будыр: Къорчаланув ве авланув киби бир ихтиядж олмадан, эвлерде копек беслемек Ислямда ясакътыр. *Бухарий, Бед'уль-халькъ 7, 17.*

Бунен берабер, эр джанлыгъа мерхамет этилип, ярдым этилир ве эджир алыныр. Ресулюллах къуюя башында сувсузлыкътан олеяткъан бир копекке сув берген гунахкярнынъ иляхий багъышлавгъа наиль олгъанындан хабер берген эди. *Бухарий, Шуруб, 9.*

ЭГЛЕНДЖЕ АЯТЫНДА ЭЛЯЛЛАР ВЕ АРАМЛАР

Ислям дини фитрий бир диндир, яни инсаннынъ яратылышындан, табиатындан кельген ихтиядж ве хусусиетлерине уйгъун бир диндир. Инсаннынъ ихтияджлары арасында раатланмакъ, шенъленмек ихтияджлары да бар.

Ашкъазан насыл аш ве ичерлик истесе, козь де гузель шейлерге бакъмакъ, къулакъ гузель сеслерни эшитмек истей. Аш ашамакъны тамамен ясакъламакъ мумкюн олмагъаны киби, айны шекильде инсан истеклерининъ де сынъырсыз ясакъланмасы я да бутюнлей сербест быракъылмасы да нормаль дегиль. Иште, Ислям орта ёлны туткъан, асыл макъсадкъа, яни нефиснинъ тербиеси, эмирлерге ве ясакъларгъа риает принциплерине зарар бермеген эгленджелерни мубах эткен.

1. Музыка

Музыка къадын я да эркек тарафындан сес ве чалгъы алетинен иджра этильген малюм санаттыр.

Музыка, янында арам ишленмегени, арамгъа алет этильмегени такъдирде мубахтыр. Лякин йырлагъан инсангъа, йырлангъан тюркюге, чалынгъан алетке, ерге ве динълеген кишилерге коре, бу укюм денъише биле ве арам, мекрух, мубах ве мустехаб олмасы мумкюн.

Музыканы иджра этмек:

Зенаат оларакъ музыканен огърашмакъ ве музыка иджра этмек мекрух къабул этильген. Музыкалы топлашувлар Исламнынъ ильк девирлеринден башлап, хош къаршыланмай эди. Хадислерде музыка алетлерининъ бир чокъу тенкъид этильген ве умумиет иле музыканы иджра эткенлер шейтангъа бенъзетильгенлер. Бунен берабер, бу чешит хадислер хадис алимлери тарафындан зайыф къабул этильгенлер.

Ислям алимлери ички меджлислерининъ темсили олгъан, бу ерлерни хатырлаткъан музыка алетлерининъ къулланувы арам олгъаныны, лякин тедавийлев, раатландырув киби макъсатларнен ней, давул, даре союндан музыка алетлерининъ къулланыла биледжегини бельгилегенлер. Шу джумледен Ислям алимлери дженкте урулгъан буюк давулнен тойларда чалынгъан дарелинъ къулланылувына изин бергенлер.

Пейгъамберимизнинъ -салляллаху алейхи ве селлем- байрам, корюшюв киби мунасебетлернен музыканынъ иджра этильмесине разылыкъ косьтергени, тойларда да бунъа тешвикъ эткени сагълам риваетлерге таяна. Айрыджа, музыканынъ арамгъа алет этильмеден, сырф саз ве сес музыкасынынъ арам этильгенине даир сахих хадислер ёкътыр. Музыка башкъаларыны раатландырмакъ ичюн дегиль де, озюни раатландырмакъ ве сыкъынты иле ялынъызлыкътан къуртулмакъ ичюн япылса, бу джаиздир. Имам Эбу Юсуфкъа сорагъанлар: «Тойдан гъайры, меселя, къадыннынъ ве баланынъ озь эвинде даре чалмасына не дерсинъ?» Буюк алим бойле джевап берген: «Бунда керахет ёкъ. Адден-ашыр оюн ве тегъанни (музыка) олса, оны мекрух корем».

Йыр ве тюркю йырламакъ:

Умумиетле, тюркю сёзлеринде файдалы огютлер ер алмай, тюркю йырлангъанда, бир чокъ керелер, къадерге исьян киби Ислям инанчына зыт бир чокъ сёзлер сёйлене. Эгер тюркю йырлагъан киши сёз, музыка ве давранышларында ислямий ольчюлерге дикъкъат этсе, о вакъыт бойле тюркюлерни иджра этмек мубахтыр.

Тюркюге уйгъун музыкалар сайлангъанда, инсанларны шехветке, агрессиягъа в.б. бенъзери шейлерге сюрюклеген музыка къулланылмамалы. Хадислерде, алельхусус, инсанларны сычратып ойнаткъан, оюнгъа севкъ эткен музыкалар тенкъит этильген.

Эгер музыка ички меджлиси киби арам ишленген ерлерде иджра этильсе, анда тюркю йырламакъ арам къабул этильген, бойле ерлерде булунмакъ яхшы корюльмеген.

Йыр, Тюркю динълемек:

Музыканы динълеген киши нокъта-и назарындан музыка арам, мекрух, мубах ве мустехаб ола биле.

1) Кийильген урбасы, сёзю, сеси ве музыканен шехветни къозгъалагъан кимселернинъ, хусусан, къадынларнынъ иджрасындаки тюркюлерни динълемек арамдыр.

2) Бутюн бош вакътыны ибадет къылмакъ ерине музыканен кечирмек мекрухтыр. Бу себептен вакъытнынъ чокъусыны бунъа берген кимсе ичюн музыка динълемек мекрухтыр.

3) Инсанны раатландыргъан музыка мубахтыр. Бунъа эсасен, гузель сестен хошланувдан гъайры дуйгъуларгъа кирмеген кимсе ичюн музыка динълемек мубахтыр.

4) Аллах, Пейгъамбер, ватан, инсан, айван ве табиат севгисини макъсат туткъан, инсанларны кедерлеткен, фукъарелернинъ ве зулумгъа огърагъанларнынъ алларыны хатырлаткъан, дженк эснасында мусульманларны джоштургъан музыкалар мустехаптыр. Бунъа коре, Аллах севгисинен толып ташкъан, гузель сес дуйгъанда, ялынъыз гузель сыфатларны хатырлагъан кимсе ичюн музыка динълек мустехаптыр.

2. Кинотеатр ве телевизор

Кинотеатр ве телевизор эм козьге, эм де къулакъкъа хитап эткен муим хабер, тахсиль, маариф ве эглендже васталарыдыр. Бу васталаргъа арам демек мумкюн дегиль, олар вастасынен косьтерильген ве бильдирильген шейлерге бакъып, укюм бермек керек.

Телевизор ве кинотеатрдаки умумий вазиет козь огюне алынып, Ислям инанчы, ахлякъы ве укюмлерине зыт

рекламаларны, фильмлерни, косьтерилишлерни косьтерген кинотеатр ве телевизор яйынларыны сейир этювнинъ джаиз олмайджагъы ачыкътыр. Ахлякъкъа ве эдепке зыт яйынларнен къаршылашмамакъ ичюн, бойле яйын япкъан каналларны мумкюн олгъаны къадар сейир этмемек, раатланув ве эглендже ичюн олса да, Ислямнынъ къоранта къурулышына ве ахлякъына уйгъун программалар япкъан, хаберлер яйынлагъан каналларны сейир этмек керек.

Телевизор ве кинотеатрнынъ яхшы, догъру ве гузель олгъаныны косьтермек, бильдирмек ве оларны инсанларны янълыш бильгилерден арындырмакъ ве файдалы бильгилер огрентмек макъсадынен къулланмакъ мусульманларнынъ вазифесидир.

3. Шакъа этмек ве лятифе айтмакъ

Лятифе, шакъа инсанларны шенълендирген, кульдюрген, эглендирген сёз усталыгъы ве санатларыдыр. Пейгъамбер Эфендимиз, керек корьгенде, лятифе айткъан, шакъа эткен эди.

Къарт бир къадын Ресулюллахкъа -салляллаху алейхи ве селлем- келип, «Аллахкъа дуа эт, мени дженнетке кирсетсин», – деген эди. Пейгъамберимиз, – *«Эй филяннынъ анасы! Дженнетке къарт къадын кирмез» буюргъан, къадын да дженнетке ич кирип оламайджагъыны тюшюнип, кедерленген ве козьлеринде яшлар пейда олгъан эди. Пейгъамберимиз -салляллаху алейхи ве селлем- къадыннынъ вазиетини корьгенде, онъа макъсадыны ачыкълап, – «Къарт къадын дженнетке къарт оларакъ кирмейджек. Аллах оны янъыдан яратаджакъ да, о, яш бакире къыз оларакъ дженнетке киреджек», – буюргъан ве онъа бу аетни окъугъан:* **«Биз оларны янъыдан яраттыкъ, оларны бакире, акъайларына федакяр ве яшдаш яптыкъ».** *Вакъыа суреси, 38-джи ает.*

Шакъа этип, лятифе айткъан киши ич бир кимсени мыскъылламамалы, шереф ве намусларгъа тиль узатмамалы.

Худжурьат суреси, 11-джи ает. Кульдюрмек ичюн ялан сёйлемемели: «*Этрафындакилер кульсин деп, лаф сырасы ялан сёйлегенге не языкъ, чокъ языкъ!*» *Тирмизий, Зюхд 10.*

4. Спорт мусабакъалары

Чапув: Чапаракъ мусабакъа япмакъ спортнынъ бир чишитидир. Спортнынъ исе, джиддий файдалары янында, онен огърашкъанлар ве сейир эткенлер ичюн эглендириджи тарафы да бар. Сахабе чапув мусабакъаларыны япа эдилер. Хазрети Алининъ яхшы чапыджы олгъаны ривает этиле. Ресулюллахнынъ да, апайы Айшенен мусабакъа япкъаны, ильк мусабакъада Хазрети Айшенинъ Пейгъамберимизни -салляллаху алейхи ве селлем- озгъаны, даа сонъра япкъанлары мусабакъада да, Хазрети Айше толушкъаны ичюн, Ресулюллахнынъ -салляллаху алейхи ве селлем- оны озгъаны Хазрети Аише тарафындан анълатылгъан.

Кунюмизде яйылгъан чапув эсаслы футбол, баскетбол, теннис киби спорт оюнлары, оюн япылгъанда, урбагъа дикъкъат этильсе, мубахтыр.

Атыш мусабакъасы: Хазрети Пейгъамбер -салляллаху алейхи ве селлем- эм мусульманларнынъ дженклешюв кучюни арттырмакъ, эм де оларнынъ бош вакъытларны дегерлендирмек ичюн атыш мусабакъалары тешвикъ эткен эди. Бу талим ве мусабакъаны япкъанларгъа раст кельгенде, «*Айды, атынъыз, мен де сизнен бераберим*», – деп, оларны джоштура эди. *Бухарий, Джихад 78; Менакъыб, 4.* Бу меселеде анджакъ бир сынъырлав бар, о да джанлы нишанларгъа (айванларгъа) атып, мусабакъа этмекнинъ яманланмасыдыр.

Айванларны дёгюштирмек: Ислям эвельсинден башлап, кунюмизге къадар узангъан бир адет де хораз, копек, бугъа киби айванларны дёгюштирип, буны сейир этмек ве эгленмектир. Зевкъ ве эглендже олсун деп, айванларгъа эзиет этмектен ибарет олгъан бу адетни Пейгъамберимиз -салляллаху алейхи ве селлем- ясакълагъан.

Къылыч-къалкъан ве мызракъ оюны: Мусульманлар заман-заман миллий аньанеге таянгъан мызракъ оюнларыны япа эдилер. Хазрети Умер бир кереси бунъа маниа олмагъа истеген, Ресулюллах да онъа: *«Быракъ, Умер, ойнасынлар»,* – деген. Пейгъамберимиз -салляллаху алейхи ве селлем- озю де Хазрети Айшеге бу оюнны сейир этмеге теклиф эткен, оны эркеклер корьмейджек шекильде абасынен орьткен, ве олар, бойледже, истегенлери къадар месджидде иджра этильген оюнны сейир эткенлер. Ресулюллах -салляллаху алейхи ве селлем- шу арада, – «*Айды, хабешлилер! Косьтеринъиз озюнъизни*» *Муслим, Идейн, 17, 21.*, – деп, оларны тешвикъ эткен ве «*Эгленджени севген генч къызларнынъ васиетини такъдир этинъиз, анълайыш косьтеринъиз*», – буюргъан эди. *Бухарий, Никях 82.*

Куреш: Хазрети Пейгъамбернинъ -салляллаху алейхи ве селлем- тешвикъ эткен спорт ве эгленджелер арасында куреш де бар. Пейгъамберимизнинъ о заманнынъ сырты ерге тиймеген пельваны Руканенен учь кере куреш япкъаны ве оны енъгени ривает этильген.

Ат минмек ве ялдамакъ: «Аллахны анъмакътан гъайры къалгъан эр шей эглендже ве гъафлеттир; анджакъ учь шей бундан мустесна: Эр кишининъ нишанлар арасында кезмеси (атыджылыкъ), апайынен ойнашмасы ве ялдамагъа огренмеси» деген хадис шу учь такъдир этильген арекетлерден бириси – ат минмекни ве атыджылыкъны да тешвикъ эткен.

Пейгъамберимиз бир хадис-и шерифлеринде «Балаларынъызгъа ялдамакъны ве окъ атмакъны, къадынларгъа да йип орьмекни огретинъиз», – буюргъан. Азрет-и Умер де Шам халкъына язгъан мектюбинде: «Балаларынъызгъа ялдамакъны, атыджылыкъны ве ат минмекни огретинъиз», – деп, тевсие эткен.

Пейгъамберимизнинъ ат мусабакъасыны яптыргъаны ве биринджи ерни алгъангъа эдие бергени ривает этильген.

Нард оюны: «*Нард ойнагъан элини домузнынъ этине ве къанына батыргъан киби ола*» *Ибн Мадже, Эдеб 43.*, «*Нард ойнагъан Аллах ве Ресулынынъ эмрине къулакъ асмагъан ола*» *Эбу Давуд, Эдеб 56.* хадислерини козь огюне алгъан алимлер нард

ойнамакънынъ арам олгъан укюмини менимсегенлер. Базы дин алимлери исе, хадислернинъ къумаргъа аит олгъаныны, къумарсыз нард ойнамакънынъ джаиз олгъаныны сёйлегенлер. Карталар киби кягъыт оюнлар да нард оюны кибилер. Буларгъа тюшкюнлик косьтермемек, къумаргъа ёл бермемек шарттыр.

Сантырач оюны: Сантырач оюны Пейгъамбирмизнинъ вефатындан сонъ, сахабе девринде Ислям дюньясында яйылып, танылгъан. Бу оюннынъ укмю акъкъында фикир айрылыгъы мейдангъа кельсе де, сантырачны арам саймакъ ичюн ич бир сагълам делиль ёкътыр. Дигер мубах оюнлар киби, бу оюннынъ да джаиз олмасы ашагъыдаки шартларгъа багълыдыр:

а) Ойнамагъа далып, намазны кечирмемек,

б) Къумаргъа ер бермемек,

в) Оюн сырасында тильни ярамай сёзлерден сакъындырмакъ.

Мусабакъаларда эдие берильмеси: Мусабакъа ве ярышларда мувафакъиет косьтергенлерге учюнджи бир шахыс я да муэссисе тарафындан эдие берильмеси джаиздир, берильген эдиени алмакъ да мубахтыр.

Эки инсаннынъ «Эгер сен мени озсанъ, санъа шу къадар пара береджем, анджакъ мен сени озсам, бир шей алмайджам» шеклиндеки шартлы мусабакъалар джаиздир. Бойле тек тарафлы шарт къошмакъ арам олмагъаны ичюн, гъалип кельген тарафнынъ эдиени алмасында сакъыныладжакъ тараф ёкътыр.

Ильмий ярышлар да бойледир. Яни эки инсан ильмий бир меселеде тартышсалар ве булардан бири дигерине: «Меселе сен айткъан киби олса, мен санъа шу къадар береджем, амма меним айткъаным киби олса, бир шей истемейим», – деп, шарт къошса, бу да джаиздир.

Мусабакъада эр эки тараф ичюн де эдие шарт къошулса, яни ярышкъанлардан бири дигерине: «Мен къазансам, сен шу къадар пара береджексинъ, сен къазансанъ, мен шу къадар пара береджем», – деп, эки тарафлы шарт къошмалары

къумар сайылып, укмю арамдыр.

5. Къумар

Ислям дини къумарны (азарт оюн шеклини) ясакълагъанда, белли бир оюнны козьде тутмагъан, бутюн оюнларнынъ мана ве нетиджесини козьден кечирильмесини эсас алгъан. Къайсы алет ве усулнен ойналса, ойналсын, оюнда ким ютаджагъы, ким ютуладжагъы эвельджеден билинмейип, оюнгъа белли менфаатлар багъаланса, бунъа къумар дейлер. Яни оюнджылар пара я да башкъа менфаатларны конгъа къойып, сонъунда къазангъанлар буны алса, енъильгенлер де зарар корьсе, бу – къумардыр.

«Эй, иман эткенлер! Ички, къумар, таш путлар, фал окълары бирер шейтан иши, писликлердир; булардан узакъ турынъыз ки, къуртулышкъа ириширсинъиз. Шейтан ички ве къумар ёлунен анджакъ аранъызгъа душманлыкъ век кин сокъмакъ, сизни Аллахны анъмакътан ве намаздан четлемек истей. Артыкъ вазгечтинъиз, дегильми?» *Маиде суреси, 90-91-джи аетлер.* манасындаки ает къумарнынъ эм арам олгъаныны косьтере, эм де бу укюмнинъ икметлерини сая:

а) Къумар акъсыз къазанч ёлудыр. Башкъасынынъ малыны ийле ве алдатувнен алмакъ къаршылыкълы разылыкъ олса биле, арамдыр.

б) Енъильген бергенине разы корюнсе де, юрегинде кедерленгени ве къазангъангъа кин, душманлыкъ дуйгъаны шубесиздир.

в) Къумар ибадетлерге маниа ола. Гъайып эткен къазанмакъ, къазангъан бу зевкъны янъыдан алмакъ ичюн текрар ойнарлар ве бу ал кет-кете алышканлыкъ къазандырыр, инсанны къумарджы япар.

г) Къумарнынъ зарары шахсларда къалмаз, джемиетке кечер; ишсиз, кучьсюз, къумар ойнамакънен вакъыт ольдюрген кимселернинъ чокълашмасына себеп олур. Мусульман аят ве къазанчы шансъкъа ве тесадюфке дегиль, алгъан тедбирлери ве берген эмегининъ нетиджесине багъламалыдыр.

Лотерея ве шанс оюнлары: Лотерея киби оюнлар да

къумардыр, чюнки къумарнынъ бутюн унсурларыны ичине ала.

Къура чекменинъ укмю: Къура бир де бир меселеде онен алякъалы олгъан инсанлар арасында сайлап алмакъны мумкюн эткен себеб олмагъан алларда бу меселенинъ алли ичюн мураджаат этильген мешру бир ёлдыр (жребий).

Къура Китап ве Суннетнен сабиттир. Къуран-ы Керимде бильдирильгенине коре, кечмиш пейгъамберлерден базылары да базы анълашмазлыкъларны чезмек ичюн къура чеккенлер эдилер.

Куньлюк аятымызда да пек чокъ меселеде къура чекюв усулына мураджаат этильгенини коремиз. Меселя, деве ве сыгъыр киби айванларны ортакълашып, къурбан чалгъанлар, этлерни араларында тартып, болюштирелер. Даа сонъра да къайсы парча кимге аит олгъаныны бельгилемек ичюн, къура чекелер ве эляллашалар. Бойледже де, варислер арасында мирас пайлашылгъандан сонъ, эр кеснинъ пайы, хошнутсызлыкъ чыкъмасын деп, чокъусы вакъыт къуранен бельгилене.

СУАЛЛЕР ВЕ ВАЗИФЕЛЕР

Эркеклерге насыл сюслер ясакълангъан?

Парик такъмакъ джаизми?

Сач ве сакъалны боямакъ джаизми?

Сакъал кесмекнинъ укюми недир?

Къаршы джынскъа ошамагъа тырышмакънынъ насыл зарарлары бар?

Алтын ве кумюш савутлар, йипектен орьтюлер къулланмакъ джаизми?

Эйкель, Ресим, Фотосурет япмакъ джаизми?

Музыка динълемек, Кинотеатргъа бармакъ джаизми?

Къумар недир? Ачыкъланъыз.

БОЛЮК VI

ИСЛЯМДА ДЖЕЗА УКЪУКЪЫ

(УКЪУБАТ)

БОЛЮКНИНЪ МЕВЗУЛАРЫ

ХАД ДЖЕЗАЛАРЫ

а. Зина джезасы

б. Зина ифтирасынынъ джезасы (къазф)

в. Хырсызлыкъ джезасы

г. Ёл кесмекнинъ (айдутлыкънынъ) джезасы

д. Ички ичмининъ джезасы

е. Иртидад эткенге бериледжек джеза

Ольдюрюв ве яралама джезалары

а. Къысас джезасы

б. Диет джезасы

ИСЛЯМДА ДЖЕЗАЛАРНЫНЪ ЧЕШИТЛЕРИ

Ислямнынъ кетирген эмир ве ясакъларына я да Ислямнынъ берген салахиет сынъырлары ичинде идареджилер бельгилеген къаиделерге уймагъанларгъа татбикъ этиледжек санкцияларгъа укъубат дейиле.

Ает ве хадислерде бельгиленген джезаларгъа «хад» джезасы дейлер. Ислям девлети къойгъан джезаларгъа да «тазир» джезасы дейлер.

1. Хад джезалары

Хад джезалары бештир: зина, хырсызлыкъ, ички ичмек, намуслы къадынгъа зина ифтирасы атмакъ ве ёл кесмек къабаатлары ичюн бельгиленген джезалар. Бу джезалар бир группа тарафындан дегиль, мусульман девлетининъ реиси я да онынъ салахиетли векиллери тарафындан татбикъ этиле биле. Буларны къыскъаджа бойле ачыкъламакъ мумкюн:

а. Зина джезасы:

Эвли эркек ве къадын ичюн реджм япмакънен, бекяр эркек ве къадын ичюн юз сопа урмакънен ерине кетириле. Бекярларнынъ зина джезасы аетнен, эвлилернинъки исе, хадиснен сабиттир.

Къуран-ы Керимде бойле буюрыла: **«Зина эткен эркек, зина эткен къадындан эр бирисине юз сопа урынъыз. Аллахкъа ве ахирет кунюне инансанъыз, Аллахнынъ дининде (укюмлерини татбикъ эткенде) оларны аджыйджакъ киби олманъыз. Муминлерден бир джемаат да, оларгъа берильген джезагъа шаат олсун».** *Нур суреси, 2-джи ает.* Бу аетте бекярларнынъ зинасы акъкъында тариф этиле.

Шафиий ве Ханбелийлерге коре, сопа джезасынен берабер бир йыл муддетинде сефер узакълыгъындаки бир ерге сюргюн джезасы да бериле. Делиль бу хадистир: «*Бекярнынъ бекярнен зинасында юз сопа ве бир йыл сюргюн, тулнынъ тулнен зинасында юз сопа ве реджм джезасы бар*». *Зейляий,*

Насбу´р-Рае, III, 330; Шевканий, Нейлю´ль-Эвтар, VII, 87.

Ханефийлерге коре, зинада сюргюн хад джезасы олмайып, Ислям девлетининъ керек корьгенине къалдырылгъан апс джезасы киби тазир чешитинден бир джезадыр.

Ислям алимлери эвлилернинъ зинасына реджм джезасы керек олгъаны меселесинде фикир бирлиги ичинделер. Реджм джезасы (таш ташлап ольдюрмек) мутеватир хадислер ве иджманен сабиттир. Хазрети Пейгъамбер девринде бир къач эвли кишиге зина джезасы татбикъ этильген эди.

Хазрети Пейгъамбер бойле буюргъан: «*Мусульман бир кимсенинъ къаны учь шейден бирисинден гъайры элял олмаз: «Зина эткен тул къадын, джан къаршылыгъы джан ве джемааттан айырылып, динини терк эткен кимсе*». *Бухарий, Дийат, 6; Муслим, Касаме, 25, 26; Эбу Давуд, Худуд,1.*

Аллах Эльчиси -салляллаху алейхи ве селлем- зина къабаатыны итираф эткен Маиз адлы кишиге реджм джезасыны татбикъ эткен эди. *Зейляий, Насбу´р-Рае, III, 314; Шевкъаний, Нейлюль Эвтар, VII, 95,109.* Башкъа бир вакъиада Унейсни -радыяллаху анх- вазифелендирип, бойле буюргъан: «*Эй, Унейс, о къадынгъа бар, зинасыны итираф этсе, оны реджм эт*». *Бухарий, Сульх, 5.*

Зинадан юклю къалгъан бир къадын озь къабаатыны дёрт кере икърар эткен эди. Онынъ догъувдан сонъ реджм этильмеси эмир этильген. Лякин Аллах Эльчиси, онынъ дженазе намазыны къылдыргъан сонъ, озь разылыгъынен Аллахнынъ ве Ресулынынъ укмюне разы олгъан бу къадын акъкъында бойле буюргъан: «*О, ойле бир тёвбе этти ки, мединелилерден етмиш кишиге болюштирильсе, эписине етер эди. Аллах ичюн джан бермектен даа фазилетли бир амель билесинъизми?*» *Муслим, Худуд, 28; Ибн Madже, Диет, 36.*

Зина чокъ буюк гунахтыр. Анджакъ зина джезасынынъ ерине кетирильмеси ичюн дёрт эркек шаат шахсен къабаатлыларны зина фиилинде корип, шаатлыкъ япмалары я да зина эткен айры заманларда махкемеде дёрт кере зина икъ-

рарында булунмасы керек.

б. Зина ифтирасынынъ джезасы (къазф):

Намуслы къадынгъа зина ифтирасыны атмакъ буюк гунахлардандыр. Хазрети Пейгъамбер -салляллаху алейхи ве селлем- бойле буюргъан: «*Инсанны элякке алып баргъан еди гунахтан сакъынынъыз. Булар шу гунахлардыр: Аллахкъа ширк къошмакъ, ырым ве сиир япмакъ, акъсыз ерге адам ольдюрмек, фаиз ашамакъ, етим малыны ашамакъ, дженктен къачмакъ, намуслы иман саиби къадынгъа зина ифтирасыны атмакъ*». *Бухари, Весайа, 23; Муслим, Иман, 38; Эбу Давуд, Весайа, 10.*

Зина ифтирасынынъ джезасы Къуран-ы Керимде бойле бельгиленген: **«Намуслы къадынларгъа зина ифтирасыны атып, сонъра дёрт (эркек) шаат кетиралмагъанларгъа сексенер сопа урынъыз ве артыкъ оларнынъ шаатлыгъыны ич бир вакъыт къабул этменъиз. Олар гунахкяр кимселердир. Анджакъ, бундан сонъ, тёвбе этип, тюзельгенлер истиснадыр. Аллах чокъ багъышлайыджы ве мерхаметлидир».** *Нур суреси, 5-джи ает.*

в. Хырсызлыкъ джезасы:

Башкъасына аит олгъан, къорчалав алтында тутулгъан энъ аз он дирхем дегериндеки (Хазрети Пейгъамбер девринде эки къоюн бедели) малны хырсызламакънынъ джезасы Къуран-ы Керимде бойле бельгиленген: **«Хырсыз эркек ве хырсыз къадыннынъ, япкъанларына къаршылыкъ джеза ве Аллахтан ибрет олмасы ичюн, эллерини кесинъиз. Аллах иззет ве икмет саибидир»** *эль-Маиде суреси, 38-джи ает.* Хазрети Пейгъамбер бойле буюргъан: «*Сизден эвелькилер, шу себептен эляк олдылар: олар сойлу бир кимсе хырсызлыкъ япкъаны вакъыт, хырсызны сербест быракъа эдилер, кучьсюз бир кимсе хырсызлыкъ япкъанда да, оны джезалай эдилер*». *Шевканий, айны китап, VII, 131, 136.*

Хырсызлыкъ джезасы татбикъ этильгенде, чалынгъан

мал эльде мевджут исе, саибине теслим этилир; ёкъ олгъан исе, бу малнынъ тазмини керекмей. Аллах Эльчиси «*Хырсызгъа хад татбикъ этильгенден сонъ, артыкъ малнынъ тазмини истенемез*», – буюргъан. *Зейляий, айны китап, III, 375.*

Хазрети Умер къытлыкъ йылындаки сыкъынтыларны дикъкъаткъа алып, эль кесмек джезасыны татбикъ этмеген. Чюнки хадисте «*Кучюнъиз еткени къадар шубелернен хадлерни тюшюринъиз*» буюрылгъан. *Эбу Давуд, Салят, 14; Тирмизий, Худуд, 2.*

г. Ёл кесмекнинъ (айдутлыкъынынъ) джезасы:

Ёлдан кечкенлернинъ огюни кесмек ве кечишни акъсыз оларакъ ясакълап, ёлджуларны таламакъ Ислямда шиддетнен джезаландырылгъан къабааттыр. Аллах Тааля бойле буюра: **«Аллах ве Ресулына къаршы дженклешкенлернинъ ве ер юзюнде тертипни бозмагъа арекет эткенлернинъ джезасы анджакъ ольдюрилювлери, я да асылувлары, яхут да эль ве аякъларынынъ чапразлама кесилюви, я да олгъан ерлеринден сюргюн этилювлеридир. Бу джезалар олар ичюн дюньядаки бир резилликтир. Оларгъа ахиретте де буюк азап бар».** *Маиде суреси, 33-джи ает.*

Бу аетте бельгиленген джезалар къабаатнынъ хусусиетине ве шиддетине коре татбикъ этиле. Ёл кескенлер ялынъыз талама япсалар, эль ве аякълары чапразлама кесилир, ольдюрюв къабаатыны ишлеген олсалар, ольдюрилирлер.

Ёл кесип адам ольдюрген ве талама япкъан кимсеге хад джезасынынъ татбикъы меселесинде Ислям алимлери арасында фикир бирлиги бар. Бу джеза ольдюрильгеннинъ велиси афу этмесинен я да талавда алынгъан малнынъ кери берилювинен тюшмез.

д. Ички ичменинъ джезасы:

Сархош этиджи ичкилернинъ ичильмеси ает ве хадислернен ясакълангъан. Ичкининъ кесен-кес ясакъ олгъаны-

ны бильдирген аетте бойле буюрыла: **«Эй, иман эткенлер! (Акъылны джойдургъан) ички, къумар, таш путлар, фал окълары бирер шейтан иши, писликлердир; булардан узакъ турынъыз ки, къуртулышкъа ириширсинъиз. Шейтан ички ве къумар ёлунен анджакъ аранъызгъа душманлыкъ ве кин сокъмакъ, сизни Аллахны анъмакътан ве намаздан четлемек истей. Артыкъ вазгечтинъиз дегильми?».** *Маиде суреси, 90, 91-джи аетлер; Бакъара, 2/219; эн-Ниса ; 4/43; эль-А´раф, 7/157; эн-Нахл, 16/67.*

Шарап ичкен кимсе аз ичсин, чокъ ичсин, сархош олсун, я да олмасын, онъа хад джезасы татбикъ этиле. Чюнки Хазрети Пейгъамбер, – «*Шарап ичкен кимсеге сопа урунъыз*», – буюргъан. *Эбу Давуд Худуд, 36; Тирмизий, Худуд 15; Несаий, Эшрибе, 42 .*

Сархош этиджи олгъаны билинген эр бир ичкини ичкенге хад джезасы берильмек керек. Делиль шу хадистир: «*Эр сархош этиджи ички хамрдыр ве эр хамр да арамдыр*». *Муслим, Эшрибе, 73; Эбу Давуд, Эшрибе, 5.*

Муджтехидлернинъ чокъусына коре, сархошлыкънынъ джезасы сексен сопадыр. Делиль Хазрети Алининъ шу сёзюдир: «Инсан ички ичкенде, сархош ола, сархош олгъанда да, сачма-сапан сёзлер айта; сачма-сапан сёзлер арасында да ифтира эте. Ифтиранынъ хад джезасы исе, сексен сопадыр». *Шевканий, Нейлю´л-Эвтар, VII, 144; Зейляий, Насбу´р-Рае, III, 351.*

Шафиийлерге коре, шарап я да дигер ичкилерни ичмекнинъ джезасы къыркъ сопадыр. Чюнки Хазрети Пейгъамбер -салляллаху алейхи ве селлем- бу мевзуда белли бир микъдар татбикъ этмеген. Эбу Хурейре -радыяллаху анх- Хазрети Пейгъамберге кетирильген бир сархошкъа татбикъ этильген джезаны бойле анълаткъан: «Бизден базылары эллеринен, базылары аякъкъап я да урбасынен урдылар. Адам айырылып кеткенде, аркъасындан «Аллах сени резиль этсин», – дедилер. Буны эшитип, Аллах Ресулы бойле буюрды: «*Бойле сёйлеменъиз, онъа къаршы шейтангъа ярдым этменъиз*». *Бухарий, Худуд, 4; Муслим, Худуд 35; Эбу Давуд, 35, 36; Тирмизий, Худуд, 14, 15.*

е. Иртидад эткенге бериледжек джеза:

Иртидад Ислям динини терк этип, инкярджылыкъкъа, динсизликке дёнмек манасына келе.

Къуран-ы Керимде бойле буюрыла: **«Сизден ким дининден дёнсе ве кяфир оларакъ ольсе, оларнынъ япкъан ишлери дюньяда да, ахиретте де, бошуна кетер. Олар джеэннемликтир ве о ерде даимий къаладжакълар».** *Бакъара суреси, 217-джи ает.*

Ислям муджтехидлери муртеднинъ ольдюрильмеси керек олгъаны меселесинде фикир бирлиги ичинделер. Делиль шу хадислердир: *«Динини денъиштирген кимсени ольдюринъиз» Бухарий, Джихад 149, И´тисам, 28, Иститабе, 2; Эбу Давуд, Худуд 1., «Мусульман бир кимсенинъ къаны анджакъ учь шейден бирисинен элял ола: зина эткен тул, джангъа къаршылыкъ джан ве джемааттан айырылып, динини терк эткен кимсе». Бухарий, Дийат, 6; Муслим, Касаме, 25, 26; Эбу Давуд Худуд 1.*

Анджакъ иртидат къабаатынынъ къатий оларакъ бельгиленмеси инсанларнынъ озь башларына къарар берип оладжакълары вазиет дегиль. Бунынъ ичюн, бу къабаатнынъ махкемеде къатий оларакъ сабит олмасы керек. Айрыджа, иртидат къабаатына джеза татбикъ олмасы ичюн иртидат эткен инсандан тёвбе этмесининъ истенмеси, тёвбе этмекте тирелип, Ислямгъа къайтмагъа истемемеси керек.

2. ОЛЬДЮРЮВ ВЕ ЯРАЛАМА ДЖЕЗАСЫ

(КЪЫСАС ВЕ ДИЕТ)

а. Къысас джезасы:

Къысас шахснынъ акъкъы оларакъ ерине кетирильмеси керек олгъан, ает ве хадислерде микъдары бельгиленген ве къабаатлынынъ беденине япылгъан джеза демектир. Къысас махсус адам ольдюрювнен базы махсус яралав ве сакъат этюв арекетлерини ичине ала.

Къысас джезасы Китап ве Суннет делиллерине таяна. Къуран-ы Керимде бойле буюрыла: **«Эй, иман эткенлер, ольдюрильгенлер акъкъында сизге къасас фарз этильди. Урьге урь, хызметкяргъа хызметкяр, къадынгъа къадын (ольдюрилир). Амма, эр кимнинъ джезасы къардашы (ольдюрильгеннинъ велиси) тарафындан бир микъдар багъышланса, артыкъ (тарафлар) акъкъаниетке уймалы ве (ольдюрген) онъа (керекли акъкъыны) яхшылыкънен одемели. Бу айтылгъанлар Раббинъизден бир йымшатув ве рахметтир. Эр ким бундан сонъра адден ашса, эльбетте, онынъ ичюн элем бериджи азап бар. Эй, акъыл саиплери! Къасаста сиз ичюн аят бар. Умют этилир ки, (бу укюмге уйып) къорчаланырсынъыз».** *Бакъара суреси, 178-179-джи аетлер.*

Б. ДИЕТ

Ольген кимсе ичюн олюми къаршылыгъындаки берильген мал я да накъыт парагъа «диет» дейиле. Бу, ольдюрильгеннинъ мирасчыларына берильмеси керек олгъан малий бедельдир. Яралав, азаны къопармакъ я да сакъатламакъ киби арекетлерде зарар корьгенге берильмеси керек бедельге «эрш» ады бериле. «Диет» ады базан «эрш» ерине де къулланыла. «Эльнинъ диети» ифадесинде олгъаны киби.

Хазрети Пейгъамбер ве ильк дёрт халифе девринде бельгиленген диет микъдарлары шу мал я да накъыт паралардан бирисидир: а) юз деве, б) бинъ динар (мискъаль) алтын, в) он я да он эки бинъ дирхем кумюш, г) эки юз сыгъыр, д) эки бинъ къой, е) эки юз такъым урба. *Касаний, айны китапта, VII, 254; Ибн Абидин, айны китапта, V, 504; Ибн Хазм, эль-Мухалла, Кахире 1350-1352, X, 759.*

Яраламаларнынъ тазминаты олгъан «эрш» микъдарларындан бир къысмы хадиснен бельгиленген. Меселя, эль кесме къабаатынынъ эрши там диетнинъ ярысыдыр, тиш сындырувда эрш там диетнинъ онда бири къадар. Принцип оларакъ, беденде тек олгъан органлар ичюн там диет, чифт

органларнынъ эр бири ичюн ярым диет, дёрт дане олгъаннынъ эр бири ичюн дёртте бир диет керек. Нассларда косьтерильмеген вазиетлерде тазминатнынъ микъдарыны акем бельгилей. Бильген инсаннынъ такъдир ве тайинине къалдырылгъан диетке «укюмету'ль-адль» дейиле. Баш ве юзьде кемикке тиренмеген яраларда укюмету'ль-адль татбикъ этиле.

Яралав я да сакъат къалдырувларда къысас истеме акъ ве салахиети зарар корьгенге аиттир. Олюм алында исе, бу акъ ве салахиет, эвеля, ольдюрильгеннинъ варислерине, сонъра да Ислям девлетине аиттир. Принцип оларакъ, ольгеннинъ мал барлыгъына мирасчы олгъан къысас я да диетнен алякъалы акъларгъа да саип олур. Чюнки мирасчы ольген кишиге инсанларнынъ энъ якъын олгъаныдыр.

МУНДЕРИДЖЕ